

818/5

1922. ГОДИНА XXXVIII

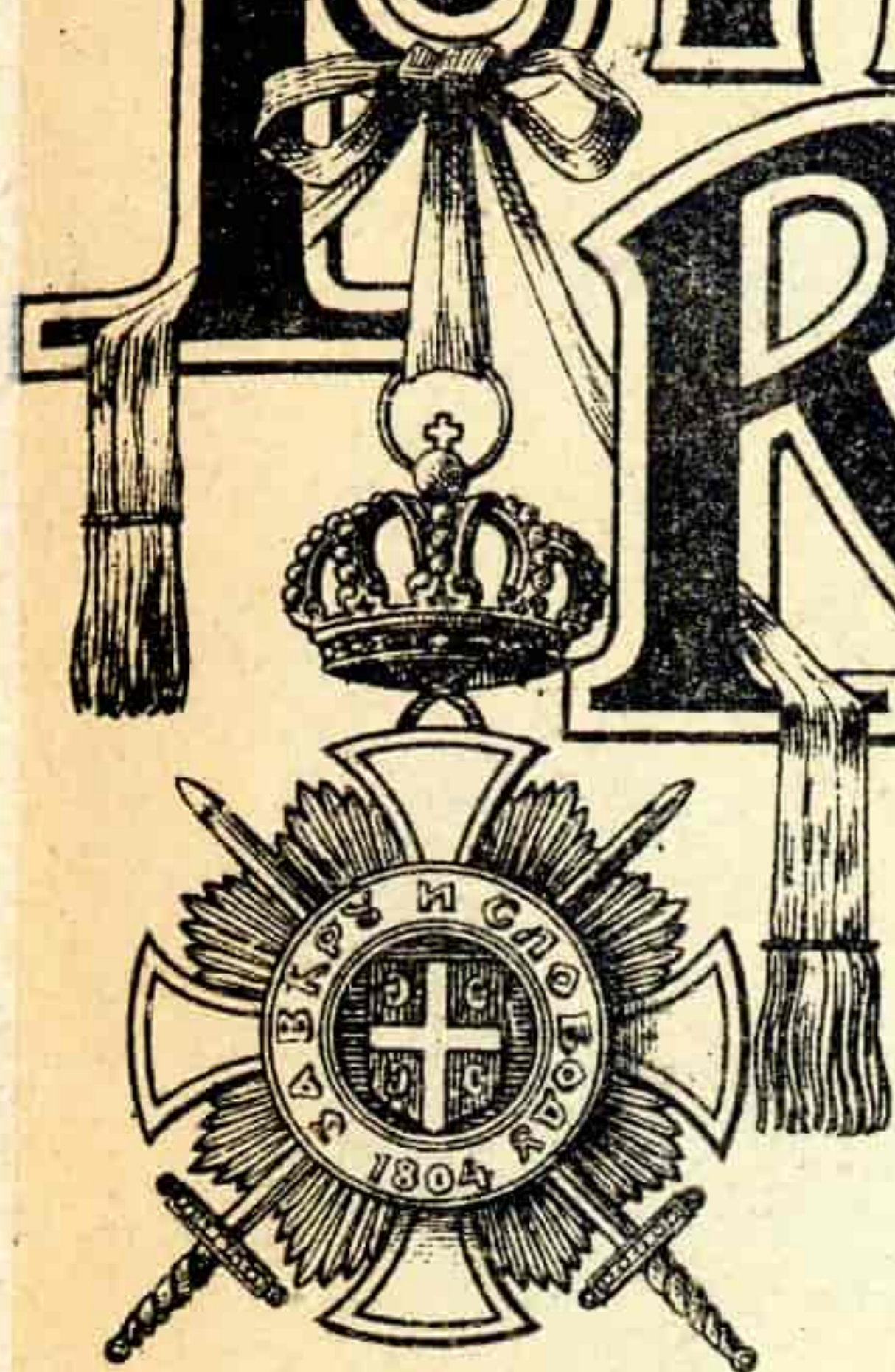

ЧАСОПИСИ

ПРИМЕРНИК 1.

СВЕСКА V

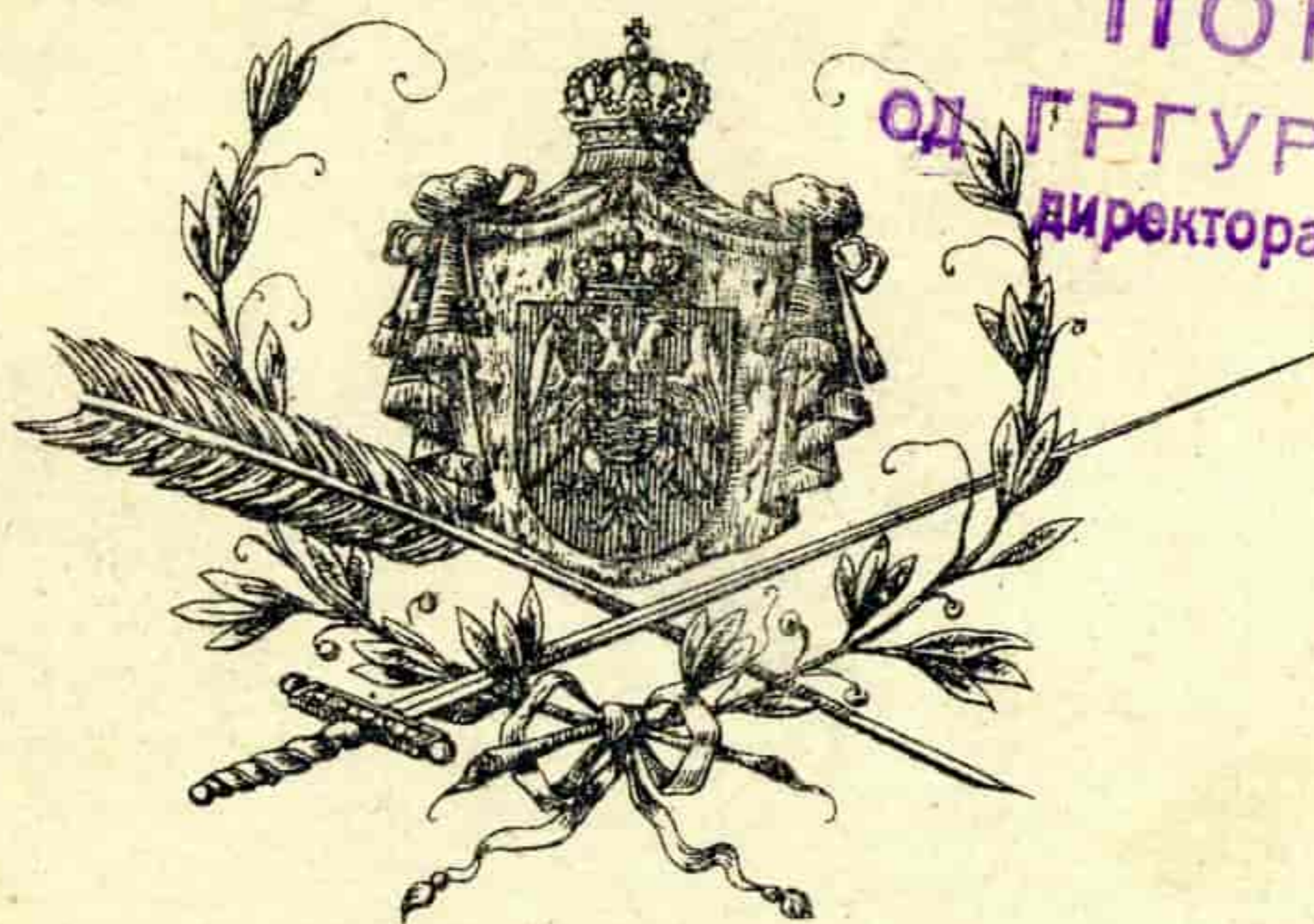
ВРАТНИК РАТНИК

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

ИЗДАЈЕ МИНИСТАРСТВО ВОЈНО И МОРНАРИЦЕ
УРЕЂУЈЕ ОДБОР У ГЛАВНОМ ЂЕНЕРАЛШТАБУ

ПОКЛОН
ОД ГРГУРА ВУЈИЋА
директора гимназије

УРЕДНИК

Шеф Наставног Одсека Оперативног Одељења
Главног Ђенералштаба
ЂЕНЕРАЛШТАБНИ ПУКОВНИК ЖИВ. М. СТАНИСАВЉЕВИЋ

38
1922
2

БЕОГРАД

Модерна Штампарија »Вук Караџић« — Краља Петра 9. Телефон 429.

1922.

САДРЖАЈ

	СТРАНА
О пробоју Солунског фронта. — Од ђенерала <i>Петра Пешића</i>	1
Еволуција идеја на западном фронту о нападу и одбрани 1914—15. године. — По француском од пуковника <i>Живка М. Сјанисављевића</i>	17
Још мало светлости на Колубарску битку. — Од пуковника <i>Васе Божидаровића</i>	54
Вашингтонска конференција и ишћање флотје. — Превод с француског мајора <i>Миливоја Ж. Вучковића</i>	66
Напад на Каљетску шуму у мају и јуну 1916. — С немачког <i>М.</i>	78
Различности:	
<i>Тирџиц.</i> — Од потпуковника <i>Николе Сјанковића</i> , капетана бојног брода	89
<i>Митраљези у артиљерији.</i> — Од пуковника <i>Драгомира Ж. Сјојановића</i>	89
<i>Будућности борбених кола (тенкова).</i> — Од пуковника <i>Драг. В. Јермића</i>	100
Новости и Белешке:	
<i>Италија.</i> — Рекрутовање активних официра: курсови, трајање њихово и услови пријема. — Обука и спремање официра: организација војних школа, измене унете у ову организацију, данашњи задатак тих школа, рад официрских школа, спремање активних и резервних официра, специјални курс	112
<i>Енглеска.</i> — Експлоатација жељезница Велике Британије за војне потребе. — Персонални састав пољских жељезница	113

<i>Румунска.</i> — Формација шасерских дивизија. — Организација аутомобилске службе. — Унапређења резервних официра	115
<i>Русија.</i> — Број становништва.	115
<i>Северна Америка.</i> — Шта стају уштеде на артиљерији. — Служба везе. — Проба зрна са видном путањом и промена у пешадијској спреми. — Смањивање експедиционе војске у Немачкој. — Формација артиљерије	116
<i>Немачка.</i> — Изложба аутомобила у Берлину у години 1921. — Састав пољске батерије	117
<i>Маџарска.</i> — Рекрутовање	122
<i>Белгија,</i> — Размештај контингената класа 1920—21—22. — Еквитациони курс за резервне официре. — Укидање добошара. — Увршћивање класе 1920	122
<i>Јапан.</i> — Нова правила	123

Оцене и прикази:

<i>Бугарска војска пре и после рата</i> (Коста Николов). — Од потпуковника <i>Војина Максимовића</i>	124
Mobilizacija orudja , огуђја и муниције у Француској (џeneral Ваquet). — Прево с нјемачког мајор <i>Јанко Ђ. Сврљуга</i>	137
<i>Буквар војничког здравља</i> (д-р. Владимир С. Станојевић). — Од <i>dr. Б. Ј.</i>	141

Библиографија:

Српско-хрватска-словеначка	141
Читуља погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда у току <i>Евројског рата</i> 1914—1920 године (наставак)	143

Карте и слике у прилогу:

- I. *Једна* карта уз чланак „Еволуција идеја на западном фронту“. — II. *Две* карте и *једна* слика на *једном* прилогу уз чланак „Напад на Каљетску шуму“.
Уз свеску два прилога.
-

О Г Л А С И

Рукописи штампаће се ћирилицом или латиницом, онако како их писци буду писали.

Многи писци још непрестано шаљу цртеже неправилно израђене за репродукцију. Због тога сав, често врло велики труд писца, уложен у овај посао, пропада на његову штету и закашњава штампање његова рукописа, нарочито *због ружних или сувише сишних исписа.*

Све цртеже треба израдити *на белој цршаћој хартији црним шушем* (не мастилом) ради преноса фотографским путем на камен, а исписи на њима да буду у облику штампаних слова, *доста крупно и јасно исписани.* Цртани прилози који не буду израђени према овим условима, неће се хонорисати.

Умољавају се Команде, да редовно сваког месеца достављају Уредништву списак свију официра, који су плату за дотични месец на њиховој каси примили, како би им се Лист могао на основу истих уредно слати.

П О З И В

Умољавају се читаоци „Ратника“, да изволе послати Уредништву биографске податке, или већ спремљене за штампу биографије у рату погинулих, као и оних официра, који су у току ратова и после ових умрли од рана и болести задобивених у рату, без обзира на чин, а који су својим јуначким делима или значајем свога рада заслужили да се њихов спомен сачува у засебним некролозима „Ратника“.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT

PH.D. THESIS

BY

JOHN EDGAR WOOD

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy

Chicago, Illinois

1954

Copyright © 1954 by John Edgar Wood

РАТНИК

RATNIK

МЕСЕЧНИ ВОЈНИ ЛИСТ

Излази месечно у свескама око 10 штампаних табака Штампани рукописи не враћају се	М А Ј 1922	ЦЕНА ЈЕ ЛИСТУ: за рез. офицере 96 д. за подофиц. и питомце Војне Академије 30 „ за невојнике 120 „ за иностранство 150 „
---	-------------------	---

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Уредник: Ђенералштабни пуковник Жив. М. Станисављевић

О ПРОБОЈУ СОЛУНСКОГ ФРОНТА 1918¹⁾.

Родољубиви Зборе,

Радо сам се примио части, да дам своју реч, која ће носити обележје мога позива — у овој прилици, када се помишља на оне који су незнано допринели, да се могадне одржати данас овакав сјајан скуп из свих крајева наше Велике Отаџбине.

Колико величине, пијетета, мистериозности, силе и снаге лежи у Незнаном Јунаку! Све оно што је незнано, што је недостижно нашем уму, што је тајанствено, то је велико и вечно; па су и Незнани Јунаци велики и вечни у толикој мери, да ће они за сва времена остати незаборављиви од целог нашег народа, а нарочито од нас официра који их водисмо у славу и смрт — у вечност, — *да их овековечимо.*

Ми знани, почевши од највиших па до последњих редова, учесници у светим ратовима добисмо награду за муке, жртве и заслуге наше у великим моралним и материјалним наградама, а у највећој и најмилијој нам награди — *што дочекасмо да видимо ослобођену целу нашу Отаџбину и уједињен цео*

¹⁾ Јавно предавање држано на Цвети ове године у дворани Народне Скупштине у корист подизања споменика Незнаноме Јунаку.

наш народ. А они, незнани, умреше за спас Отаџбине не само без икакве награде, већ — и што је по њих најтеже — *не видеше плодове својих њајњи, бораба, њожрџвовања и смрџи.* А колико су тек несретни њихови родитељи који се поносише својим дичним синовима, њихова деца, која се одушевљаваше делима својих храбрих отаца и њихове љубе које блисташе од радости у доба сазнања за херојска дела достојних им другара — *када данас не знају ни где су гробови њих славних јунака.*

Величина идеје: да се подигне споменик Незнаноме Јунаку је грандиозна, јер ће у њему сваки отац, свака мати, свака љуба, деца, браћа и сестре гледати споменик *својега* — мислити да баш у томе гробу лежи онај, који је њима био најмилији, и ту ће сви заједно молити се Богу за покој њихова љубимца.

Велики је број наших Незнаних Јунака, који почивају незнано где. Они леже тамо, незнано, на Куманову, на Косову, код Битоља и на Брегалници, на Церу и Суворору, у Арбанији, на Крфу и Горничеву, у Добруџи, Русији и Сибиру, у Моглени и Черни, код Велеса, Скопља и Ниша, на Дунаву, Сави, Драви, Мури и Моришу, као и код Скадра и Ријеке, на мору и — *у мору.*

Славни су наши Незнани Јунаци, јер и сами не знају колико су велики и колика је њихова заслуга за наше ослобођење и уједињење. Скромни, повучени, увек готови да признају другоме заслуге а да себе ставе у други ред, — *на њоследње место,* они и не слуте да је баш њих, незнаних, већа заслуга за наше велике успехе у свима нашим ратовима од заслуге нас знаних и награђених.

Куманово, та најславнија битка у нашим ратовима, у којима се прослави и славом увенча наша I. армија — Куманово, наша слава и понос, би створено највећим делом пожртвовањем баш тих Незнаних Јунака.

Битољ, круна наших победа у првоме рату за ослобођење нашега народа, би добивен смрћу оних јунака, који се у тој славној битци подавише у Черни и Шемници и остадоше — *Неџознајџи* — *Незнани Јунаци.*

Брегалница, понос наших победа, добивена је великим делом смрћу и пожртвовањем оних Незнаних Јунака, који нађоше смрт од кужне заразе, напајајући се водом баш из те Брегалнице, коју је непријатељ намерно био заразио колеричним клицама.

Цер, Колубара, Суворор, Косово, Арбанија наша слава и наша туга — *наша Голгоџа* посејани су лешевима баш тих

Незнаних Јунака, које ће наш народ славити и оплакивати вечито.

Сви су ови догађаји тако велики, да ми је немогућно да у једном предавању изнесем сву њихову величину, те се за сада задржавам само на најскоријем догађају, — на догађају који нам донесе слободу и уједињење нашега народа, — да говорим о пробоју Солунског фронта.

После наше катастрофе у јесен 1915. године, остатак наше храбре војске прикупио се на Крфу до половине месеца фебруара 1916. године. Од моћне и силне српске војске која бројаше 560.000 војника и која у години 1912., 1913, и 1914. задиви свет својом храброшћу и ваљаношћу, дође на Крф свега 130.000 људи, физички измучених и малаксалих, а морално клонулих.

Немачки званични комунике од 10. новембра те несретне године објави широм целог света ову нашу посмртницу: „Пошто српска војска више не постоји, већ само њени бедни остаци, који се разбегоше у дивље арбанске и црногорске планине, где ће без хране, а по овој зими наћи своју смрт, то су и прекинуте даље операције и неће се више издавати комунике са Балканскога ратишта“; — а силни немачки штаб онда и не слућаше да ће баш ти „бедни остаци српске војске“, како нас он називаше у својој сили, отпочети рушење Централних Сила.

И поред оваквога тешкога стања ми не клонусмо. Ма да је одступање кроз Арбанију било врло тешко и скопчано са незапамћеним патњама и страшном глађу, ипак код нас остаде нека света и тајна вера и чврсто уверење у бољу будућност. Највећи пример чврстине карактера, челичне воље и оптимизма у нашу сретну будућност даде свима нама наш узвишени Врховни Командант Њ. В. Краљ Александар, који ни једнога тренутка не изгуби наду, који ни у најтежим тренутцима његове болести и наше смрти не јавкну, већ, увек насмејан и решен на све, бадраше све нас. И по угледу на Њега ми сви приступисмо са највећом енергијом тешкоме али светоме послу, да од гомиле изнемоглих људи створимо што пре једну војску способну за операције и ослобођење Отаџбине и Народа.

Тај посао није био лак. Тешкоће су биле огромне. Али чврста воља и енергија Врховног Команданта и свих потчињених Му старешина, као и отпорност свих наших војника успе да се већ у почетку априла 1916. године понова појави Српска Војска, као једна мала, али добра и поуздана армија. И тако месеца јуна 1916. године наше храбре дивизије излазе весело

на Солунски фронт и поседају додељене им секторе, са чврстом вером, да неће дуго ту остати, већ да ће ускоро моћи напред — у Србију, својим домовима.

Месеца августа исте године наши дивни јунаци сломише бесне бугарске нападе на Горничеву, а крајем истога месеца бацише се у енергичан напад на Бугаре и Немце, јуначки их разбише и освојише Битољ и тако ослободише један део своје поробљене Отаџбине.

То су били дани радости и наде; дани шуге и разочарања.

Наша радост и нада, да ћемо ускоро ослободити целу Отаџбину и видети своја Огњишта, убрзо уступише место разочарању и жалости, јер, и ако бејасмо морално јаки, не имајасмо материјалне моћи сломити 400.000 непријатељских војника, добро опремљених и одлично утврђених на неприступачним меџедонским планинама.

Али и тада не клонусмо. Борбу са непријатељем остависмо за тренутак да се одамо уверавању наших пријатеља и савезника и да их уверимо у потребу, да се што пре и што више појача Солунски фронт. С наше стране већ тада отпочела је једна неуморна и енергична акција: да се Источна Војска појача на 300.000 бораца, и потом предузме одлучна офанзива у правцу Софије. Војно-политичка акција, у овоме циљу, била је врло јака и непрекидна у целој 1916., 1917. и почетком 1918. године. У свима овим приликама излагана је и доказивана врло еклатантно од наше стране: важност Солунског фронта по опште савезничке интересе и могућност једне успешне офанзиве са тога фронта противу централних сила. Али тешко је било уверити савезничке конференције и ратне савете у Шантију, Версаљу и Лондону, јер је сва њихова пажња била концентрисана само на Западни фронт.

Ну српски надлежни фактори не малаксаше у овој борби и не попустише у енергији наваљивања на наше Савезнике, да се Солунски фронт појача, и продужише и по стоти пут понављати и очајно довикивати свима нашим пријатељима: *„Појачајте Солунски фронт са онолико војске, колико што изискују његова важност и непријатељска снага, коју ваља победити, а што је свега 300.000 бораца са 50 оруђа већег калибра од 120 мм. Учиниште што, па ћемо брзо разбити Бугаре и онда ће комуникација Берлин—Цариград бити пресечена и Србија васиосиављена, а што је од велике користи по Савезнике и значи у сваком погледу пораз за Централне Државе.*

Тако смо молили, преклињали, па примењивали и енергичнији тон према нашим Савезницима, те је зато и *идеја*

најда на Солунском фронту искључиво дело Српске Врховне Команде.

Још од доласка наше војске на Солунски фронт ми смо увек износили мишљење, да главни напад треба извршити на фронт Соко—Добро Поље—Ветреник, дакле извршити **пробој** Солунскога фронта. Наша Врховна Команда од месеца маја 1916. год. била је уверена, да све док се не заузме Добро Поље — Ветреник не може бити дефинитивнога успеха на Солунскоме фронту и у томе смислу стално је радила код свију савезничких команда и команданата Источне Војске, па смо после великих напора напослетку и успели у томе.

Чим је наша Врховна Команда продрла са идејом пробоја, одмах је приступљено *изради плана бишке* и то на основи студије ових елемената:

Непријатељ држи фронт од Охридскога језера до утока Струме у море и на целоме овоме фронту од 450 км. има:

279 пешадијских батаљона;

1803 митраљеза;

1176 топова;

21 ескадрон коњице и

80 аероплана.

Према овој непријатељској војсци стајала је наша савезничка војска у јачини:

Француска војска: 111 батаљона, 25 ескадрона, 594 топа и 970 митраљеза.

Енглеска војска: 52 батаљона, 4 ескадрона, 358 топова и 277 митраљеза.

Италијанска војска: 18 батаљона, 2 ескадрона, 32 топа и 160 митраљеза.

Руска војска: 12 батаљона и 98 митраљеза.

Грчка војска: 15 батаљона, 1 ескадрон, 24 топа и 36 митраљеза.

Есад Паша: 1 батаљон и 8 митраљеза, и

Српска војска: 55 батаљона, 18 ескадрона, 263 топа и 314 митраљеза.

Свега: 264 батаљона, 50 ескадрона, 1271 топ и 1863 митраљеза; што значи да је непријатељ био јачи од свих Савезника за 15 батаљона — па смо га ипак шукли.

Непријатељ није имао позади целога овога фронта ни једну стратегијску јединицу у резерви, те према томе он се био распоредио *кордонски*.

Морал код непријатељске војске је доста опао. Сви извештаји, као и заробљеници, тврде, да ће бугарски војници, ако се мир не закључи до 10. септембра, у већем броју напустити положаје и отићи својим кућама.

Унутрашње стање у Бугарској је тешко. Појављује се врло јака струја за сепаратан мир, а републиканска агитација узима све више и више маха. Ауторитет краља Фердинанда јако је опао и мржња у народу према централним силама све више расте.

На основу овога донето је решење *да наш најод ош-
почне шћо пре и да се изврши пробој непријатељскога фронца.*

Кад је једном утврђена ова идеја за напад, онда је приступљено студији питања: где да се изврши пробој. И овде је усвојено мишљење наше Врховне Команде, да се пробој изврши на *фронцу Српске Војске*, с тим да се главни напад изврши на фронту наше II. армије — са намером:

а) Раздвојити непријатељске снаге у долини Вардара и Струме од његове војске у околини Битоља;

б) Пресећи главну непријатељску комуникацијску линију у долини Вардара, као и линију Градско—Прилеп;

в) Што пре овладати одсеком Демир Капија—Кавадарци и

г) После постигнућа овога првога циља продужити офанзиву ка Софији.

На самоме фронцу Српске Војске, где је требало извршити пробој, непријатељ је имао:

46 батаљона;

245 митраљеза;

225 топова;

3 ескадрона коњице и

24 аероплана.

Према овим непријатељским трупам ми смо имали:

55 батаљона;

314 митраљеза;

263 топа и

18 ескадрона.

Као што се из овога упореднога прегледа види, ми смо били јачи од непријатеља на главном правцу дејства само за: 9 батаљона, 38 топова, 89 митраљеза и 15 ескадрона, што је било сувише мало да се постигне решавајући резултат, па смо зато пројектовали: да се доведу толика појачања на овај фронт са Битољскога и Струмичкога фронта, како би имали према непријатељу:

75 батаљона;

756 митраљеза;

2.610 пушко-митраљеза;

580 топова; и

81 аероплан.

Дакле, да будемо *ӣри ӣуӣ јачи* од непријатеља на фронту пробоја, и ако је он јачи од нас на целој Солунској фронту за 15 батаљона.

Пошто је целокупни фронт, на коме је требало извршити пробој, износио 30 км., онда се пошло даље, и решено је *да се фронт за главни напад још више сузи и да се главни напад изврши на фронт Соко—Кравички Камен, што је чинило свега 9 км. и да се ту концентришу ӣӣ дивизија*, дакле да имамо над непријатељем једну екразантну надмоћ, те да га бијемо што боље.

Распоред за бишку усвојен је овај:

Прва Српска армија напада на фронт Лешница—Соко и са Дринском и Дунавском дивизијом у првом реду, а Моравском дивизијом у резерви;

Друга Српска армија напада на фронт Соко—Сушица и то са Шумадијском, 17. и 122. француском дивизијом у првом реду, а са Тимочком и Југословенском дивизијом у резерви.

Енглеско-грчка војска напада на Вардарски фронт, и

Француско-италијанска војска напада на Битољски фронт.

Према томе *на главни фронт напад од 9 км. било је концентрисано за напад: 5 дивизија са 363 шоја, што значи, да је извршено правилно груповање снаге за напад, јер смо ту, где треба да се реши субина бишке, били ӣӣ ӣуӣа јачи од непријатеља.*

Кад је на овај начин решено питање о груповању наше снаге, онда се приступило одмах изради плана за извршење припремних радова, где је предвиђено ово:

- 1) Израда нових путова за артиљерију;
- 2) Оправка постојећих путова за што бољу везу са базом;
- 3) Израда нове жељезничке пруге Драгоманци—Бизово и поправка жељезничке пруге Вертекоп—Суботско, за што боље снабдевање трупа на главном правцу дејства.
- 4) Израда амбасмана за нове батерије;
- 5) Израда депо-а муниције за артиљерију и пешадију, која има да дође као појачање на главном правцу дејства;
- 6) Пренос муниције за 7 борбених дана за све јединице;
- 7) Постављање нових телеграфских и телефонских линија; и
- 8) Израда нових аеродрома за појачања у авијацији.

Све ове припреме имале су бити готове најдаље до 25. августа (старог стила) што је на фронту Српске Војске било извршено тачно на време, али на осталим савезничким фронтима није било готово пре 29. августа.

Напоследку је остало да се реши питање: кад да отпочне напад и како?

Пошто се тачним прорачуном дошло до закључка, да у најбољем случају све припремне радње не могу бити готове пре 25. августа (с. с.), то да би се оставило извесно време за непредвиђени случај, ако се ови радови не би могли завршити до овога времена, а из разлога који могу изненада наступити (како се то десило код енглеско-грчке војске), узет је 1. септембар као дан почетка напада.

Што се тиче самога *начина извођења напада*, наша Врховна Команда била је мишљења: да се напад отпочне у исти час и исти дан на целој Солунској fronti, те да би се на тај начин непријатељ обмануо о правцу главног напада и довео у немогућност, да би могао довести појачања на време са других frontова на Српски фронт.

Француски штаб био је противу оваквог поступка, те је наредио да напад на нашем фронту отпочне 1. септембра, на Дојранској fronti 3. септембра, а на Битољској fronti 6. септембра. Ја и данас мислим да ова метода напада није најбоља, јер је непријатељу дата могућност да доведе са осталих frontова појачања, што је он и учинио и наш напад умало није омео.

Као што се из овога излагања види, идеја нападаног маневра била је проста: *пошто се непријатељ развукао на једној врло великој fronti, несразмерно његовој снази и без икаквих резерва, то: концентрисаши на једној малој делу fronti што већу снагу, извршиши пробој непријатељског фронта, одмах се поштом рашириши леву и десно и енергично продужиши настијање у правцу Демир Капије, Кавадарца и Возарца, са намером да се пресеку непријатељске комуникације.*

Према овако створеној плану битке већ 27. јула издате су потребне заповести и отпочеле су припреме за његово извођење.

Само *извршење пробоја и извођење битке* текло је у кратким потезима овако:

Између наше Врховне Команде и команданта Источне Војске генерала Д'Еспере-а био је усмен споразум, да 1. септембра (с. с.) изађем ја са пуковником Калафатовићем на осматрачницу и осмотримо атмосферске прилике и решимо: да ли, обзиром на велике магле које у ово време већ владају у Моглени, можемо тога дана отпочети напад или не. Ако прилике буду повољне за напад, онда смо имали известити генерала Д'Еспере-а, те како би он издао потребна наређења целокупној Источној Војсци за извршење пројектованог плана битке. По раније утврђеној споразуму артиљеријска

ватра имала је отпочети 1. септембра у 8 часова јутро и да траје цео тај дан и целу ноћ, а пешадијски напад на нашем фронту да отпочне 2. септембра у 5³⁰ часова јутро.

Још данас се сећам, у каквој смо нервози и расположењу били те ноћи и стално се питали: *шта ће сутра бити?* Хоће ли бити време лепо или не; хоћемо ли успети да разбијемо непријатеља и ослободимо милу Отаџбину и наш нападени народ, или ће наша нада опет бити завршена разочарањем, те ћемо морати остати на садашњим положајима: да чекамо решење рата и решење судбине целог нашега народа на Западном фронту.

Њ. В. Краљ Александар са својим начелником штаба, сада покојним војводом Мишићем, провео је у своме логору на Буковику под ведрим небом, поред ватре, целу ноћ у дубоком размишљању: о сутрашњем нападу и шта ће бити?

Ну, и поред све те неизвесности, ипак је код свију нас било уверења, да ћемо успети и да ћемо непријатеља сломити.

Још од 5 часова јутро пуковник Калафатовић и ја били смо на осматрачници и са највећим нестрпљењем посматрали цело бојиште покривено густом маглом и нервозно очекивали: да ли ће се та магла дићи или не. А кад се она поче полако и постепено да диже са положаја Ветреника, Кравице, Доброга Поља и Сокола и да се пење ка Козјаку, те да и њега убрзо пређе и оде даље на север преко Високе и Чатерне ка Баби планини, онда смо били престретни, и могу искрено рећи, да никада у животу нисам веселије поздравио излазак сунца, него тога дана, јер је то *било сунце рађања наше Слободе*.

Првога септембра већ у 7 часова јутро био је наш Узвишени Врховни Командант са својим оперативним штабом на својој осматрачници на Кочобеју, и тачно у 8 часова затутњи ватра из свих наших топова, од чијега дејства почеше да се руше непријатељски ровови, а са њима и непријатељске наде о отимању наше свете земље, а једновремено да се ствара код свију нас уверење о нашем Васкрснућу.

Цео тај дан и целу ту ноћ тукосмо непријатеља артиљеријском ватром и тиме припремисмо нашој и француској пешадији могућност да сутрадан изврше напад на неприступачне, високе и јако утврђене непријатељске положаје.

У подне овога значајнага дана наши осматрачи констатоваше овакве резултате постигнуте досадашњим артиљеријским дејством:

Шумадијска дивизија имала је врло добре резултате; код 17. француске дивизије нису задовољавајући; док су код 122.

француске дивизије резултати добри. На фронту наше I. армије резултати добри.

Према оваквоме стању ствари наређено је командантима армија, да продуже артиљеријско дејство и да њихове артиљеријске артиљерије продуже рушење непријатељских утврђења пред оним дивизијама, где још нису постигнути задовољавајући успеси.

Наши аероплани у овоме времену јавише: да су у 16³⁰ часова запазили 50 непријатељских камиона на путу Дуње—Полчиште, и за нас је било јасно, да непријатељ шаље појачања у тим камионима са Дојранскога фронта, што се доцније и обистинило, јер су те трупе стигле на Козјак за борбу.

Пред вече овога дана наша је артиљерија постигла постављени јој задатак и сви су извештаји тврдили, да је непријатељска артиљерија на целој фронту ућуткана и да су непријатељска утврђења највећим делом порушена. Ну и поред овако добро постигнутога резултата ми смо продужили артиљеријско дејство и преко целе ноћи, те да потпуно завршимо рушење непријатељских фортификација, као и да непријатељу не дозволимо да се опорави и прибере. Нарочито смо снажно тукли његову позадину и комуникације, те да не дозволимо да му стигну појачања и да изврши правилну исхрану трупа и попуну муниције.

У току ноћи наређено је, да се упуте на цео непријатељски фронт јаче пешадијске патроле, те да тачно оцене резултат нашега артиљеријскога дејства, и оне су констатовале, да је рушење непријатељских фортификација извршено добро.

На основу ових извештаја наредили смо, да пешадија изврши напад 2. септембра у 5³⁰, што је и тачно извршено, и три дивизије II армије пошле су на јуриш.

Шумадијска дивизија прешла је у једноме налету положај звани Слоново Уво и освојила западни Ветреник, а потом коту 1570 мет. Наши дични Шумадинци показали су у овоме нападу чуда од храбрости, освојили су у једноме налету положај од 1570 м. висине, са страшно стрмим падинама и особито јако утврђеним и очајно брањеним од стране Бугара. Успех је био огроман, тако, да је превазишао сва очекивања Врховне Команде и код нас свију изазвао дивљење према Шумадинцима.

Лево од Шумадијске дивизије нападала је 17. француска дивизија и она је успела да освоји јак и добро утврђен положај Кравица, а 122. француска дивизија овладала је такође положајем Добро Поље, али њено даље наступање било је заустављено од стране Бугара и није могла постићи

постављени јој задатак за тај дан — да освоји коту 1765.

Непријатељ је ускоро успео да заустави даље напредовање и 17. француске дивизије, јер су му почела пристизати појачања у тој мери, да је непријатељ био предузео и противнападе. За одбијање ових против-напада командант 17. дивизије утрошио је све своје резерве, те не само да није имао више ни снаге, ни моћи да продужи офанзиву, већ је морао да напусти неке од освојених тачака.

Моменат је био тежак, али не очајан, јер су у томе времену храбри Шумадинци, после очајне борбе, освојили и источни Ветреник, а у 16⁴⁰ и Кравички Камен, *тај најважнији положај на целој непријатељској одбранбеној линији*, те на тај начин олакшаше тешко стање у којем је била 17. француска дивизија и омогућише јој покрет у напред. У исто време ушла је у дејство и Југословенска дивизија.

Освајањем овога положаја од стране Шумадинаца била је решена и судбина бугарских положаја и њене војске, и ми смо били сигурни да је пробој успео, да је победа наша. Шумадијска дивизија је имала највеће успехе овога дана и њојзи припада највећа заслуга за добитак Могленичке Битке и за пробој Солунског фронта.

За време док су се водиле ове очајне и решавајуће борбе на фронту II Српске армије, наша I армија такође је напала на непријатеља на своме фронту и ту су се биле развиле тако исто крваве борбе. У тим борбама Дринска дивизија успела је у прво време да освоји један део Сокола, али због неуспеха 122. дивизије која је имала да садејствује са Дринском дивизијом, морали смо да напустимо Соко.

Дунавска дивизија успела је освојити коту 1338, али је наишла на врло јак отпор од стране непријатеља при нападу на Рововску Косу, те се морао обуставити пешадијски напад и продужити артиљеријска припрема, а наређено је да се ноћу изврши напад на непријатеља.

Ноћни напад је потпуно успео и 3. септембра у 5 часова јутра били смо господари целе *прве линије* непријатељских положаја.

2. септембра продужена је офанзива на целокупном фронту *само* са Српском војском.

17. и 122. француска дивизија остале су на освојеним положајима као армијска резерва, *а све српске дивизије ушле су у прву линију и најале непријатеља*. За овај дан Југословенска дивизија имала је најтежи и највећи задатак: да освоји Козјак, тај најважнији положај на II непријатељској одбранбеној линији.

Тимочка дивизија упућена је десно од Југословенске дивизије са задатком да овлада масивом Тополца.

Југословенска дивизија, која се ноћу приближила Козјаку, успе да после врло енергичне борбе овлада Козјаком у подне. Непријатељ, схватајући од колике је важности губитак Козјака по њега, хитно је доводио појачања и извршио неколико контра-напада у циљу да поврати Козјак. Најогорченији контра-напад извршили су ново-доведени 53. и 81. бугарски пук и успели да једнога момента преотму кату 1810, али храбри Југословени нападоше са таквом силином ове бугарске пукове, да их бацише у дивље бегство и коначно овладаше Козјаком, те на тај начин би решена судбина и *друге линије* непријатељских положаја.

За ово време док су се водиле очајне борбе на Козјаку, I армија је продужила офанзиву и њена Дринска дивизија овладала је већ у 10 часова пре подне Градешницом и непријатељ се пред храбрим Дринцима био дао у бегство, остављајући на положајима силан материјал.

Дунавска дивизија наступала је победоносно ка Ризам Беју на Черни, а Моравска дивизија после великих напора и очајних бораба доспела је до врло важнога положаја Кучков Камен и ухватила везу са Југословенском дивизијом.

3. 4. и 5. септембра продужена је офанзива на целоме фронту наше војске и свуда са успехом. И ако се непријатељ очајнички борио и довео 10 пукова појачања са Дојранскога фронта на Српски фронт, наша храбра војска разбила је све те непријатељске трупе, срушила је сва непријатељска утврђења и препреке и борећи се са нечувеним тешкоћама у кретању и борби преко беспутнога и високога земљишта око 2000 метара, доспела је на крају 5. дана офанзиве до линије Конопиште—Чатерна—Ризам Беј — дакле продрли смо 20. км. по дубини у непријатељске одбранбене линије.

Наша Врховна Команда брзо, вешто и енергично користи се овим првим задобивеним успесима и наређује команданту I армије: да овлада што пре мостом на Черни код Ризам Беја и наступи одмах ка Прилепу и Возарцима са задатком да пресече одступницу XI немачко-бугарској армији код Битоља; а команданту II армије: да енергично наступи ка Кавадару и Неготину, овлада Вардаром и пресече одступницу бугарској војсци код Дојрана.

Наше армије славно успевају и греде постигнућу постављених им циљева, тако да је 6. септембра у вече наша коњичка дивизија освојила Возарце, а Југословенска дивизија дошла до Кавадарца.

Али, наши Савезници не постигоше успех у своме нападу. Напад, који је извршила Енглеско-грчка војска код Дојрана, пропао је, а напад, који је требало да изврши Француска војска код Битоља, није могао успети.

Ситуација критична.

Српска војска прешла је село Возарце, што значи да је продрла у непријатељску позадину 50 км., док су наши Савезници остали на својим ранијим положајима, дакле оба крила и бокови Српске војске остали су потпуно отворени и изложени непријатељскоме обухватном нападу и могућности да будемо одсечени од наше основице код Солуна. Ако Бугари доведу појачања са Битољскога фронта, нарочито са Дојранскога и Струме, где су имали успеха, онда могу извршити напад на десни бок и позадину II армије, одсећи је од њене комуникације и довести нас у безизлазан положај.

Овакав бугарски маневар могли смо претпоставити и по томе, што су они у току овога дана већ послали 10 њихових пукова и 2 немачка батаљона на Српски фронт, и што су наше извиђачке ескадриле наговештавале велики покрет жељезничких возова, теретних аутомобила и маршевских колона са Дојранског фронта и Струме ка нашем фронту.

Ова тешка ситуација наше војске у стратегијском погледу била је погоршана још и тиме, што смо у току даљег снабдевања храном, муницијом и осталим материјалним потребама наилазили на врло велике тешкоће због планинскога и беспутнога терена. Једини пут, који је водио преко Козјака и служио као комуникацијска линија II армије, био је врло рђав и тешко пролазан и за кола, а за камионе био је неупотребљив. Међутим Врховна Команда је у своме плану припреме за ову офанзиву била базирала целокупно снабдевање II армије на овај пут, за све време док Енглези и Грци не овладају долином Вардара.

Али како се сада нисмо могли надати, да ће ђенерал Милн ускоро овладати жељезничком пругом кроз Вардар, то се и наша ситуација у многострупо погоршала и ми смо били у истини у врло тешким и посве критичним моментима.

Према оваквој стању ствари на бојишту, Врховна Команда требала је да донесе решење: или обуставити даљу офанзиву и стати на освојеним положајима, ту се утврдити, прећи у одбрану, па чекати да се рат реши на Западном фронту; или продужити офанзиву без обзира на опасност која је претила нашој војсци, и решење великога светскога рата започети на Српском фронту; ту посејати клицу пораза Централних Сила, а нашим великим Савезницима оставити, да они доврше овај страшни рат.

На Буковику, у штабу Врховне Команде, владала је ове ноћи озбиљна и свечана тишина. Позвани фактори, у чијим је рукама била судбина и част не само Србије већ и целокупнога нашега народа, размишљали су дубоко о томе, какво решење да донесу: стати или ићи напред.

Ако се усвоји решење да се прекине даља офанзива, онда се не би ризиковало ништа и поступило би се у свему према начелима методичне Стратегије, те се Врховна Команда не би изложила ни критици, ни одговорности за такав свој рад. Али решити се на прекид офанзиве, значило би у исто време одрећи се: славе, части и дужности да ми сами ослободимо своју Отаџбину од непријатеља и извршимо уједињење нашега народа; као што је требало одрећи се и моралне сатисфакције, да ми разбијемо и казним непријатеље, који су толико зала и несреће нанели нашем народу, јер нам је било тешко не добити никакво задовољење за све оне свирепости и понижења којима су изложени били сви они, који су остали у Србији и сви ми који смо кроз Арбанију прешли и дошли на Солунски фронт.

Продужити пак офанзиву значило би прибећи једном дрском решењу, противно принципима Стратегије, и продужити наступање у непријатељски распоред са фронтом наше војске од неколико километара, а који је продирао око 50 километара у дубину непријатеља, док су наши Савезници на оба крила остали дубоко у назад, а поред тога један од наших Савезника претрпео је баш тога дана врло озбиљан неуспех, од којег се неће моћи тако лако опоравити, како је тврдио сам Главно-командајући Источне Војске.

Тренутак је заиста био озбиљан.

У малој и ниској колеби, која је била у исто време канцеларија и спаваћа соба начелника оперативног одељења, претресали су ситуацију у присуству Врховног Команданта начелник штаба Врховне Команде, његов помоћник и начелник оперативног одељења, где су била додирнута сва могућа решења, која би се могла узети обзиром на ситуацију на целом Солунском фронту. Дискусија по овоме тако судбоносном питању била је кратка, она је трајала мање од пола часа и по том је наш Узвишени Врховни Командант Његово Величанство Краљ Александар донео одлуку онакву, каква је могла доликовати храброј и неустрашивој Српској Војсци, а то је: **напред, у славу или смрт.**

Чим је донета ова одлука, одмах су издата хитна наређења команданту I и II наше армије, да најенергичније продуже офанзиву и то I армија ка Прилепу и Бабуни, а II армија као Неготину и Градском.

Седмога септембра водиле су наше армије врло огорчене борбе на положајима северно од Возарца, Кавадарца и код Саме Буке, где се непријатељ врло енергично бранио и извршио више контра-напада, све у намери да одржи у својим рукама врло важну комуникацију Прилеп—Неготин—Криволак. У томе циљу он је довео на наш фронт са Дојранскога и Битољскога фронта као појачање још 11 пешадијских и 1 артиљеријски пук. Али сви његови напори да се одржи на овим положајима осташе неуспешни пред силним нападом наших храбрих дивизија, и пред ноћ овога дана овладасмо целим Тиквешем и тиме потпуно одсекосмо XI немачко-бугарску армију код Битоља од долине Вардара и одузесмо јој могућност, да се служи својом комуникацијском линијом Битољ—Прилеп—Велес, па је и *приморасмо на повлачење из околине Битоља преко Кичева ка Скопљу.*

Овлађивањем Тиквешем овладали смо и долином Вардара и тиме приморасмо бугарску војску на Дојранском фронту, да напусти своје јако утврђене положаје пред Енглеско-грчком војском и *нашерасмо је на одступање долином реке Струме.*

Као што се види, овога дана је Српска Војска имала не само велики тактички, већ и врло велики стратегијски успех у односу на непријатељске трупе на Битољскоме и Дојранскоме фронту; јер тактичким успехом, задобивеним на нашем фронту, ми смо довели XI непријатељску армију у немогућност да и даље остане код Битоља и приморали је на одступање; на тај смо начин Француској војсци учинили услугу и створили јој могућност да крене напред, а тако исто због овога нашега успеха непријатељ је био приморан да одступи са Дојрана, те смо нашом победом омогућили Енглеско-грчкој војсци, да се крене напред и освоји Дојран.

Тако је овога дана Српска Војска успела потпуно да изврши пробој Солунскога фронта.

У борбама од 8. до 14. септембра непријатељ је чинио све могуће само да одржи у својој власти положаје на левој обали Вардара код Криволака и на Бабуни планини, све у нади да ће му пристићи аустро-немачка појачања; али Српска Војска била је сада у таквоме моралноме и психичкоме расположењу, да јој ништа и нико не могаше одолети на путу њеном ка ослобођењу Отаџбине и уједињењу нашега народа. У току ових шест дана Српска Војска је брзо и увек после крвавих бораба овладала Криволаком, Штипом, целом Брегалницом, Пљачкавицом, Светим Николом, Кочанима и Бабуном, а 14. септембра наша коњичка дивизија, потпомогнута деловима Југословенске дивизије, избија на стару српско-бугарску

границу код Царевога Села. Непријатељ је за ово време довео на наш фронт још 12 бугарских пукова и више батаљона немачке војске, али не успе да нас задржи. Ми разбисмо све те пукове и хитасмо да извршимо и други део нашега задатка — *да уђемо у Софију*. Али тако брза појава наше војске код Царевога Села и тако страхан слом бугарске војске учини да бугарска Врховна Команда изгуби сваку наду на успех и 14. септембра посла у Солун парламентарне ђенералу Д'Еперу, који закључи са њима примирје 15. септембра, по коме је *бугарска војска капишулирала*.

Резултат те победе био је:

90.000 заробљеника и

800 заплених топова.

Дакле, после само 15-то дневних бораба мала Српска Војска баци велику бугарску војску на колена и примора је да капитулира. Колико славе и части припада нашој храброј војсци за ово дело! Колико бејаше велико наше задовољство, кад сазнасмо, да је Турска после 2 дана такође послала своје парламентарне да закључи примирје са Источном Војском, а колики наш понос бејаше када је Хинденбург на 4 дана после бугарске капитулације упутио немачкоме канцелару ову депешу:

„Пошто је непријатељска војска пробрала Солунски фронт, и Бугарска капишулирала, а ми немамо свежих разерава, што је потребно одмах закључити мир са непријатељем“.

Дакле, „они бедни остаци српске војске“, како нас са презирањем називаше Фалкенхајм у новембру 1915. године, сада победише Бугарску, примораше Турску да закључи примирје, учинише да се Аустро-Угарска распадне и заљуља немачки колос, те да се ускоро под ударцима наших великих Савезника сасвим скрха.

Победа је добивена. Непријатељ је скрхан. Отаџбина је ослобођена. Народ је уједињен, а за све те успехе нека је хвала и слава Незнанома Јунаку.

Пет. Пешић,
ђенерал

ЕВОЛУЦИЈА ИДЕЈА О НАПАДУ И ОДБРАНИ НА ЗАПАДНОМ ЕВРОПСКОМ ФРОНТУ У 1916. И 1917. ГОДИНИ

Неуспели савезнички напади из 1915. године дали су материјала за богата искуства. На основу тог искуства постављена су многа корисна начела, али је исто тако величина претрпљеног неуспеха понегде одвела савезнике и у штетну крајност, која ће их у доцнијим операцијама толико спутавати, да ће им и изборени успеси остајати са врло штурим плодовима. У целој 1916. и 1917. години моћно се осећао утицај догађаја 1915. године, па стога ове две године и чине један већи период у погледу развоја тактике на западном фронту. У том периоду одиграле су се врло важне операције, и то:

Немачка офанзива против Вердена (од 21./II до 11./VII 1916. године);

Француско-енглеска офанзива на Соми (од 1./VII до краја новембра 1916. године);

Комбинована француско-енглеска офанзива у Арто-а и на Ени (од 9. априла до 15. маја 1917. године).

Период је врло богат у поукама, па је стога врло корисно и упознати се са њим.

Ново схватање офанзивних операција

Након догађаја 1915. године, на француској страни, оно је изражено у трима документима, који су се појавили у јануару 1916. године, наиме:

Инструкција од 16. јануара, која се бавила циљем и условима веће офанзивне акције;

Инструкција од 26. јануара о офанзивној борби великих јединица;

Инструкција од 8. јануара о офанзивној борби мањих јединица.

Најважнији закључци из тих инструкција ови су:

а) У погледу припреме и извођења офанзивне бишке:

Пошто се сада јасно увиђала тешкоћа, ако не и немогућност, да се у једном налету освоје сви непријатељеви положаји, чија укупна дубина премаша снажне артиљеријске домете,

то се офанзивна битка има сматрати као серија напада на положаје размештене један позади другог, а не као брутална и свега једна акција, којом су се сви ти положаји имали освојити одједном. Борба се има водити методички, са објекта на објекат, и увек са брижљивом артиљеријском припремом.¹⁾

По освојењу првог положаја, нападне трупе приступају извиђању следећег положаја и изналажењу потребних посматрачница за нову и потпуну артиљеријску припрему.

Застоји између напада треба да су што краћи, због чега се ти напади израније морају организовати колико је год могуће.

Припрема напада дели се на два периода :

Први период обухвата све радове који се имају извести пре увођења у положај нападних пешадијских трупа, а други период почиње по доласку ових трупа.

Предвиђања која се односе на извршење првог напада, и по том осталих, морају бити предмет многобројних планова, којима се утврђују сви детаљи, не остављајући ништа случају. Ту долазе :

Планови акције или ангажовања великих и малих јединица;

Планови артиљеријске акције;

Планови свих радова који се имају извести у погледу припреме терена;

Планови снабдевања и евакуисања;

Планови за одржавање веза.

Знатан део артиљерије има се истаћи напред, толико далеко, да се њоме могу тући у целости први положаји а у границама могућности и други положај, као и контра-тући удаљене непријатељске батерије, тако да се промене батеријских положаја за тучење другог положаја имају вршити у времену застоја између првог и другог напада. Промене батеријских положаја у току напада на први положај свести на минимум, на неизоставне потребе, те да не би било прекида у ватри. У том циљу каткада користити се деловима артиљерија оних дивизија што су задржане у резерви, но с тим да се они тим дивизијама поново што пре врате.

Артиљерија ће употребљавати токсинске гранате у периоду извођења напада против оних батерија, које нису могле бити разрушене прецизним гађањима за време припреме.

Као важни услови успеха при нападу истичу се: добар ред, брзина, стално потпомагање пешадије артиљеријом и

¹⁾ Објекат сваког напада није ништа друго до „скуп ровова и батерија, који чине један положај, против којег артиљеријска припрема може бити предузета пре напада и продужена у току наступања, са променом или без промене положаја извесног броја батерија“.

непрестана брига сваког старешине да се издвајају и стварају резерве.

Јединице прве линије не остављати да се борбом потпуно истроше, него их напротив смењивати чим су истрошиле свој офанзивни капацитет.

Придавање значаја контра-батеријској улози, офанзивно уређење терена преко којих ће се изводити напади, зависност почетка пешадијског напада од завршетка артиљеријске припреме, двојака улога артиљерије (рушење препрека и праћење пешадије баражним гађањима која су се преносила са линије на линију према томе кад се којој наступа), развијање солидних веза, нарочито између пешадије и артиљерије, — добро су и правилно истакнути у новим инструкцијама.

б) У погледу употребе великих јединица и употребе и улоге појединих родова оружја.

При офанзивној акцији корпуси ће се постављати један поред другог, али ће зато сваки од њих имати по три, четири, па чак и по пет дивизија, како би се могао добити и довољно широк фронт и имати јаких резерва за потстицање и вођење борбе и извођење акције са потребним застојима против положаја постављених један иза другог.

Свака велика јединица, дивизија, корпус или армија, има специјалну и тачно одређену улогу, коју има одиграти у битци.

Дивизија је борбена јединица; њена је главна улога комбиновање акције пешадије и артиљерије и да осигура све врсте снабдевања трупа.

Корпус је нападна јединица; корпусни командант одређује маневар, који се има извести, употребљава пешадијске дивизије из резерве по плану унапред смишљеном, али који се (план) може модификовати и према развоју догађаја. Чим је бреша отворена на његовом фронту, он се брине да је прошири и да експлоатише прве добивене успехе.

Армија раздељује снаге на разне изабране нападне зоне према тежини напредовања у њима, координира акцију корпуса, да се постигне брза експлоатација и да без застоја отпочне гоњење.

Особине пешадије овако су окатегорисане (у инструкцији од 8. јануара):

„Пешадија сама по себи нема никакву офанзивну моћ против препрека брањених ватром и ојачаних одбранбеним препрекама. Са човечјим се грудима не може водити борба против материјала;

„Пешадија има врло велику моћ заузимања терена;

„Она се брзо троши у борби;

„Она не треба да маневрује у густим стројевима;
„Најзад, она има морал врло осетљив“.

У стрељачком строју стрелци су на два корака један од другог.

Артиљерији је стављено у дужност да систематским гађањем на непријатељеве линије, ешелониране по дубини, руши његове одбранбене препреке, да испреврће његове заклоне, саобраћајнице и органе за фланкирање; да понављаним ударима депримира непријатељев морал; да успешно потпомаже пешадијине нападе у току њеног напредовања. Пољска и тешка артиљерија, а нарочито ова друга, предузимају огорчену борбу против непријатељске артиљерије, базирану на брижљивој реглажи и осматрању са циљем њеног рушења.

Сва артиљерија, употребљена за рушење препрека, стоји под дивизијским командантима, а контра-батеријска улога биће вршена делом артиљеријом која припада дивизијама, делом корпусним артиљеријама.

Укратко, ове су инструкције прокламовале ово:

Све три инструкције поглавито се баве акцијом у циљу остварења пробоја. Због тога је занемарена експлоатација успеха, што ће се јако осветити савезницима у 1916. години.

Ред и метода при извођењу офанзиве надјачали су обзир брзине;

Место континуелног напада дошли су сукцесивни напади;

Одбранбене препреке морају се потпуно порушити, а стога ради мора се појачати артиљерија и упрощак њене муниције;

У употреби пешадије заведена је разумна економија;

Пешадија не може деловати без садејства артиљерије, Артиљерија руши, пешадија заузима;

Са човечјим се грудима не бори против материјала;

За пешадију у борби ред је важнији од брзине.

Као што видимо, пројектовано извођење напада има бити вршено у реду и методично, а то је собом доносило и извесну лаганост, која је опет штетна, јер даје времена непријатељу да се опорави и освети од нанесеног му удара. Француска артиљерија још не бејаше толико моћна, да је њена припрема могла бити онако кратка као немачка припрема, а ни толико покретљива, да би се на раскопаном терену могла брзо померити у напред ради дејства против новог положаја.

Обимност радова на зонама одређеним за напад, и ако је то требало да се ради на више места, затим дуго вршење реглажа и спора артиљеријска припрема знатно су одавали зоне великих напада. Због тога се може рећи, да при тадањој ар-

тиљеријској моћи, на савезничкој страни, горњим инструкцијама није било решено питање о начину остварења стратегијског изненађења, и ако је њима било указано на корисност и тежњу за произвођењем изненађења.

Сем тога, дуже стајање на месту дало је могућности вишим командантима да буду обавештени о свакој ситници и да потом интервенишу и у најобичнијим пословима. Отуда се и у горње инструкције увукла тежња за израдом многобројних планова, које су прегледале и одабравале више команде. То је свакако било корисно, али је исто тако било и штетно, јер се нижи старешински кадар тиме одвикао од рада по сопственој иницијативи. Незгодности тога појавиће се нарочито кад буде требало вршити експлоатацију успеха, којом су се инструкције врло мало бавиле, јер је сва тежња била сконцентрисана на то, да се проломи непријатељев одбранбени систем.

Инструкције су обратиле велику пажњу јачању морала код трупа; дивизијским командантима би нарочито наређено да се о томе брину.

То су идеје, које су владале почетком 1916. године. Да видимо сад, да ли ће их нови догађаји освештати или изменити.

Немачка офанзива против Вердена

Циљ. — У зиму 1915. године Фалкенхајн, рачунајући да су се Французи већ довољно заморили и исцрпели, сматрао је да у том правцу треба наставити рад не упуштајући се у пробој, јер се за њега нема довољно снаге. Верден је својом истакнутошћу грозио на фронту од 20 километара немачким комуникацијама, а сем тога могао је згодно послужити и као погодна основа за предузимање савезничке офанзиве. Због тога Верден беше нарочито погодан, да се око њега приметне борба, ради чије ће одбране Французи доћи да се бију и ту троше своје снаге. Не успе ли се отети Верден, постићи ће се бар велико исцрпљење француске војске, те ће потом остати да се само туку Енглези.

Дефанзивна организација Вердена. — Брзи пад белгијских и неких граничних француских тврђава и преувеличана разорна моћ граната великог калибра беху узрок, те Французи наредише да се одбрана утврђених места истакне у напред и на тај начин одгоди евентуална опсада, која не може бити дуготрајна. У том циљу пешадија би укинута као посада утврђених места, а у њима само оста послуга оруђа у жуполама.

Верден би претворен у утврђени логор, који потом би

потчињен команданту пољске војске, на чијем се фронту налажаше.

Фронт Вердена би утврђен по принципу образовања отпорних центара више или мање затворених и раздвојених пасивним зонама, јаче или слабије тученим ватром. Растојање између центара изношаше негде прилично доста, око 1 километра; никаква саобраћајница није их међусобно везивала позади. Кретање се вршило кроз шуме или под заштитом вештачких ограда.

Позади те тако образоване прве линије, у зони дубине 2—3 километра, беху организовани као центри извесна села, шуме, висови.

Почетком 1916. године, због оскудице у радној снази, ни та организација не беше изведена. Тек 10. фебруара 1916. године беше дозвољено да се употребе две дивизије за утврђивање Вердена — на једанаест дана пред почетак напада.

Нападне припреме и употребљена немачка тактика

Још од јануара 1916. године код непријатеља се помоћу авиона примећује велика живост:

На великом фронту између Ене (Craonne) и Мезе (St Mihiel) терен се припрема за напад, те се Французи држе у неизвесности — да ли ће напад бити у Шампањи или Лорену; раде се нове жељезнице, муницијски депои, батеријска места и заклони.

Паралеле се не раде, а Французи тек њихову изравну сматрају као сигуран знак за отпочињање напада.

Сви се делови брижљиво маскирају.

Артиљерија је имала изрично наређење да не сме одговарати на ватру француске артиљерије.

То је све чињено ради остварења стратегијског изненађења.

Тактично изненађење имало се добити:

Моћношћу и брзином артиљеријске припреме (2000 оруђа дејствују за време од девет и по часова);

Великом ширином бомбардованог фронта (22 километра) непријатељ се оставља у неизвесности о изабраној нападној зони која је износила свега 7 километра;

Жестина пешадијског напада, који неће дати времена непријатељу да изађе из својих заклона.

Сама немачка тактика би подешена према циљу, који не беше пробој фронта него навођење непријатеља на што веће губитке, штедећи што више при томе своје сопствене снаге. Ради тога напади су се имали изводити са циљем освајања тачно одређених појасева непријатељевог положаја,

развијајући при томе максимално артиљеријско дејство а пешадију употребљавајући што мање, при чему је сваки војник имао вршити тачно предвиђени и одређени му посао.

Употреба артиљерије овако се имала изводити:

Бомбардовање на широком фронту и на великој дубини, а потом, после неколико часова, повећање интензитета против нападне тачке не престајући са ватром против осталих тачака. После јуриша продужује се гађање позади и на боковима нападне зоне. У истом времену, или уопште неколико сати доцније, поновно концентрисање против неке друге тачке фронта која се намерава освојити, а потом напад против те тачке.

На самом фронту напада сви се калибри употребљују против пешадијских ровова, подразумевајући ту оне у првој линији; гађања по дубини обухватају први и други положај, али тукући зоне више са уским ракљама него ли са тачно регулисаним гађањем; тако се радило чак и при тучењу непријатељских батерија. За време самог напада, контра-батерије неће тежити рушењу него неутрализацији непријатељске батерије средством гађања зрнима са гасовима, те да послужиоци буду ометени у послуживању оруђа.

Пешадија ангажује само делове стриктно потребне за постигнуће жељеног циља. То се лепо види из инструкције 10. баварске пешадијске дивизије (од 11. маја 1916. год.):

„Задатак пешадијске јединице у нападу састоји се у овоме: дочепати се извесног дела утврђених непријатељевих организација израније тачно одређених по фронту и дубини, одржати се под интензивном артиљеријском ватром одбијајући непријатељеве контра-нападе. Тога ради пешадија мора бити јако ешелонирана по дубини. Наступање преко одређене границе оправдано је само у изузетним случајима. Делови новог положаја, истакнути јако у односу на општу линију положаја, привлаче на себе непријатељеву артиљеријску ватру и контра-нападе, а са тиме лако долази и до повлачења“.

Нападни фронт пешадијске дивизије износи свега 1000 до 1200 метара, а код Француза 1500 до 2500 метара. Ова разлика произилазила је услед мање јачине немачких чета, снабдевених и са мање оружја, затим због издвајања група раденичких и за ношење муниције и материјала.

Растојање између стрелаца износило је по 4 метра.

Нападне јединице морају се паштити да изманеврују француске отпорне центре опкољавајући их провлачењем кроз дефиловане или мало тучене зоне, тако да их потом могу напасти с бока и леђа. Освајање положаја исто тако имало

се извести на тај начин, што ће се прво закопитити на двама или више тачака локалним нападима, а потом нападајући интервале једновремено с фронта и с бока и полазећи са већ освојених тачака.

Поласку на јуриш претходе јака официрска извиђачка одељења (50 људи, 2 официра) са задатком да извиде, да ли је артиљеријска припрема довољна.

У сваком случају и ма колико било удаљење полазних ровова, напад може бити предузет само ако је положај, који се има заузети, бомбардовањем сломљен, учињен неспособним. Немачко командовање заиста беше обећало својим пешацима, да ће њихово бити само да дођу „парадним маршем“ и да поседну тучени терен. И доиста, на извесним местима немачка је пешадија избијала на извесне тачке са пушком о десном рамену.

Уопште узев, цео немачки поступак беше одлично искомбинован за трошење непријатеља. Напад беше пројектован са таквом прецизношћу, комбинација артиљеријских гађања и пешадијских наступања би регулисана тако детаљно, да рад сваког у тој ускупној радњи беше тачно предвиђен. Просто је било немогуће чинити ма какве измене у том крутом организму, а да се не би ризиковало да се проузрокује општа поремећеност.

Да, али на тај начин беше искључен моменат изненађења и могућност искоришћења евентуално указаних погодних момената. На тај начин би искључена и експлоатација успеха, који је био постигнут благодаречи изненађењу и дејству бомбардовања.

Да би се постигло тако много жељено изненађење, беху одбачене оне претходне регулаже које су скретале непријатељеву пажњу, а и време артиљеријске припреме, користећи се свом брзином гађања, би сведено на свега неколико часова. При тим условима, артиљеријска гађања (не рачунајући она која су могла бити регулисана са земаљске осматрачнице или помоћу авиона у току саме припреме) врше се на појасеве са уском ракљом на видне и врло важне објекте, а са широком ракљом против места за која се претпостављало, да се на њима налазе француске батерије или резерве. На тај начин гађања се остварују средством концентрација ватри, пошто су оне једино средство за паралисање нетачности регулажа. Наравно, таква гађања проузрокују огромну потрошњу муниције.

Дакле, док су француске контра-батерије тежиле разрушењу непријатељске артиљерије средством тачних гађања, немачке контра-батерије тежиле су просто неутрализацији противстављене им артиљерије, било експлозивним гранатама,

било гасним гранатама. Против заклоњених батерија ова гађања нису дала готово никакве резултате, али беху успешна против неказематираних батерија, које су као појачање дошле пред напад. Против француских фотификација дејства тих гађања беху знатна када је непријатељ гледао непосредно, а средња када оне беху на нагибу позади гребена. У сваком случају беху потребне огромне количине муниције.

Дакле ова метода, заснована на изненађењу и употреби у маси артиљерије свих калибара, омогућава штедњу пешадијских ефектива, али повлачи собом огромну потрошњу муниције. Да би се до минимума свеле тежине пешадијске борбе, овом су методом на један готово неизменљив начин фиксирани операције и због тога се, да би се осигурала потпуна сагласност у раду пешадије и артиљерије, морало ограничавати у резултатима који се имају постићи.

Напротив, морално дејство и физичко ломљење, произведени овим бомбардовањима, заиста су страшни, а губитци, који нагло смањују браничеве ефективе, не остављајући им моћ обнављања и појачања, дају готово апсолутну сигурност у освајању теренске зоне тако опустошене артиљеријским дејством. Ствар је само у томе, што та зона није дубока и што бранилац дубоким положајима може потпуно да изманеврује нападача. Штета је само по Французе била у томе, што се по тадањим схватањима имала најупорније бранити свака стопа земљишта, чим је њихово маневровање било умањено.

Резиме битке код Вердена

Пошто се на француској страни није могло оценити, да ли ће се немачка офанзива извести у Шампањи или Лорену, то француска Врховна Команда не беше ни извршила појачање трупа у области Вердена, где оне, на обема обалама реке Мезе, изношаху свега 9 пешадијских дивизија и шест тешких артиљеријских пукова (укупно 612 артиљеријских оруђа од којих 244 тешка). При свем том, почетком фебруара за сваку евентуалност позади тога фронта беше скупљена једна армија од четири корпуса са извесном количином тешке артиљерије.

Према тој снази Немци изведоше 17 пешадијских дивизија, чији се број брзо повећа на 19, затим око 2000 артиљеријских оруђа, од којих знатан део беху оруђа тешке артиљерије великих калибара.

Верденска битка са француског гледишта може се поделити у две одвојене фазе:

Чисто дефанзивна битка, борба за сваку стопу земљишта

у којој се непријатељу одговара контра-нападима, често пута победничким, али не успев да се дефинитивно задржи његово напредовање и да се преотме иницијатива у операцијама.

Друга фаза почиње у тренутку када офанзива на Соми приморава Немце да обуставе своје даље операције против Вердена, те Французи узимају иницијативу у операцијама и код Вердена и извршују више напада, којима повраћају велики део изгубљеног терена и ослобађају тврђаву.

а) *Дефанзивна* битка почиње изненадним и брзим нападом 21. фебруара. У 7 часова и 15 минута отпочиње бомбардовање на обема обалама Мезе, на фронту од 22 километра. После 9 и по часова артиљеријске припреме, пешадијски напад отпочиње на десној обали Мезе, на фронту свега од 7 километара, између шуме Sauges и Herbebois. Тај напад изводе 7 немачких пешадијских дивизија, од којих пет у првој линији, које, за време од прва три дана, имају пред собом свега две француске пешадијске дивизије, јако бројно смањене бомбардовањем. Упркос изненађењу и несразмерности снага, Немци наилазе на неочекивани отпор али локализован. После напредовања од 6 до 7 километара, напад застаје четвртог дана, којег се дана беше баш указала згодна прилика и која оста од Немаца неискоришћена. 26. фебруара падоше фор Дуомон и утврђење Хардомон.

Ситуација је критична. 26. фебруара Петен прима команду над Верденском армијом и организује одбрану са појачањима што придлазе. Мада борба не престајаше ни једног дана, француски се фронт поче устаљивати, немачки елан би сломљен контра-нападима; тако да се у почетку марта може сматрати, да је овај први напад заустављен.

6. марта, кронпринц упућује две дивизије у напад на фронт од 4 километра, на левој обали Мезе; напредује свега 2 километра; сматра да је то доста. Потом предузима напад са седам дивизија, на фронту од 8 километара, на десној обали Мезе, од којих тражи крајње напрезање — да отму Верден, срце Француске. 8. марта, Немци нападају обема обалама. После сва три дана борбе (6. 7. и 8.) напредовања беху незнатна; главне нападне тачке (la côte du Poivre, на десној, и Mort Homme, на левој обали) осташе неосвојене.

Од тада почиње права борба изнуравања, при којој се на сваки немачки напад одговарало француским контра-нападом. Напади немају више изглед офанзиве него појединачних, локалних напада. До 24. маја Немци нападају на левој обали, а потом продужују нападе на десној обали. У јуну изводе осам напада на фронту Ferme Thiaucourt—Damloup. Успева се да се освоји фор Во (7. VI.) и понова угрожава фор Сувил.

После овога долази фаза последњих немачких нападних покушаја. Осећајући француске офанзивне припреме на Соми, Немци одлучише да изведу једно велико предузеће: би одлучен снажан напад на десној обали. На фронту од 6 километара би изведено 19 пешадијских пукова, од којих 12 у првој линији; резерве и појачања беху приведени на блиска одстојања позади првих таласа, те да непосредно искоришћују успех и на тај начин осигурају континуитет напрезања. Генерал Манжен вели: „То беше најважнији и најмасивнији напад што га је Верден имао поднети“. После интензивне артиљеријске припреме, која је трајала три дана, напад отпочиње 23. јуна против наших потпуно, дословно, срањених положаја и готово без и једног браниоца. Али непријатељски распоред, врло густ на свом челу, много је претрпео од француске артиљеријске ватре, те се појачања готово од првог момента истопише у првој линији, а потом дођоше француски контра-напади, који 27. јуна (после четвородневне борбе) потпуно зауставише немачку офанзиву.

Да би одговорио на француску офанзиву на Соми, а уједно упорно остав при томе да освоји Верден, немачки престолонаследник 11. јула покуша још један снажан напад готово на истом фронту: 13 пешадијских пукова потпомогнутих са 600 батерија сада врше напад. Артиљеријска припрема траје 2 и по дана; нападач долази до на 2 и по километра од Вердена, али и овога пута би одбивен контра-нападима. Шта више, генерал Манжен до 20. јула потисну Немце до полазних нападних положаја.

3. августа и 3. септембра немачки нападни покушаји беху мањи и одбивени као и ранији.

б) *Офанзивне операције.*— 21. септембра би одлучено на француској страни да се изврши један напад на ширем фронту и да се поврати фор Дуомон. Овај напад би поверен генералу Манжену; на нападном фронту од 8 километара имало је нападати 5 дивизија, од којих три у првој линији између пропланка код Naudraumont и утврђења Laufé. Напад ће припремити и потпомагати 650 оруђа, од којих су око 400 тешки.

На фронту овог напада Немци су располагали са 800 артиљеријских оруђа и са неких седам пешадијских дивизија, истина ешелонираних на повећој дубини. Иначе су сматрали, да француски напад не може бити већих размера и да ће имати за сврху да Немцима спречи одвлачење снага на Сому.

Француска артиљеријска припрема почиње 20. октобра и траје четири и по дана. Њоме су не само порушене фортификације, које се имају заузети, него су и резерве знатним делом растурене. Сем тога, батаљони прве линије претрпели

су толике губитке, да их 23. октобра треба готово све смени. Непријатељска артиљерија снажно је контра-тучена и неутралисана, тако да је француска артиљерија остала готово слободна у употреби своје ватре.

Пешадија, добро припремљена и извежбана за своје нападне улоге, 24. октобра баца се кроз маглу у напад. У току једног сахата беху заузети први објекти, а међу њима и фор Дуомон. Пошто је и други објекат (на 2 километра далеко од полазних француских положаја) убрзо освојен, 26/X пао је и фор Во, благодаречи интервенцији једне дивизије из друге линије а нарочито изнова изведеној артиљеријској припреми.

Овај напад донео је Французима 6000 заробљеника, 15 топова, велики број митраљеза и рововских оруђа.

У децембру 1916. г. група генерала Манжена — 4 дивизије у првој и 4 дивизије у другој линији са 760 оруђа, од којих 390 тешких оруђа — напада на фронту од 10 и по километара (Vacherauville—bois d' Hardaumont). Немци на том фронту имају 5 пешадијских дивизија ешелонираних по дубини, а сем тога још 4 дивизије позади, на 30 километара удаљења; од артиљерије имају 247 батерија, т.ј. око 960 оруђа. Немачки фронт састојао се из три одбранбене линије.

Терен је страховито тежак за напад: излокан, изривен, прави хаос од гранатних рупа напуњених залеђеном водом.

Артиљеријска припрема траје 6 и по дана (од 10/XII до 15/XII у 11 часова). Атмосферске прилике беху непогодне; рушења су довољна само у првој линији; пешадија има да савлада велике теренске тешкоће. Односно непријатељске артиљерије тежило се у главном њеном неутралисању. Први објекат освојен је првог дана, а други тек следећих дана (најудаљенији делови пали су 18/XII). У том немачке пешадијске дивизије долазе на време и смењују пешадијске дивизије прве линије. Оне не врше контра-нападе него се прихватају одбране да сачувају остатак артиљерије (11.000 заробљеника, 115 топова и 100 митраљеза пали су у француске руке).

Овај успех допуњен је нападом од 20. августа 1917. године, којим се успело да се поврати терен који се држао пре првог немачког напада у фебруару 1916. године.

Узроци немачког неуспеха

На првом месту Фланкенхајн је потценио снагу и моћ свога противника.

У фебруару 1916. године Немци имађаху 124 пешадијске дивизије на Западном фронту, од којих свега 19 у другој линији.

Французи беху извукли знатне снаге у другу линију и ту они имађаху око 50 пешадијских дивизија.

Немци нападаху уским фронтом, те су Французи могли брзо по доласку појачања да затворе брешу и да ограниче повлачење.

Формализам и крутост методе спутавали су експлоатацију успеха. Благодарјећи томе Немци не искористише погодни моменат 24. фебруара.

Пешадија је нападала густим стројевима.

Затим, немачком неуспеху узрок је и необично енергично француско командовање. 26. марта би наглашено: „Сваки ће старешина, који у садањим приликама буде наредио повлачење, ићи пред ратни суд“. Генерал Нивел, исто тако, наређивао је контра-напад за контра-нападом.

26. јуна, када и сам Петен мисли и предлаже да се напусти десна обала Мезе, Жофр упорно наређује да се и даље има наставити одбрана на десној обали Мезе. Он чак иде толико далеко, да не жели да доведе ту енглеске трупе. Он хоће да Верден буде чисто француска слава. И заиста, тако и би.

Резултати

Од 21. фебруара до 1. јула 65 француских пешадијских дивизија, од укупно 95, прошле су кроз Верденски фронт. Тиме је збиља извршено слабљење француске војске, али не и сламање њене моћи. За доказ тога служи битка на Соми, где се по утврђеном плану имало извести 39 француских пешадијских дивизија и 1700 тешких артиљеријских оруђа. Место тога, у почетку битке, било је свега 12 пешадијских дивизија и 700 тешких артиљеријских оруђа. Када је крајем августа код Вердена дошло до затишја, тада је тек на Сому могла бити доведена снага још од 13 пешадијских дивизија, а број тешких артиљеријских оруђа попети на 1200, остављајући ипак 200 пред Верденом.

Али ово француско трошење снага повлачило је за собом напоредо и трошење немачких снага: до 1. јула кроз ову битку прошло је око 50 немачких пешадијских дивизија. И ако је на француској страни кроз ову битку прошао већи број дивизија — 65, ипак је губитак на немачкој страни био толики, да је ту фактички било дошло до кризе ефектива: кад је отпочела битка на Соми, беху у периоду од којег је био критичнији само онај у 1918. години. Немци беху запалили огањ, који је неочекивано снажно сажизао баш њихове снаге: „Верден, вели Лудендорф, постаде прави стално отворени чир, који је прождирио наше силе“.

На савезничкој страни, Верден је више међусобно приближио савезнике бар у смислу јединства акције: британска војска проширила је фронт и тако сменила једну целу фран-

цуску армију; Руси и Италијани врше нападе; аустријско напредовање у Италији изазива Брусиловљеву офанзиву, која доводи у питање цео Источни фронт. Потом ускоро улази и Румунија у рат.

БИТКА НА СОМИ

На савезничким конференцијама у децембру 1915. године би утврђено, да савезничка офанзива на Западном фронту отпочне 1. јула 1916. год., јер се рачунало да ће у том времену моћи бити спремни за офанзиву и остали савезници на страни антанте. При томе се рачунало, да ће Немци моћи предухитрити некога од антантиних савезника. У том случају имали су остали ненападнути прећи одмах у напад. Немци су, као што нам је познато, одлучили да предухитре баш саме Французе и Енглеze као најопасније противнике. То су и учинили битком код Вердена. Том битком Немци су хтели да троше француску војску, али је у збиљи дошло до тога, да су ту себе више истрошили но противника. Сем тога, због угледа пред светом и очима самих својих суграђана, њима се и нехотице наметнула жеља, да се код Вердена, поред трошења непријатеља, избори и неки велики и одлучан успех, мада се пре почетка битке мислило само на изнуравање француске војске. То је пак собом повукло слабљење осталих делова западног фронта. Да би се користио тиме, т.ј. да би напао непријатеља тамо где се он ослабио и да би приморао Немце да ослабе своје снаге и пред Верденом, а уједно и да би се јаче и уочљивије непријатељу наметала сопствена воља, *Жофр одлучи да Немце нападне у области реке Соме*, и то са ових разлога:

Да би у њој могли узети учешћа и Енглези поред Француза;

Да простор ове битке буде довољно удаљен од Вердена, те да може извршити маневарску улогу у односу на Верденску операцију;

Што теренски и фортификацијски услови извођења битке нису били тежи но на осталим деловима Западнога фронта;

И, најзад, што су Енглези једнако нагињали да се напади врше што више северно, те да би могли ослободити што више од морске обале, чија су јужна пристаништа Немцима служила као погодне сумаренске базе.

Као први циљ ове битке означен је пролом непријатељског фронта на правцу Бапом—Камбре, а као крајњи циљ извођење јаке маневарске масе на непријатељске комуникације у

области Камбре—Ле Като—Мобеж. Успе ли непријатељ да запречи отворену брешу у свом утврђеном систему, онда наступати непрекидно по оси Бапом—Камбре са тежњом сталног проширења бреше у циљу трошења његових резерва.

Односно тактике, којом се битка имала одиграти, Жофр је нагласио, да ће се напади изводити у виду сукцесивних напрезања, т.ј. напрезања једног за другим, и са тачним одређивањем објеката који се имају заузимати. При томе се за прве објекте имају узети све отпорне тачке, које могу бити тучене артиљеријом из припремних положаја.

Бишка је трајала неких 4 до 4 и по месеца.

Бишка је ошћочела овим снагама:

а) *На савезничкој страни:*

Од стране Француза 6-та армија генерала Фејола, јака три корпуса (12 пешадијских дивизија), око 700 тешких и око 580 рововских оруђа.

Од стране *Енглеза*, 4-та армија генерала Rawlinson-а и 6-та армија генерала Gough-а, у укупној јачини од 26 пешадијских дивизија, од којих 15 беху у првој линији.

Фронт битке протезао се од Comtescourt-а преко Carnoy (две енглеске армије 24 км.) и преко реке Соме до Foucaucourt-а (француска 6-та армија 16 км.) Укупна дужина фронта износила је 40 км.

Према томе фронту Немци су располагали свега са II-ом армијом генерала Белова, јачине два корпуса, од којих један беше северно од Соме (5 дивизија) на фронту од 30 км., а други од 4 дивизије јужно од Соме, на фронту од 28 км. (т.ј. са пола снаге према нападном фронту, а са пола снаге ван нападног фронта). Позади овог фронта налажаху се у резерви у једној ближој групи 3, а у другој, удаљенијој групи, 1 пешадијска дивизија. Укупна немачка снага износила је дакле 13 пешадијских дивизија, што ће рећи готово 3 пута мање од снаге којом ће савезници напасти.

На енглеском делу фронта, на 920 м. фронта долазила је једна енглеска пешадијска дивизија, а на француском делу на 1300 м.; дакле, јаче груписање беше извршено на северном делу нападног фронта.

На савезничкој страни, пред офанзивом, пешадији беху издати пушко-митраљези и тронблонске бомбе; знатан део нападних трупа би проведен кроз вежбалишне логоре.

Општој припреми офанзиве би поклоњена велика пажња и она је трајала четири месеца.

Још од фебруара Немци предосећаху енглески напад на Соми, али су само рачунали да Французи због Вердена неће моћи потпомоћи Енглезе при нападу. Почетком јуна они запа-

зише и извесне француске покрете, те почеше рачунати и са француским садејством на Соми. Али због свог ангажовања код Вердена и због тога што се морадоше одаслати појачања на Источни фронт због Брусировљеве офанзиве, Немци појачаше своју II-гу армију на Соми једино извесним деловима артиљерије.

Артиљеријска припрема битке

Почела је 24. јуна у подне и трајала је до 1. јула; извођена је и дању и ноћу, али 27. и 28. јуна припрема беше осредњег интензитета због рђавог времена. Она је била управљена на први положај а реглаже су вршене и против другог положаја, нарочито јужно од Соме, где овај беше на мањем удаљењу, те се француска артиљераја могла и на њега окомити са положаја са којих је дејствовала и против првог непријатељског положаја. Ово је било од врло великог значаја по развој успеха на случај да први положај буде освојен.

Тешка артиљерија беше употребљена за рушење удаљених, а рововска за рушење ближних препрека.

Нарочита пажња беше обраћена уништењу непријатељских средстава за посматрање (земаљских осматрачница — артиљеријом, а балона и авиона—авионима), те је због тога непријатељска артиљерија у знатном делу била приморана да гађа насумце.

Артиљеријска припрема знатно је потресла немачку пешадију, те је морала бити смењивана у првом положају и пре почетка пешадијског напада.

Извођење битке

Савезничка пешадија прешла је у напад 1. јула на фронту од 40 км.

Три линије првог положаја беху освојене првим налетом на јужној обали Соме, а исто тако и на северној њеној обали, но само на фронту што је припадао Французима и 13. и 15. енглеском корпусу, т. ј. на целом фронту 6-те француске и 4-те енглеске армије.

Левокрилна енглеска армија, 6-та, пошла је у напад са одличним еланом, али младим њеним трупима недостојало је искуства; са свих страна, позади нападне линије, изникосе немачка острвца отпора, чији митраљези ставише под бочну и леђну ватру нападача. Требало је одступити, што је и учињено после огорчених борби у току ноћи. На тај начин *половина од* енглеских снага првог дана напада претрпе неуспех и оста у полазним рововима. Ова енглеска армија обнови своје нападе тек 26. септембра.

3. јула, 4-та енглеска и 6-та француска армија освојише и други непријатељски положај. При томе се само више напредовало на јужној обали Соме, пошто ту непријатељ није очекивао тако снажан напад, па није ни имао потребних резерва.

4. јула, десно француско нападно крило, на јужној обали Соме, не имађаше пред собом бољна колико снаге. Место сад да је тај успех експлоатисан здруженим дејством свих родова оружја, за експлоатацију успеха би упућена само коњица, јер се по тадањим обзирима пешадија није могла употребити ван означених јој и већ освојених објеката. Коњица продре у села *Barleux*, *Belloy* и *Bermy* без отпора, али је исто тако лако и непријатељ одатле протера, чим му стигоше појачања.

Јужно од Соме, 5. јула, Немци се налажаху на линији *Biaches—Villers—Carbonnel*. 1. француски корпус стајао је већ пред *Peronne-ом*, али ту Немци дадоше врло јак отпор, тако да *Biaches* и *Maisonnette* падоше Французима у руке тек 9. односно 10. јула.

Северно од 1. француског корпуса, 20. корпус је спорије напредовао, а 4-та енглеска армија још спорије, јер према њој Немци извођаху снажне контра-нападе.

14. јула, 4-та енглеска армија изврши напад на фронту од 6 км., освоји цео други положај пред собом (три рововске линије) и продужи напредовање ка *Orvillers* и *Bazentin*, заробив 2,000 људи. Напредовање је продужено, истина полако, све до 20. јула. После кратке паузе борба се настави нарочито око *Pozières*, који паде 25/7. и око *Longueval*, који паде 27/7.

20. јула и Фејол поново пређе у напад и напредова на свом десном крилу до *Soyeourt* и *Estrées*.

30. јула поново једновремено пређоше у напад Фејол и *Rawlinson*. Истина, напредовало се, али мало, око 1—2 км.

У августу борбе се продужише, али оне беху локалне и мањег значаја.

У јулу и августу, дакле за два месеца, Немци преишреше толико губитака колико и код Вердена за шест месеци. Кроз битку прођоше 40 немачких дивизија, док су код Вердена за шест месеци провели свега 43 пешадијске дивизије.

Због тих губитака и тако великог броја дивизија проведених кроз битку, савезници беху свесни постигнутог позитивног резултата. Због тога и би одлучено, да се напад продужи и његов фронт прошири у јужну страну — од *Barleux* јужно уђе у нападни фронт 10. француска армија (са 9 дивизија у првој линији, на фронту од 18 км.). Фејолова армија пак беше свега на фронту од 8 км., са 4 дивизије у првој линији.

3. септембра после артиљеријске припреме, која је трајала пет дана, 6-та армија освоји целу прву немачку линију, у 17 часова беше се допрло до села *Fleury* и *Forest* и до ровова источно од *Combles* — свега у дубину за 1—2. 5 км. Енглеска армија напредова око 1 км.

4. септембра пређе у напад и 10. француска армија, те и она освоји цео први немачки положај.

Потом напредовање беше лагано, јер су Немци вршили снажне контра-нападе. 14/9. би изненадним нападом заузет *Bouchavesne*, али и ту не дође до експлоатације успеха, јер сутрадан Немци већ затворише и ту брешу пре доласка француских појачања.

26. септембра, 6-та енглеска армија, која је имала онај неуспех 1. јула, би упућена у напад и напредова свега $1\frac{1}{2}$ —1 км.

У октобру почеше већ и кише, које умањише жестину борбе и донеше крај битци. У половини октобра и у половини новембра беху извршени напади на северној страни Соми и напредовања беше једино на правцу *Bouchavesne* односно на фронту *Combles Le Sars*.

На тај начин битка на Соми би завршена у половини новембра — после $4\frac{1}{2}$ -месечног трајања и пошто на нападном фронту би задобивено терена свега по дубини око 8—15 километара.

Резултати

Резултат добивен офанзивом на Соми састојао се у ломљењу непријатељеве воље, трошењу његове снаге и предузимању иницијативе у своје руке. Још у току јула Немци су морали одузимати снаге испред Вердена и слати на Сому, а Хинденбург, чим је 29. августа заменио Фалкенхајна, наредио је обустављање офанзиве против Вердена.

Трошење пак немачких снага беше врло значајно: за два месеца Немци су на Соми изгубили толико људи колико су изгубили за шест месеци код Вердена, а у току битке извршили 73 ангажовања пешадијских дивизија (не увек нових, него уводећи и по два или више пута једну исту дивизију — код Вердена је оваквих ангажовања било 75). Само им Французи заробише 50.000 људи и 200 топова.

На француској страни кроз битку на Соми прошло је 44 пешад. дивизије и укупно се имало 114.000 убивених и несталих и 205.000 евакуисаних, док је Верденска битка апсорбовала, од фебруара до јуна, више од 60 пешад. дивизија и проузроковала губитке од 156.000 убивених и несталих и 263.000 евакуисаних, т.ј. око 100.000 људи више.

Као што се види, у офанзиви се мање трпело губитака него у дефанзиви.

За повраћај терена северно од Вердена поднети губитци износе свега 30.000, што значи да се терен може освојити са мање губитака него ли када исти терен има да се сачува од данашњег добро припремљеног напада.

Искуства Вердена и Соме, потврђена искуствима из 1918. год., јасно показују, да дефанзивна битка троши више бројних снага него ли офанзивна битка, да и народу и војсци иставља опасније морално искушење и да је згодније рескирати напад него ли претрети губитке одбране.

Најзад видимо, да се и после 4 месеца огорчених борби не успева да дође до рата у отвореном пољу, ни да се дође до фазе експлоатације успеха. Овоме не беше узрок оскудица у средствима, нарочито у артиљерији, него је то била последица употребљаваних тактичких поступака. И у овом периоду напади не следоваху брзо један за другим, те да би њима непријатељ био спречен да се поново стабилизира и уреди: 1. јули, 14.—20. јули, 30. јули, 3. септембар, као дани главних напада, као што се види, беху и сувише далеко један од другог да би се акција следећег могла са већом коришћу наслонити на акцију претходног напада.

Поуке са гледишта офанзиве

1. И код Вердена и на Соми констатује се стално рашћење моћи напада услед знатног развоја артиљерије и авијације. 3. септембра на Соме, на француској страни, би употребљено 1200 тешких оруђа, 106 оруђа са нарочитом великом моћи и 1200 рововских оруђа. Ту беше на сваких 38 метара по 1 топ 75 мм., на 20 метара по 1 тешко оруђе, на 22 метра по 1 рововско оруђе, т.ј. око 12 оруђа на 100 метара, или једно оруђе на 8 метара.

2. *Господарење ваздухом* постаје моћни фактор успеха.

3. Употреба токсинских граната добија све већи значај, јер се средством њих нападач може задовољити неутрализацијом (у тренутку извршења напада) живих одбранбених снага, које нису могле бити уништене припремом, а тиме је у многоме смањено време артиљеријске припреме, јер је лакше и брже доћи до неутрализације него ли до рушења.

4. *Појава енглеских џенкова на Соме*; штета је само што њихов број беше мален и што пешадија још не беше извежбана за потребан сагласан рад.

5. Препоручивани поступци за искоришћење успеха још не беху добри, имађаху у себи нечег плашљивог: требало је слати патроле да извиде нови непријатељев фронт и лаке офанзивне групе да дезорганишу одбрану освајајући важне тачке, при чему је линију, од које није требало ићи даље,

одређивао командант који је под својом командом имао артиљерију која потпомаже директно пешадију (махом дивизијски команданти). Ово успоравање, произведено утисцима тешких губитака из 1915. год., који су дошли не толико због велике пешадијине насртљивости колико због неповољног односа у артиљеријској снази код противстављених снага, — почело је слабити, јер се почело увиђати да и највећи артиљеријски резултати мало вреде, ако пешадија борбом не дође да их искористи. Остави ли се да пешадија без борбе улази у разрушене положаје и да их она има само поседати, онда ће се увек изгубити драгоцено време за искоришћавање успеха.

6. Методичност у извођењу напада била је толико заступана, да је њома у знатној мери спутавана иницијатива. Сад се већ почело увиђати, да је методичност потпуно на свом месту док је у питању припрема операција и њено извршење, док се не дође до пешадијске борбе. Чим ова отпочне, снаге се ускомешају, ситуације се брзо мењају и само су борбени извршиоци у стању да је исто тако брзо виде и процењују и одлучују о ономе што треба радити. Због тога је потребно развијати способности брзог уочавања стања ствари и брзог импровизовања рада у приликама када се борбени догађаји брзо развијају.

7. Артиљерија је усавршила своје механизме гађања а пешадија успособила да своје напредовање доведе у тесан склад са постепеним премештањем покретног баража и да на тај начин изненадно упада у непријатељске ровове. На тај начин пешадија се ослобађала знатног дела непријатељеве ватре, јер је непријатељ доцкан уочавао пешадијин покрет.

Контра-батеријска улога, било са циљем уништења било неутрализације, са француске стране повољно је одиграна; резултати беху повољни и Немци се ускоро и сами ње прихватише, јер престаше да туку само зоне, па почеше тући поједине батерије.

8. Обавештајна артиљеријска служба дала је врло добрих резултата, јер су извесне немачке батерије биле са необичном тачношћу пронађене и тучене.

9. На француској страни још се борбена спрема терена не врши по неком плану; трупе копају доста, али по свом нахођењу; извесна општа идеја не достаје им.

10. Аутомобилски саобраћај показао је врло велики утицај на вођење операција: на „Светом путу“ дневно се кретало по 6000 аутомобила, тј. на сваких 15 секунда по један аутомобил пролазио је кроз једну тачку пута. За време битке на Соми, на путу *Amiens—Proyart*, који је био заједнички двома армијама, 22. јула кретало се 3.500 аутомобила и 4.500

коњских кола, тј. једна кола на 10 секунда. Аутомобилски саобраћај ту беше регулисан као и жељезнички саобраћај.

Поуке се гледишта дефанзиве

У 1916. год., браниоци не беху предвидели средства, којима ће парирати увеличану моћ напада која се изражавала дугим и интензивним бомбардовањима. Још се увек полагало на одбрану првих рововских линија. Очување терена беше потисло у други ред главни циљ дефанзиве: нанети непријатељу више губитака но што ће их се на својој страни претрпети.

На обема странама придават је правилан значај контра-нападима и захтевано је да их врше трупе које се налазе у самом положају и по иницијативи њихових непосредних старшина, тако да команданти пукова и батаљона беху душа одбране.

На француској страни почиње се увиђати, да се снажан нападач може увек дочепати првих линија, па да је због тога пробитачно пренети тежиште одбране на неки други положај позади.

Да би се умањило штетно дејство нападачеве артиљеријске припреме, увидело се као потребно:

Да се ешелонирају и по дубини одбранбена средства, свдећи на минимум посаду првих линија и стварајући резерве за контра-нападе;

Да се маскирају одбранбена средства, издвајајући из ровова главне одбранбене органе (митраљезе, пушко-митраљезе, посматрачнице) и камуфлирајући их најбрижљивије;

Да се чини што шира употреба јаких заклона и подземних комуникација.

Систем изолисаних отпорних центара код Вердена показао се незгодним, па се и стога пришло систему непрекидних рововских линија.

И поред увећане моћи артиљеријског дејства браниоци су ипак у стању да у иррегуларну јуриша заузму остатке ровова и да на њима задрже непријатеља. Нападачева артиљерија смањује број браничевих средстава и ломи његову моралну снагу, али их не уништава.

На нападачеву артиљеријску припрему има се одговорити артиљеријском ватром. Када се она прва појачава у интензитету, онда се то мора чинити и са овом другом. То браничево артиљеријско дејство добило је назив: *контра-припрема*. Ово контра-припремно дејство засновано је на концентрацији ватре, која захтева велику гпкост у маневровању артиљеријским путањама. Без могућности брзог и цели-

сходног концентрисања браниочеве артиљеријске ватре бранилац би био у немогућности да снажно одговори нападачевој артиљерији.

Пошто се нападачевом артиљеријском припремом убрзо покидају браниочеве телефонске везе, то предвидети употребу осталих употребљивих средстава (тркачи, ракетле, голубови, сигнали, опти. везе, безжична телеграфија и т. д.).

Значај моралног елемента порастао је до невероватних граница; он је постао важнији но што је био икад: „у колико се јачају механичке моћи рушења, у толико се развијају и отпорне моћи ратникове душе; оне остају надмоћније над дејством материје“.

Код трупа треба развијати и навику у копању и обученост у изради разних фортификацијских објеката.

Поуке на немачкој страни

Француски успех приписан је надмоћности француске артиљерије и авијације, недовољном протезању положаја у дубину и великој густини трупа прве линије.

Поводом тих догађаја код Вердена, и на Соми, Лудендорф издаде разна правила и инструкције крајем 1916. год. Из њих као главни падају у очи ови погледи:

Одбрана не треба да се претерано занесе очувањем терена по сваку цену, него да иде на то да прошири најдачеве снаге ширећи своје сопствене. Армијски и корпусни команданти овлашћени су да, кад затреба, нареду напуштање извесних делова терена.

Одбранбене организације треба да имају ове главне одлике:

Знајно прошезање у дубину, тако да чине утисак утврђене зоне, дубоке по 15 до 20 км.;

Заклони да су јаке отпорности, ради чега их радити од бешона.

Моћне одбранбене препреке

По овом типу би израђена у зиму 1916./17. год., позната Хинденбургова линија.

И живе снаге треба распоређивати по дубини, нарочито митраљезе, заузимајући прве линије само са неопходно потребним људством (један човек на 4—6 метара), с тим да потпоре буду у стању да их појачају и да изврше контранападе непосредно.

Само *извођење одбране* мора имати потпун изглед маневара са сталном бригом да се од непријатеља преотмени иницијатива. Активношћу и покретљивошћу артиљерије и

осталих снага непријатељ се мора држати у неизвесности, навести на густо поседање полазних ровова, на распарчавање снага, спречавајући му маневарска премештања трупа и носећи му што веће губитке.

Одбранбени маневар има се базирати:

а) *На превентивним акцијама: локални напад*, којима ће се ометати офанзивне припреме; *артиљеријска гађања* у циљу рушења непријатељске артиљерије и нападних редова; најзад, *уништење* јуришних трупа пре но што су пошле у напад;

На контра-артиљеријској улози, којој се сад поклања велика пажња а напушта принцип општег тучења просторија, у којима се налази непријатељска артиљерија;

б) *На одбрани првих линија*, али која се не мора изводити баш у њима самим него око њих;

в) *На офанзивној употреби резерва*, али у зони за нешто повученој у назад, ван средњег домета нападачеве артиљерије која још није могла променити своје положаје (тј, на 5—8 км. позади прве линије). Ове резерве биће јаче ешелониране по дубини и биће постављене пре напада позади угрожених одсека, с тим да брзо и снажно изводе контра-нападе, који су организовани *а priori*, а отпочну на уговорени знак са тежњом да непријатеља нападну одмах по изласку из зоне домета његових топова, али пре но што се он могао учврстити на освојеном терену. Ова контра-нападна улога поверена је пешадијским дивизијама, званим „дивизије за интервенисање“.

ИДЕЈЕ КРАЈЕМ 1916. И ПОЧЕТКОМ 1917. ГОДИНЕ

После искуства добивеног код Вердена и на Соми 1916. год. издато је на француској страни неколико инструкција. У њима су изражени погледи француског вишег командовања. Значајно је упознати се са тим погледима, у колико су они нови или су дошли као корекција погледа са којима се већ било ушло у битке 1916. год.

Пре свега пешадија је добила нову организацију; батальони су се састојали из 3 чете и једног митраљеског одељења. На тај начин она је добила већу и ватрену и маневарску моћ. Када артиљерија отвори брешу у непријатељским организацијама, пешадија се може бацити у њу и *сопственим средствима* савладати све локалне отпоре и непријатељеве контра-нападе. Другим речима, сад је и сама пешадија способна да експлоатише успех борбом, чак и кад јој не притекне у помоћ артиљерија. Из тога је пак извучен још један врло важан закључак: *по заузећу нападних објеката пешадија не*

треба да стане и онда када би могла освојити још извесан број артиљеријских баталјона, чије би накнадно освајање могло скупо стати.

Пре ових битака, као што нам је познато, због велике методичности пешадија је, по заузећу одређених јој објеката, имала да стане и да чека накнадне и нове артиљеријске припреме; на тај су се начин пропуштали zgodни моменти за проширење успеха. У том је времену методичност била у смислу важности, истављана изнад брзине рада. Сада се пак увидело и дошло до бољег решења: радити методично али не спречавати офанзивни дух, тј. не спречавати искоришћење успеха.

За растојање између стрелаца, које је у јануару 1916. год. износило 2 корака, сад се осећало да треба да буде 4—5 корака.

Пришло се идеји напада извршених на што ширем фронту и са тежњом да се освоји појас у којем се налазила непријатељска артиљерија, с тим да један за другим што брже следују и буду толико снажни, да ће моћи експлоатисати евентуално постигнути успех.

На тај начин методичност биће поглавито заступана у периоду припреме, а на извршни период протезаће се само на израду разних унапред предвиђених планова. Напротив, брзина и континуелност у нападу тражиће се поглавито у извршном периоду.

У том циљу:

Најмоћнија средства употребиће се тамо, где се оцени да ће напредовање бити најлакше и сходно извесној маневарској идеји;

Артиљеријска припрема неће се вршити само против првог непријатељског положаја, него и против свих оних где се њена акција може осећати;

Пешадија ће наступати застајући једино из потребе да се уреди и да се изврше нова рушења.

На тај начин објекат, даји за неки напад, означаје линију до које се сигурно има доћи, али преко које се и даље може и треба да иде. На тај ће се начин сигурније остварити тактичка експлоатација успеха у продужној битци кроз организоване непријатељске положаје.

Чим су освојени ти организовани положаји, отпочеће фаза *стратегичке експлоатације* средством јединица које су резервисане за то (пешадијске и коњичке дивизије, коњички корпуси и т. сл.).

Трајање око премештања артиљерије свешће се на минимум благодарећи детаљним предвиђањима плана за *премештај артиљерије*.

Напад ће се развијати по наизменичним етапама, али где крајњи објекти неће бити унапред стриктно ограничени, него ће они зависити само од отпора на које се буде наишло.

Са предвиђањима се мора ићи толико далеко, да се њима отклони свако изненађење проузроковано сопственим успехом.

При извршењу је остављена велика иницијатива старшинама које се налазе на лицу места, бригадним а нарочито пуковским командантима, те да би се извела енергична и смела експлоатација успеха, при чему вазда имати на уму да је за пешадију важнији ред но брзина.

Добар ред, брзина, континуелност у раду, стално потпомагање пешадије артиљеријом при извођењу напада главни су услови напада.

Улога артиљерије увек је упућена ка рушењима, и то:

а) рушењу *непријатељске артиљерије* пре и за време припреме, пошто се неутрализацији има прибећи када се не може нешто боље да учини;

б) рушењу *препрека* пешадијиним наступањем, али сада сведено на главне органе одбране. У сваком случају, полазак пешадије у напад остаје условљен за резултате добивене артиљеријском припремом.

Што се тиче тактичког изненађења, оно се очекивало:

Од упрошћења радова око припреме терена, које ће дозволити да се време око те припреме смањи;

Од јаке примене камуфлаже и јаке контроле над вођењем преписке и разговора;

Од мање обилног рушења.

При свем том, трајање артиљеријске припреме још је дуго: један до пет или шест дана.

Укратко, *успех се изражи више у моћности и брзини дејства него ли у изненађењу, при чему ни методичности није занемарена, јер се напад не замисља као брутална акција која се има извести у једном елану* (као по инструкцији од априла 1915. г.), него се он има састојати из неколико наизменичних напада са циљевима, који нису више онако круто ограничени, преко којих се не сме даље ићи, па ма за то и било услова. Сада се са појединим нападима имало ићи докле год то прилике буду дозвољавале.

Експлоатација успеха уздигнута је у свом значају.

Пешадија мора бити смела и обучена не само да заузме терен, него и да савлада отпоре на које наиђе, т.ј. има бити пешадија којој се оставља знатна доза иницијативе, као и у пољском рату.

Артиљерија се мора брзо премештати те да увек буде

у могућности да потпомаже своју пешадију не приморавајући је на дуга сачекивања.

Да би се по вољи и на захтев пешадије могла брзо премештати артиљеријска ватра, треба располагати поред осталог и са брзим и сигурним *средствима за везу*.

Коњица је реорганизована као нека врста пешадије на коњима, чега ради је ојачана у ватреним¹⁾ средствима и оријентисана у правцу борбе пешке. Прилагођавајући своје борбене поступке условима модерне борбе, који су карактерисани моћношћу ватре, њене ће улоге у битци бити двојаке.

1) *Нејосредна експлоатација* успеха са нападном или нападним армијама;

2) *Даљна експлоатација*, за чије извршење велике коњичке јединице имају рачунати само са својом сопственом снагом.

Дивизијска или корпусна коњица јесу права коњица која прати пешадију. Оне прве треба да се ангажују у битку, чим сопствена пешадија почне напредовати не наилазећи више на непрекидну препреку.

Велике коњичке јединице ангажоваће се када бреша буде отворена у непријатељевом одбранбеном систему, или када се овај буде почео повлачити широким фронтом. Оне ће тада отпочети гоњење са сталном бригом да сустигну и обиђу главнине, како би пре ових стигле на положај где ове мисле дати отпор. Отуда и проистиче план гоњења што га утврђује армијски командант. Тај план обухвата три фазе:

1. Претходно искупљање и прелажење преко линија;
2. Извршење гоњења;
3. Борба.

*

Дакле, крајем 1916. год., на савезничкој страни, нападни поступци схваћени су правилно и подешени према потребама позицијског рата; улоге артиљерије и пешадије постављене су у правилне односе; веза међу родовима оружја заснована је на практичним поступцима. Остало је још да се при идућим офанзивама и маневар примени колико је могуће, комбинујући више офанзива, како би се могло непријатељу створити изненађење и у стратегији. У том је времену и савезничка бројна снага дошла до максимума, док је непријатељ због већих претрпљених губитака доведен у кризу ефектива — тада пада и прва понуда мира са немачке стране. Французи и Енглези беху за 30 дивизија јачи од Немаца. Ратни материјал из фабрика такође придолажаше у знатним количинама.

¹⁾ Поред карабина издати су бајонети, митраљези, ручне гранате и тронблонске бомбе; пукови су располагали са по два митраљеска вода а коњичке дивизије по 2 дивизиона артиљерије.

ДОГАЂАЈИ 1917. ГОДИНЕ

Комбинована енглеско-француска офанзива у Арто-а
и на Ени

(од 9. априла до 15. маја 1917. год.).

Напред изнети закључци донети су под Жофром. Таман је потписана инструкција, којом се ови означавају, Жофра замењује Нивел. Жофр беше пројектовао два сукцесивна напада: један би почео 1. фебруара између реке Оазе и Араса, а други, слабији, око 20. фебруара између Соасона и Ремса, тако да се овај други користи успесима добивеним првим нападом. Овако рано напади су имали почети, да би се Немци спречили да и 1917. год. отпочну своје нападе пре савезника.

Нивел, међутим, измени донекле Жофров план: по његовом плану главни напад имао би бити на Ени, а помоћни на Соми, с тим да би се овај на Соми имао почети раније, те да на себе привуче немачке резерве. Ова промена проузроковала је промене и у припремама, те је због тога и офанзива морала бити одгођена од фебруара за април.

И по једном и по другом плану сада видимо два напада:

Један привлачи и троши непријатељске резерве, а други се тиме користи и изводи се под поповљнијим условима. Тиме се већ било на путу остварења и стратегијског маневра. Ефективи и материјална средства дозвољавали су да и помоћни напад буде изведен снажно и на великом фронту, тако да се ни по чему не би могло приметити да ће он бити помоћан за други напад, који ће бити главни.

Међутим, у том периоду, Немцима је било потребно време и уштеда у снагама; хтели су да сачекају дејство безобзирног сумаренског рата, да прикупе резерве у људству, муницији и осталим потребама, па зато одлучише да свој фронт у области северно од Соме исправе извесним повлачењем. У фебруару и марту 1917. год., оно би и извршено. По извршеном повлачењу немачки фронт би смањен за 40 км. и ослобођен испадног угља код *Лоуоп-а*, а сем тога савезницима би натурен један опустошен предео, који не беше погодан за офанзиву.

Због овога Нивел би принуђен да умањи своја дејства северно од Оазе на рачун појачања главног напада на Ени. Офанзива се имала сад развијати почев са севера па даље идући југу: Енглези су имали почети 9. априла, северна француска група армија 12. априла, резервна група армија 16. априла и централна група армија 17. априла. На тај начин офанзива губи знатно од маневарског изгледа, јер се има састојати из

два напада, енглеског и француског напада, а такви напади нису маневарски, јер ће после једног — енглеског — напада Немци увек очекивати други — француски — напад, а са тиме је у многоне изостајало изненађење.

Поред горњих узрока доцнијег неуспеха долази још и ово: нападни план једне француске армије на Ени пао је у руке непријатељу у првим данима априла. Са тим је ишчезло свако изненађење. Немци ће моћи привести резерве, тако да ће на Ени располагати дивизијама у истом броју као и савезници, а у општој резерви имати у том времену 44 дивизије, т.ј. два и по пута више но на Соми 1916. год.

Кад се свему горњем дода још и то, да су у зони главног напада теренске прилике доста тешке, да оне отежавају везу у раду разних родова оружја, затим да је још и рђаво атмосферско време знатно отежало артиљеријску припрему, онда није никакво чудо што савезничка офанзива у 1917. години није успела.

Тактичко извођење битке Нивел је заснивао на брзини, јер је био жељан, да што пре сврши са рововским ратом и што је много полагао веру у вредност својих трупа, па следствено и у успех. Стога он истиче пре свега *брзину и континуелност* при извођењу напада.

Пролом фронта имао би се добити одједном снажним нападом, који би трајао 24—48 часова.

Артиљеријска припрема изводиће се на целој дубини непријатељеве утврђене зоне, у ком је циљу кратка тешка артиљерија имала бити пласирана што даље у напред. На тај начин, у фази пробоја неће више бити нових артиљеријских припрема, које ће изискивати премештање батерија.

Пешадијски напад, кад већ отпочне, изводиће се брзо и у континуелном покрету, али ће ипак у себи садржавати фазе и застоје потребне за успостављање реда.

Чим се изврши пробој, смела експлоатација успеха има се вршити у правцу већ извођеног напада као и на боковима, те да се под заштитом тих акција може под повољним условима примити бој са непријатељевим накнадно приведеним снагама.

Битка ће дакле у себи садржавати три фазе: пробој, експлоатацију у правцу бокова и експлоатацију у општем правцу офанзиве. Пробој ће вршити једне, а експлоатацију друге трупе.

Припрема офанзиве има се извести са методичношћу, а при извођењу пробоја и експлоатације брзина у раду постаје главном чињеницом, тако да се извођење имало близити нападу у отвореном пољу. Видећемо да ли је моћ савезничке

артиљерије била толико јака да омогућава извођење овако смишљеног напада.

Резиме априлске офанзиве у 1917. год.

Енглеска офанзива почела је 9. априла; после 6-дневне борбе продрло се у непријатељски положај за дубину од 8 км. на фронту од 24 км. У том времену и на том фронту удвојена је немачка снага у односу на ону која је држала тај фронт до 9. априла.

Северна група армија напада 14. априла, али не успева да начне Хинденбургову линију.

Резервна група армија, због рђавог времена, отпочиње напад два дана доцније но што је било уговорено, т.ј. почиње 16. априла, и то на фронту од 40 км. Нападу је претходила девето-дневна артиљеријска припрема, коју је вршило поред пољске артиљерије још и 2000 тешких артиљеријских оруђа (од којих су 700 модерних), 172 оруђа највећих калибара и 1650 рововских оруђа. Готово на целом фронту освојена је прва немачка линија, али је потом напад одмах заустављен немачким резервама.

Централна група армија отпочиње напад 17. априла на фронту од 16 км., осваја важне положаје и ломи немачке контра-нападе. Успех је истина ограничен, али ипак значајан.

Резултати. — Пролом фронта није могао бити извршен. Кад се то није могло постићи, 21/IV француска врховна команда одриче се тежње за проломом и ограничава се на циљ да троши непријатељске резерве средством напада са ограниченим објектима.

После тога задобивени су извесни парцијелни успеси, али 15. маја беше обустављена офанзива.

До 24. априла Французи беху заробили 21.000 Немаца и запленили 183 топа.

Од 44 пешадијске дивизије, са којима су Немци располагали у почетку савезничке офанзиве, 22. априла беше их још неупотребљено 16, 25. априла 12, а 4. маја ни једна, т.ј. све беху ангажоване. У овом тренутку савезници располагаху са још 30 пешадијских дивизија (16 француских и 14 енглеских). Енглези беху вољни за продужење офанзиве, али француска влада обустави ову офанзиву, која је имала још услова за своје напредовање.

До овог обустављања офанзиве дошло је на овај начин: По Жофровој смени парламентарци су почели долазити у тешњи додир са вишим војним старешинама; ови су крајње оптимистички оцртавали будуће догађаје; фронт се имао про-

бити још првог дана када је почета офанзива. Фронт није пробивен, а прилични губитци још су више увеличавани у Паризу. Због увеличаних нада утиском горњег брзо се развило разочарање у јавном мњењу, почело се питати ко је крив за неуспех? После тога тешко је било продужити офанзиву.

Док су Французи неповољно ценили резултате своје офанзиве, дотле су Немци, што сада у својим мемоарима Лудендорф отворено признаје, на својој страни свој положај сматрали врло критичним.

ЗАКЉУЧЦИ

Одлагањем офанзиве, изменом њеног плана, као и због падања непријатељу у руке нападаог плана целе једне армије, савезници су изгубили један врло важан, можда најважнији, услов за успех — *њихова офанзива није припремила непријатељу изненађење*. Офанзива почиње енглеским нападом. Природно је, да у том случају Немци са сигурношћу имају очекивати потом и француски напад, јер једну велику савезничку офанзиву на једном фронту неће изводити само једна савезничка војска. Ухваћени пак план тачно је допуњавао тај закључак и тачније опредељивао зону, кроз коју се има извршити тај напад.

И у тактичком погледу није ишло све као што треба. Инструкција од 16. септембра 1916. год. лепо је предвиђала не само фазу пробоја, него исто тако и фазу експлоатације битке. Трупe су се истина вежбале по вежбалишним логорима, али дуги период рововскога рата у многome је спутао активност и окретност пешадије, а сем тога и одвикао командни елеменат од пољског рата, по чијим је начелима требало вршити експлоатацију успеха.

Сем тога, Нивел је донекле унео и неке промене у поменутој инструкцији; време је било кратко да се та промена од стране трупа свуда прими. Нивел је донекле смањио методичност припреме, артиљеријску ватру разредио на велику дубину и појачао брзину извођења напада, што изгледа да није стајало у повољном односу са моћи сопственог артиљеријског наоружања и са јачином одбранбених организација.

Борна кола беху употребљена 16. априла, али не дадоше жељене резултате, јер терен беше разливен и натопљен кишом, а пешадија још не беше довољно обучена за садејство овом тактичком средству. Најзад, услед слабог савезничког продирања у непријатељев положај, његове осматрачнице осташе у дејству, те и тенкови беху снажно тучени непријатељском ватром.

У овој битци Немци беху на Ени јачи са *авијацијом*, те и то отежа савезницима задобивање успеха.

Од токсинских граната не беше извучена могућа корист, јер не беху употребљене у довољној мери.

Кад се није успело са пробојем, онда се радило на изнуравању непријатеља. Ово је изнуравање врло скупоцено, јер се и сам нападач њиме троши. Ово нарочито постаје нерентабилно од тренутка када бранилац успе да нападача задржи, да привуче резерве и у људима и у артиљеријском материјалу. Од тог тренутка нападач трпи више губитака но бранилац — Немци код Вердена а Французи на Соми.

Савезнички губитци на Соми беху:

Крајем јула,	28.000	убијених и	40.000	рањених=	68.000
„ августа	65.000	„	150.000	„	=195.000
у новембру	114.000	„	205.000	„	=319.000

Француски губитци у првој битци на Ени изношаху 96.000 људи, у мају пак 175.000 а крајем јула 276.000 људи.

Дакле, у колико су се напади продужавали у унутрашњости организованих положаја, а пролом није био остварен, у толико су се губитци сразмерно све више и више увеличавали.

Закључци на француској страни после битке у 1917. години

Битка на Ени није дала очекиване резултате; смена Нивела и обустављање француско-енглеске офанзиве схваћени су као последице неуспеха. Осетило се, да би за пробој требало више снага и материјала, да се то не би могло добити у довољној мери пре пролећа 1918. године и да се до тога времена не може покушавати нека поновна велика офанзива са великим циљем.

Али се исто тако није смело потпуно стати ни са акцијом. Непријатељ би узео маха и иницијативу, а сопствене трупе биле би растрзане деморализацијом. *Због тога Петиен, као Нивелов следбеник, одлучи да локалним офанзивама прошири непријатеља, да га сипушава у његовим најважнијим предузећима, да га узнемирава, а на сопственој страни акцијом и делимичним успесима уздигне морал и ојача поверење.*

Природно је, да је овај циљ за собом повлачио и *на прво место издизао обзир штедње и методичности у раду.* Сад се поново враћало уназад, погледима из краја 1915. год., али са још више појачаним обзиром штедње пешадије.

У главном, *сад се овако схваћала офанзива:*

Она је имала бити извођена са ограниченим циљем, јер се за велике циљеве (пробоји, тучење противника, повраћај

организација терена, предвиђање за просто и брзо ојачање положаја, за привођење резерва и материјала, држање у тајности операцијских комбинација омогућавали су маневровање и изненађење. Методичност је овде заведена не зато што је важнија од брзине у раду, него зато што ју је диктовала и општа ситуација. Чим се ова ситуација измени у корисном правцу, издаће се нове инструкције.

Од важнијих измена учињених у погледима Нивелових инструкција спомињу се ове:

Објекти, који су се имали заузимати, одређивали су се с погледом на моћ пешадије.

Премештање артиљерије слабило је артиљеријску ватру, једно што се губило време око премештања, а друго што се по извршеној промени положаја ватра управљала и на друге објекте. Искуство је међутим показало, да артиљерија још није толико јака да би могла припремити напад на објект толике дубине, за чије је цело тучење по дубини потребно вршити промену положаја.

До сада се при одређивању дубине објекта, који се имао освојити, водило рачуна само о моћи артиљерије, а не о моћи пешадијиног продирања кроз непријатељски утврђени положај. Сад се предвиђало, да један батаљон пешадије при фронту од 300 до 400 метара може продирати кроз непријатељски положај за дубину од 500 до 1000 метара. Следствено томе, фронт једне пешадијске дивизије износио је 1000 до 1200 метара.

По овим погледима беше у јуну и другој половини 1917. год. изведено неколико офанзива са ограниченим циљевима, с којима је корисно бар укратко се упознати.

Првом од таквих офанзива (7. јуна) имао се смањити испадни угао код Месине, јужно од Ипра. Извели су је 15 енглеских пешадијских дивизија, од којих 9 беху у првој линији; нападни фронт износио је 15 км. *После десетодневне артиљеријске припреме* енглеска пешадија освоји три немачка положаја на дубини од 5 км., не претрпевши велике губитке. Немци су очекивали напад, па се и ојачаше, али им артиљерија би просто ућуткана много јачом енглеском артиљеријом. 12 немачких дивизија беху више или мање трошене овом офанзивом. Енглези задобише повољну базу за своју доцнију офанзиву.

Офанзива у Фландрији (31. јула) би изведена од стране двеју енглеских (II и V) и једне француске армије (I-ва) са ограниченим циљем — да се допре до реке Steenbeek и грена југо-источно. Пешадијски напад отпоче на фронту од 25 км. после 15-то дневне артиљеријске припреме; он би

крунисан успехом, али већ првог дана његово напредовање би ометано кишом.

После тога, у року од 4 месеца, Енглези извршише неких 6 напада. Природно је, да је резултат тих напада морао бити осредњи, јер су међусобно били и сувише раздвојени, да би се користи задобивене при једном нападу могле искористити при следећем нападу. При свем том Енглези су ту, на фронту од 30 км., освојили три немачка положаја на дубини од 6—7 км., и приморали Немце да ту ангажују близу 60 пешадијских дивизија, док су Енглези за тај посао били ангажовали дупло мањи број дивизија. Сам Лудендорф признаје, да су ту Немци претрпели дотле непретрпљене губитке.

Офанзива од 20. августа, која је имала за циљ да потпуно ослободи од непријатељског притиска верденски комуникацијски чвор, припремана је три месеца. Непријатељ, приметив то, и сам се ојачао тако, да у тренутку напада располаже на нападном фронту са 8 пешадијских дивизија у првој линији, са пет пешадијских дивизија у резерви и са 280 батерија. На левој обали Мезе прве линије бежу густо седнуте и имале су се бранити најупорније. На десној пак обали посматрачнице бежу повучене у назад, па због тога и одбрана, базирана на извођењу контра-напада на већој дубини, би пренета на положај испред којег се налазила засебна утврђена осматрачка линија.

Напад су изводили 4 корпуса, по два на свакој обали, на фронту од 17 км., са 8 дивизија у првој линији. Артиљеријска припрема трајала је 6 дана. Од 280 немачких реперисаних батерија против њих 187 би извођено рушеће гађање (гађање са циљем да се униште), а против осталих би вршено гађање токсинским гранатама са циљем неутралисања. Резултати бежу такви, да 20. августа и следећих дана реакције немачке артиљерије бежу необично слабе.

Офанзива, рашчлањена у више фаза са циљем да се освоје објекти удаљени од 2—4 км., развија се у току два дана како је већ било предвиђено. Немци, које су Французи претекли у брзини акције, на десној обали, не успевају да ангажују своје контра-нападне трупе, јер су морале бити употребљене за стварање баража позади трију пешадијских дивизија прве линије, које бежу дезорганисане нападом.

Немачки контра-напади не успевају и они кроз ову битку проводе своје 24 пешадијске дивизије.

У *офанзиви код Малмезона*, (23. октобра) нападали су три француска корпуса (7 дивизија у првој линији) потпомогнути са 1850 артиљеријских оруђа (1 артиљеријско оруђе на 6 метара фронта). Артиљеријска припрема трајала је 6

дана са дотле нечувеним интензитетом. Токсинске гранате отпочеле су се употребљавати ноћу између 3-ег и 4-ог дана припреме. Авијација би такође у надмоћи над француском, те је тако осматрачка служба могла бити вршена на миру.

Први непријатељски положај би просто изривен на дубини од 400—800 метара.

Циљ операције беше да се смањи нападни угао Laffaux и непријатељ одбаци на р. Елет, те да се доведе у немогућност да поврати изгубљени терен.

Немци беху толико обавештени о овоме нападу, да су знали већ и час почетка пешадијског напада. Истина, у последњем тренутку, час поласка на напад би промењен и померен у назад за 30 минута.

Напад је трајао три дана и продре се на дубину од свега 3—5 км. Немци евакуисаше положај Chemin des Dames, јер беше угрожен на крилима и из позадине.

Овде беху добивени врло добри резултати са борним колима.

У офанзиви код Камбре-а (20. новембра) жели се задобити локални успех, узимајући за нападни објект један део фронта, који је непријатељ прилично испразнио са својим трупима.

Артиљеријска припрема биће потпуно отклоњена благодаречи употреби великог броја тенкова, који имају да поруше жичане препреке. Исто тако и припремни радови на терену сведени су на најмању меру, јер се прибегло ноћном раду и јаком камуфлирању.

Ако изненађење пође за руком, онда непријатељ не може за три дана привести јача појачања, па због тога пешадија за то време треба да освоји непријатељске положаје на дубини (око 6 км.) и да отвори пут коњици, која има да угрози непријатељеве комуникације и да спречи долазак појачања.

На тај начин ова ће се офанзива састојати само из једног напада, којем одмах следује употреба коњице.

Бреша се у бочне стране имала проширивати било трима пешадијским дивизијама V армије — у северну страну, било француским одредом генерала Дегута — у јужну страну.

Напад отпоче енглеска III армија са 2 корпуса, т.ј. са 7 пешадијских дивизија у првој линији, од којих је свака потпомогнута одредом од 45 борних кола, а сем тога са укупно 1030 артиљеријских оруђа (1 оруђе на 12—13 метара); у другој су линији 5 коњичких дивизија.

Напад је отпочео у 6 часова и 30 мин.; непријатељ је потпуно изненађен, али енглеска пешадија наступа лаганије

него ли што се врши покретни бараж, услед чега се овај знатно измиче испред пешадије. Потом, услед замора проузрокованог овим кретањем без застоја, пешадија губи везу са тенковима по заузећу другог објекта. Исто тако у одлучној фази експлоатације борбена се средства развлаче и акције се разједињују. Сем тога, непријатељ са успехом даје отпора на више тачака и спречава коњицу да дебушује из положаја. На тај начин сувишна ужурбаност у извођењу ове операције спречила је да се потпуно искористе први успеси.

Од 21. до 27. новембра борбе се продужују. Немци су приморани да свакодневно ангажују по једну дивизију. Лудендорф признаје, да Немци не би могли затворити ову брешу, да су само Енглези продужили њено проширивање.

30. новембра Немци прелазе у контра-офанзиву. Енглези се енергично одупиру, али се 4. децембра повукоше за нешто у назад. На крају крајева, у енглеским рукама оста 3—4 км. освојеног терена. Са својих 10 пешадијских дивизија Енглези овде успеше да потпуно растроје три немачке пешадијске дивизије и да натерају непријатеља да ту ангажује 12 пешадијских дивизија, од којих већи део беше одређен за операције у Италији.

По француском, Жив. М. Стаенсављевић

ЗАКЉУЧАК

Ако се осврнемо на све напред изнесено, онда нам се намећу ови врло важни закључци:

Искуство из преживљених догађаја не сме служити као једина основа за утврђивање будућих поступака, пошто би нас то могло одвести ка једностраности и занемаривању нових утицајних чињеница.

Добивено искуство има да нас одврати од грешака односно да нас упути на правилан рад у приликама када су и у колико утицајне чињенице остале неизмењене. Када се утицајне чињенице знатно измене, онда раније искуство не би готово ништа вредело, ако се при комбиновању рада не би водило рачуна о новим или измењеним утицајним чињеницама.

Исто тако опасно је ако се извесни утицаји преувеличају, па се потом према тако увеличаним чињеницама регулишу нови поступци. Француски неуспеси пробоја у 1915. години преувеличавали су моћ одбране, па су због тога доцније нападне процедуре тако регулисане, да су са собом до-

носиле спутавање иницијативе и искоришћавање успеха. Немачки напад код Вердена због тога је добио скроз технички изглед: пешадија је имала да улази у положај са пушком о рамену, а не и да га осваја. Последице тих утисака из 1915. год. осећале су се и у битци на Соми.

Слично томе, само у обратном правцу, преувеличани су значаји брзине и изненађења у погледу задобивања успеха у француским нападним борбама код Вердена при крају 1916. год. Због тог преувеличавања идуће 1917. године Французи (Нивел) падају у другу крајност, па не придају довољан значај ватреној моћи. Услед тога нападачево се артиљеријско дејство развлачи на знатно већу дубину но што је било дозвољено, и због тога пешадија наилази на јаког и непотресеног браниоцевог пешака и на неућуткане митраљезе. На тај начин место успеха долази разочарање — а све само због тога што се преувеличао значај брзине и изненађења пред противником, који је још ведар, опрезан и свестан да је потребно да још истраје у борби. Истина овде су неуспеху допринели много још и неспретност у чувању тајне својих предузећа као и специјални командни односи на нападачевој страни.

И код Вердена и 1917. год. одбране беху јаче од напада, али и оне беху необично скупе. Одбране беху још вођене са застарелим и буквално схваћеним принципом, да треба бранити сваку стопу земљишта. Таква одбрана подметала је људе најјачем нападачевом ватреном дејству, уместо да их је извлачила испод истог и одводила на просторе који беху слабије тучени непријатељском артиљеријском ватром, те да се на њима изведу судари пешадије.

У битци на Соми напад умало што није потпуно сломио одбрану. Једни веле да се до тога није дошло, јер пешадија још беше спутавана у искоришћењу свог успеха. Па и ако то не би био једини узрок, ипак су последице тога узрока биле огромне.

Све то јасно показује, да је и самим ратним учесницима врло тешко извући праву, непретерану поуку и да она, када би се то и учинило, ипак не би била довољна па да се рачуна са сигурним успехом, и ако би се на својој страни имали повољни услови у односу снага. Правилно схваћеном утицају свих ратних и борбених чинилаца, при командним комбинацијама ради задобивања успеха, ваља додати или нове чиниоце, нове снаге, или, ако се са тиме не располаже, онда прибећи маневру и толиком појачању већ постојећих врста ратних снага да се њима може произвести изненађење.

Пуковник,

Жив. М. Станисављевић.

ЈОШ МАЛО ВИШЕ СВЕТЛОСТИ НА КОЛУБАРСКУ БИТКУ ОД МЕСЕЦА НОВЕМБРА 1914. ГОДИНЕ

У последње време појављују се у нашој литератури, било у виду брошура, било у виду чланака појединих часописа, студије наших виших официра који се труде да баце потребну светлост, било на читаве периоде, било на поједине више или мање локалне епизоде из минулог светског рата, у колико се тиче удела наше војске у њему.

Нарочита је пажња поклоњена контра-офанзиви од новембра 1914. год. На жалост, у излагању онога што се тада десило, аутори нису у сагласности, већ једни другима поричу искреност и веродостојност онога што излажу.

Кад читалац пажљивије прочита њихове студије, осећа, да је главни циљ дотичнога писца да свој рад нарочито истакне, при чему се прећуткују или негирају неоспорне заслуге и других сарадника, који су у дотичним операцијама одигравали првокласне улоге са сјајним резултатима.

О појединим операцијама из наших ратова од 1912. год. па до краја великог светског рата, о читавим периодима из тих ратова па и о целини појединих ратова, треба врло много писати, док се филтрирањем и издвајањем доброг и чистог од погрешног и нетачног не дође до праве истине, која треба да се остави у наслеђе поколењима.

Неопходно је потребно, да поједини писци покажу мало више објективности и толеранције. У овом трагичном периоду наше историје, из којег је наша земља изашла препорођена и уједињена а наша војска славом увенчана, има лаворових венаца и части за све оне, који уложише све своје умне и физичке способности да би нашу војску водили слави чак и онда, код јој метуше трнов венац на главу и кад је кроз арбанске и црногорске гудуре потераше натоварену тешким храстовим крстом на леђима.

Благодарећи патриотизму нашег војника и вери коју је он имао у своје старешине; захваљујући високој спреми, истрајности и вери у победу свих наших командних елемената, наша је војска васкрсла пре но што је на крст ра-запета.

Изгубисмо стотине хиљада дичних синова нашег народа, сахранисмо оне, који су кроз све ове ратове били на челу

наше војске, изгубисмо многобројне официре и лекаре—дичне патриоте који јуначки, предано и неустрашиво положише својим телима солидан темељ овој Краљевини.

Нека је слава и хвала војводи Путнику, војводи Мишићу и свима њиховим сарадницима, који или погинуше, или истрошени у рату подлегаше пре времена. Нека је хвала свима оним њиховим сарадницима који ове тешкоће пребродише и доживеше ово уједињење, дело њихових напора. На њих ће се излити благослов поколења, која ће тек осетити сласти слободе и благодети ове заједнице.

За писање ових редова дала ми је нарочитог повода студија пензионисаног ђенерала господина Михаила Живковића, која је штампана у недељном часопису „Нови Живот“. Та студија носи наслов: *„Мало више светлости о Колубарској Бици“*. Ја сам стекао уверење, да је ђенерал г. Живковић, критикујући једну студију ђенерала г. Живка Павловића о тој битци, хтео својим написом нарочито да докаже, да је рад Врховне Команде, у колико се односи на контра-офанзиву од новембра 1914. год. спореднога значаја, а да главна заслуга припада појединим армијама или одредима.

По мом мишљењу, ђенерал г. Живковић а са њиме и многи наши официри живе у заблуди и ја хоћу да покушам да ту заблуду разбијем.

О томе, чија је главна заслуга што се у новембру 1914. год. предузела она контра-офанзива, чији су сјајни резултати задивили цео свет, подељена су мишљења. Док једни тврде, да је идеја о тој контра-офанзиви поникла у Врховној Команди, која је по мом дубоком уверењу и припремила и дала директиве за њено извршење, дотле друга група тврди, да у томе нема заслуге Врховне Команде, већ да је њен творац тадањи ђенерал а доцније славом увенчани војвода Живојин Мишић, који је тих дана био командант I Армије.

Изгледа да ђенерал г. Михаило Живковић припада овој другој групи, јер у својој напред наведеној студији, критикујући студију ђенерала г. Живка Павловића, пребацује му пристрасност, тврдећи да он неће да призна заслуге тадањег ђенерала г. Мишића стога, што са њиме није био у добрим односима.

Да ли је ђенерал г. Михаило Живковић био у добрим односима са неумрлим војводом Путником и са тадањим његовим штабом, о томе могу да кажу пресудну реч они, који су у оно време били у штабу Врховне Команде и у штабу Одбране Београда. Кад човек прочита наведену студију ђенерала г. Живковића, мора да дође до закључка да тако пише или из необавештености и наивности, или са нарочитом

тенденцијом, која би му одузела право да другима пребацује пристрасност.

На страни 110 свеске „Новог Живота“ од 21. јануара т. г., ђенерал г. Мих. Живковић подвлачи телефонску заповест, коју му је војвода Путник сам главом издао 11-ог новембра, и онда, упоређујући ту заповест са другим писменим директивама, које су тих дана потицале из Врховне Команде, налази: да су оне недоследне, разнородне и конфузне. Он чини рефлексije о томе и закључује, да је у Врховној Команди владао хаос, да су војвода Путник и његови помоћници кљонули духом, да су главе погубили и да су изгубили били сваку веру у победу. Наравно, после свега тога, треба веровати да у главама оних, који су били у Врховној Команди, није могла ни да поникне идеја о каквој контра-офанзиви нити о каквој активности. Из тога треба закључити, да је Врховна Команда дигла руке од свега и да је армије, дивизије и одреде оставила себи самима, да се опредељују како знају. Следствено овоме, контра-офанзиву су предузеле армије, без знања Врховне Команде, која је стављена пред свршени чин, па због тога она и нема заслуга за постигнуте успехе.

Е, па није тако. Такви сјајни резултати не могу да се постигну, ако војском не управља једна чврста рука, један трезвен ум и једна идеја водиља.

Велике стратегијске операције се не изводе радећи на парче, без једне идеје водиље, која потиче из једног центра. Тај је центар био у Врховној Команди, али ја остављам позванијима да о томе пишу, а ја ћу изнети друге разлоге, који су били на мом домашају и који ће, без обзира на друго, бити довољни да свакога увере да је Врховна Команда била свесна своје задаће и да је добро радила..

Кад смо преживљавали те тешке дане, Врховна је Команда била у Крагујевцу. Писац ових редова био је у то време управник Војно-Техничких Завода. — Како су радионице тих завода биле једини извор из којег је наша целокупна војска могла да добије бар минимални део своје ратне опреме, то је потписати сваког дана одлазио у штаб Врховне Команде, којом је приликом често имао срећу и част да говори са пок. војводом Путником, са тадањим ђенералом а доцније војводом Мишићем његовим помоћником, са начелником артиљерије, са тадањим ђенералштабним пуковником Живком Павловићем, прво као начелником оперативног одељења, а доцније помоћником начелника штаба, као и са свима другим друговима из штаба. Правда захтева, да од свих тих људи, који заслужују наше признање и захвалност, одбијем

сваку сумњу малодушности, јер, колико их је год било, остали су до краја хладнокрвни, до дивљења истрајни, да ће се победа аустријске војске претворити у пораз, кад томе буде дошло време.

Зашто смо ми напустили Дрину и предузели оно дуго-трајно и непрекидно одступање, које је било за многе, па чак и за команданта Одбране Београда, неразумљиво? : Предузели смо га због тога, *што смо били остали без артиљеријске муниције.*

Од јула месеца почела је Врховна Команда да страхује, да ћемо једног дана остати без и једног артиљеријског метка, ако се трошење исте буде продужило онако како тактички обзир у ствари налажу. Због тога страховања почела је Врховна Команда да издаје наређења, све строжија и строжија, да се муниција штеди. Били смо доспели дотле, да на 50 до 60 непријатељских избачених топовских метака, једва избацимо по 1 из наших топова! Недељама је наша војска стајала према непријатељској, која је, због ове оскудице у муницији код нас, имала артиљерију, чије је дејство било 50 до 60 пута јаче од наше! Таквог примера нема у светској ратној историји и ми можемо да се поносимо, што су наши пукови и при таквим неповољним условима стојички остајали на својим положајима, докле год није Врховна Команда издала директиву за поступно и методично одступање.

Непријатељ, који је могао лако да осети неактивност наше артиљерије, морао је доћи до логичног закључка. Знајући тачно, да ми у нашим радионицама израђујемо врло мало артиљеријске муниције, далеко мање од оног броја који је био потребан за дневну потрошњу, и знајући да ту муницију у тадањим приликама можемо очекивати само из Француске, што је тада било врло тешко, да не кажем немогуће, решио се да искористи тај повољни моменат и почео је да се припрема за енергичан напад. Наша Врховна Команда, која је о томе била обавештена, решила се да наше дивизије повлачи и да избегава пресудну битку све дотле док јој не стигне муниција, коју је очекивала.

Кад је наређено да се напусти одбранбени фронт на Дрини, наша пољска артиљерија је могла свега да броји по 80 до 100 метака на топ, а хаубичка тешка артиљерија једва да је бројала по 20 до 30 метака на оруђе.

О том очајном стању наше артиљерије, сем војводе Путника и његове најближе околине, још су знали начелник артиљерије пок. пуковник Андра Миливојевић, његов помоћник пок. пуковник Ђорђе Шпартал и писац ових редова.

Настало је дуго, тешко и очајно одступање. Територије

су се морале жртвовати, да би се сачувала жива снага. Врховна Команда је то чинила тешка срца, али стратегијски обзир и вештина командовања то су јој императивно налагали. Нека јој је и слава и хвала, што се није поводила за предлозима, који су јој, како ђенерал г. Живковић тврди, чињени од стране појединих команданата, да се много раније пређе у контра-офанзиву. Да је Врховна Команда послушала те савете, учинила би неопростив грех, који би повукао страховите последице. Овим нећу да кажем, да су поједини команданти чинили те предлоге, ако је то у истини било, из незнања и зле намере. Уверен сам да им је то, с обзиром на стање које су имали према себи, диктирала старешинска дужност и узвишени патриотизам, који су их загревали. Да су и они знали оно што је Врховна Команда знала, т.ј. да су и они и приближног појма имали о томе у каквом је очајном положају наша артиљерија због оскудице у муницији, несумњиво је, да не би предлагали да се пре времена пређе у контра-офанзиву, која би одвела катастрофи.

Ова нечувена оскудица у артиљеријској муницији морала се чувати као највећа војничка тајна, јер, да су масе о њој знале, настала би паника, којој се не би нашло лека.

Тадашњи ђенерал а доцније војвода Мишић био је помоћник војводе Путника у штабу Врховне Команде, кад је наређено одступање са Дрине. Њих двојица, а са њима и тадашњи пуковник Живко Павловић, направили су план за повлачење и дискутовали су о томе где и који теренски објекат треба више или мање искористити, те да се са што мање жртава противник што дуже задржава, док нам не стигне муниција, која нам је била стављена у изглед. Дакле, још док је тадашњи ђенерал Мишић био помоћник начелника штаба Врховне Команде, а он је био на том положају док непријатељски корпуси нису дошли до близу Ваљева, створен је план за одступање а са једином намером и жељом, да се непријатељу зада у згодном моменту контра-удар. Тај згодни моменат није могао да настане све дотле док се муниција не добије.

Наша I армија била је на главном правцу наступања главне противничке снаге. Њен је командант био оболео. Болест, с једне стране, непрекидно одступање и оскудица у борбеним средствима, с друге стране, депримирали су га толко, да су стање његовог здравља и општи војни интереси императивно захтевали да се он замени свежијом снагом и јачом енергијом. Тада се понудио ђенерал Мишић да иде да прими

I армију, што је од стране надлежних прихваћено са задовољством.

Ја не знам тачно којег је дана он примио I армију, али знам да је смена између њега и његовог претходника извршена у Мионици, и то, ако се не варам, 1-ог или 2-ог новембра. У штабу Врховне Команде заузео је његово место помоћника начелника штаба дотадањи начелник оперативног одељења, тадашњи ђенералштабни пуковник г. Живко Павловић.

I армија, са појавама у њој, задавала је до тога времена врло озбиљне бриге у штабу Врховне Команде, стога, кад је ђенерал Мишић отишао да је прими, сви су били радосни, јер се не само веровало, да ће јој он поправити поколебани морал, већ да ће једини бити у стању да реализује оне идеје и жеље, које су дотле гајене у штабу Врховне Команде и са којима је он био потпуно упознат.

Колико сам пута чуо од тадашњег пуковника г. Живка Павловића искрене и срдачне похвале на рачун покојног Великог Војводе.

Контра-офанзиву је желео цео народ, желела је цела војска, сви команданти, Врховна Команда, Двор, Влада, сви без разлике. Његово Величанство Краљ и Краљевска Влада знали су зашто се иста не предузима. Од команданата армија једино је тадашњи ђенерал Живојин Мишић, који је примио I армију код Мионице, био тачно и потпуно посвећен у тајну о стању наше муниције. Он је био мудар ђенерал и велики војсковођа и ја сматрам да га клеветају они, који би му могли приписати намеру да противно жељама Врховне Команде предузима контра-офанзиву и да тиме исту стави пред свршени чин. И ако је ђенерал Мишић био човек веома одлучан и пун иницијативе, ипак је био свестан да се мора радити у духу жеља Врховне Команде. У војсци се нико ни у мирно време не може одметнути од власти а најмање се то може замислити за време рата. Да он није ништа радио на своју руку, најбоље се види из факта, што се до Рудника смотрено и пажљиво повлачио по раније утврђеном плану и остао је у повлачењу све дотле, док није добијена муниција као и директива Врховне Команде од 19. новембра за прелаз у офанзиву.

Управа Војно-Техничких Завода је била тако инсталисана, да је у својим радионицама могла да израђује око 100 шрапнела за пољску артиљерију више, но што је могла да израђује упаљаче. Због тога је она била у своје време тражила да се 100.000 упаљача поручи на страни и, у колико ме памћење служи, они су били поручени у Италији. Ми смо међу-

тим, услед тог вишка у продукцији, имали на крају октобра 1914. год. око 15.000 пољских шрапнела резерве, али их нисмо могли употребити, јер за њих нисмо имали упаљаче.

Видећи катастрофално стање наше артиљерије, потписати је решио да на ове шрапнеле намести упаљаче старијег модела, који су раније били шкартирани и замењени другим моделом, који се по димензијама знатно разликовао. Али како се тај упаљач, услед много мањег пречника спојног дела, није могао утврдити у уста шрапнела, то, да би се то постигло, уврнут је у уста шрапнела један уметак од алуминијума, у који се овај шкартирани упаљач могао да уврће као у уста ранијег шрапнела.

Са 50 тако преправљених шрапнела извршени су опити на стрелишту и добијени су одлични резултати. Управа Војно-Техничких Завода предузела је после тога најенергичнији рад, да изради алуминијумске уметке за ових 15.000 шрапнела, које је у року од 5 до 6 дана претворила у потпуне артиљеријске метке. Како је пробрала око 18500 добрих упаљача, то је управа, с обзиром на ситуацију, купила и све небојеве шрапнеле од ливеног гвожђа, па је и од њих направила шрапнелне метке, који су били намењени за изналажење одстојања. На тај начин Управа Војно-Техничких Завода, узев у рачун и оно што је у току последњих дана добијено редовном фабрикацијом, ставила је Врховној Команди неочекивано око 20.000 артиљеријских метака на расположење. То је могло бити око 10-ог новембра.

Ја никад не могу да заборавим оно блаженство, које сам видео на лицу измученог војводе Путника, кад сам му саопштио шта је Управа Војно-Техничких Завода урадила. То неће ваљда заборавити ни остали, који су тада имали срећу да га виде и чују. Скромност ми налаже да прећутим оно, што ми је тај велики човек тада рекао, држећи ми руку у својој, која је била њежна, мека, врела и влажна.

Управа Војно-Техничких Завода учинила је још и више. Кад је видеела, да у Крагујевац пристижу из борбе извучене 12 и 15 см. хаубичке батерије, које су негде око Ваљева утрошиле и последње своје метке, тражила је начина да и том злу помогне. Из огромних гомила најразноврсније артиљеријске муниције заплењене 1912. и 1913. год. од Турака и Бугара, издвајано је све оно што се звало 12 и 15 см. муниција. Мерењем димензија и тежине, издвајана су зрна, која су била најприближнија нашим. На жалост, она Крупова зрна, која су на први поглед највише обећавала да ће се моћи корисно употребити, имала су нешто слабији калибар, због чега су при пробама на стрелишту добијени са њима врло рђави ре-

зултати. Да би се зло отклонило, решено је да се са тих зрна скину бакарни прстенови и да се замене другима знатно јачег калибра. Предузет је један врло дрзак посао, за који заслужују радници Управе Војно-Техничких Завода сваку похвалу. Скидати прстенове са зрна напуњених експлозивом и снабдених детонаторима и на место истих упресовати нове бакарне прстенове, значи излагати се катастрофалној експлозији, која је претила да разнесе у ваздух радионицу и све оне, који се у њој налазе. Управа је и поред све те опасности предузела тај посао, јер су то интереси земље и част оружја захтевали.

Са тако преправљеним зрнима извршене су поновне пробе из 12 и 15 см. хаубица, којом су приликом добијени резултати како се само пожелети могу. Одмах је после тих опита најенергичније предузет дањо-ноћни рад, те је за кратко време спремљено неколико хиљада 12 и неколико стотина 15 см. хаубичких метака. Таквим радом успела је Управа Војно-Техничких Завода да у првој десетини месеца новембра врати на бојно поље оне батерије, које су раније биле отуд повучене због тога што нису имале ни једног метка.

Животно кандило наше војске прштало је у агонији. Онда, кад смо сви стрепили да се не угаси, Управа Војно-Техничких Завода усула је у њега неколико капи зејтина. Покојни Велики Војвода није имао довољно речи, којима би исказао своје задовољство. Он је тада хтео томе своме задовољству и нарочитог израза да да, али... било је једно али, које се томе успротивило.

Муниција о којој је реч одмах је хитно одаслата пуковима на бојно поље, а како се сваког часа очекивао извештај о приспећу француске муниције у Солун, почеле су се предузимати потребне мере за остварење давно жељене контраофанзиве.

Инструкције и заповести, помоћу којих хоће ђенерал господин Живковић да покаже конфузност, која је владала у Врховној Команди, природна су последица ових неочекиваних појава. Онда, кад се остало тако рећи без и једног артиљеријског метка, помишља се на јаче повлачење, да би се војска сачувала, јер се рачуна само на ону муницију, која кроз 7—8 дана треба да стигне из Француске. Али се неочекивано добија једна знатна количина муниције, која дозвољава да се противнику да јачи отпор. Природно је да Врховна Команда, рачунајући са том новом повољном чињеницом, мења претходну намеру и саображава своју радњу новим средствима којима располаже. Ништа здравије и ништа логичније.

257/х1
 Не сећам се, да ли је то било сутрадан или два дана после наведеног рапорта код војводе Путника, потписати је добио хитан позив да дође у Врховну Команду. То је ваљда било 12-ог новембра. Одмах су ме увели код пок. војводе Путника, који ми је дрхтавом руком пружио депешу, неизмерно срећан, јер му је истом саопштано, да је у Солун стигла лађа са муницијом и да се иста већ товари у вагоне. Потписати је требао да да мишљење о пријему и распореду те муниције. Утврђено је тада, да се у Нишу образује пријемна станица а да писац ових редова исте вечери отпутује аутомобилом у Ниш, ради организовања посла око пријема муниције и распореда за експедицију исте.

Сутрадан у 1 сат по подне стигао сам у Ниш и исте вечери стигао је и први воз са муницијом из Солуна. При отварању првих сандука са муницијом, на велико запрепашћење, утврђено је, да прispела муниција није за наш већ за француски топ. Па како је француски метак дужи од нашег, то, кад се угура у наш топ, није било могуће затворити топовску цев.

Чим је добијена депеша да је муниција стигла у Солун, Врховна Команда, рачунајући да ће јој до њеног прispећа трајати оно што је неочекивано добила из Управе Војно-Техничких Завода, објавила је целој војсци, да артиљеријске муниције има у изобиљу и да батерије могу развијати своју паљбу без икаквих обзира на штедњу.

Шта је хтела Врховна Команда овом објавом о изобиљу у артиљеријској муницији? Јасно је за свакога, да је хтела да поврати веру у победу код оних, који су очајавали због неактивности наше артиљерије. У то доба се формирају преки судови, уводе се у борбу неколико генерација универзитетске и разне школске омладине, на брзу руку извежбано људство из Нових Области, уведена је у борбене редове жандармерија и предузимају се и друге мере, које врло изразито говоре о јасној намери Врховне Команде да пређе у контра-офанзиву.

Могу читаоци замислити, какав је осећај био код оних који су знали од коликог је значаја долазак муниције, кад су сазнали, да се та прispела муниција не може употребити за наш топ!

Прво питање, које се морало наметнути, било је: „шта сад да се ради“? Метак је био дужи од нашег за 2.5 мм. Треба га скратити. Како? Једино је било могуће тако, ако се метак расклопи, чаура скрати, на устима стесни и метак поново склопи.

За расклапање и поновно склапање метака требало је имати простране радионице и велики број раденика. Касарне

Градског пука у Нишком Граду претворене су за једну циглу ноћ у радионице и на рад су повучени неколико стотина војника из резервних трупа.

Скраћивање чаура се могло вршити у нишкој Железничкој Радионици и у Крагујевцу. Тада су крагујевачке радионице биле у евакуацији, те је стога потписати, при првој идеји о скраћивању чаура, телеграфски наредио да се машине из шрапнелнице и топовске чаурнице не расклапају.

Кад су све мере за поправку зла предузете, а за то је требало само 2—3 сата, потписати је послао Врховној Команди депешу следеће садржине: „Приспела муниција не може да се употреби из нашег топа без претходне преправке, јер је то муниција за француски топ. Предузето шта треба, да се преправка могуће најбрже изврши“. Овој депеши је следовао опширан писмен рапорт.

Све машине нишке Железничке Радионице, које су могле послужити за овај посао, одмах су за исти подешене. Али оно што се могло помоћу њих урадити, било је сувише недовољно. Стога је било потребно да се главни посао пренесе на Крагујевац.

Метци су демонтирани у Нишу. Празне чауре су ношене у Крагујевац, где су скраћиване и сертиране а за тим враћане у Ниш, где су метци поново склапани и слати на бојно поље. Каквом је брзином ово рађено, може се видети и из тога што је локомотива под паром са цигло једним вагоном чекала на чауре, па чим је у вагон упаковано око 300 чаура, локомотива је највећом брзином јурила пут Крагујевца, да би се отуд вратила са преправљеним чаурама. На тај начин смо успели да 15-ог новембра добијемо око 4000 метака а 18-ог истог месеца већ смо могли да у року од 24 часа експедирамо на бојно поље око 11000 метака. Да се не би нимало дангубило и да би се на све стране фронта могле слати веће или мање количине муниције, у нишкој станици стајале су по две до три локомотиве у почетку са по једним а доцније са по два вагона, па чим ти вагони приме по 1200 до 1500 метака, локомотиве јуре са њима онамо, где су их жељно очекивали.

Читаоцима може бити јасно и очигледно, какве су биле неизмерне тешкоће и невоље, с којима се борила наша Врховна Команда. При свем том она, помогнута свесрдно од свих својих команданата армија, дивизија и мањих и већих одреда, задобила је једну сјајну битку, која ће јој овековечити име у светској историји.

207-
X1

70.5.

Његово Величанство покојни Краљ Петар Велики похи-
тао је на бојно поље, чим је сазнао да је наша артиљерија
добила муницију и да Врховна Команда намерава предузети
контра-офанзиву. Долазак Њ. В. Краља у борбене редове није
значио пресију на Врховну Команду, као што то тумачи ђе-
нерал господин Живковић, већ се у њему узбуркала јуначка
крв Карађорђа, па је својим јуначким примером хтео да осо-
коли оне, који су почели да малаксавају. Својим величан-
ственим примером хтео је да покаже како се ваља жртвовати
за Отаџбину. Он је електризирао омладину, која је са бес-
примерним пожртвовањем високо кроз борбене окршаје про-
нела заставу наше славе и величине.

Контра-офанзива од 1914. год. и наш коначан успех у
Колубарској Битци поставили су темељ нашој данашњој
Краљевини. Она нам је створила симпатије целог света и
улила је поштовање према нашој земљи и код најкрвнијих
наших непријатеља.

Наша је слава заједничка и недељива. Она нас покрива
и обвија све и сви треба да се са њом поносимо. Врховна
Команда, из тог доба, радила је како се само пожелети може
и њој ће поколења бити захвална.

Минули ратови су показали, да савремене војске троше
у борбама огромне количине ратног материјала, оружја и
муниције. Војска, која себи још у времену мира не осигура
потребне резервне количине убојне спреме и која се није
постарала да на своме дохвату и под својом управом има
изворе, из којих ће да црпи бар онолико колико то дневни
утрошак захтева, осуђена је на катастрофу. Она зависи од
иностранства, које често може да буде под утицајем непри-
јатеља, а које, у сваком случају, постаје уцењивач. Према
томе народ, који није у својој земљи организовао радионице
за снабдевање војске ратним материјалом, не само да ће исти
плаћати несразмерно скупље, већ доводи свој опстанак у пи-
тање, јер зависи од милости странаца.

Да ми имамо сада у нашој земљи довољно фабрика за
израду оружја и муниције и да смо те фабрике снабдели
довољним количинама потребних материјала за фабрикације,
многа би се питања, која засецају у животне интересе наше
земље, решила у нашу корист. Наши непријатељски распо-
ложени суседи знају шта може да учини и најодличнија војска
ако је празних шака, стога су дрски и неодмерени.

Лекција из 1914. год. нека нам отвори очи. Надлежни

нека не губе више времена, јер је крајње време да се висока морална спрема наше војске допуни и материјалном, пошто једна без друге не иде. Интереси земље захтевају, да се војска обезбеди и да јој се осигура убојни материјал, који ће јој допустити да се њена славом овенчана застава и даље високо и победоносно лепрша.

Артиљ. пуковник,
Васа Божидаровић

ВАШИНКТОНСКА КОНФЕРЕНЦИЈА И ПИТАЊЕ ФЛОТЕ Од адмирала Вестра Вемиса

„Писац ових редака је познати пријатељ Француске лорд Вестер Вемис, адмирал енглеске флоте на Великом Мору.

Као контра-адмирал почетком рата командовао је једном ескадром у Ла-Маншу, а затим у бази Мундроса узе учешће при операцијама у Дарданелима. У својству вице-адмирала прими команду над енглеском флотом за операције у Индији и Египту; затим у години 1917. би наименован за другог лорда поморских снага. Затим убрзо, наименован првим лордом, 1917. године прими дужност начелника поморског генералштаба и у том положају затече га примирје, које заједно са маршалом Фошем потписа са Немцима за рачун Савезника, што му донесе титулу адмирала Велике Флоте, који положај одговара маршалу сувоzemне војске“.

※

Готово ниједна од толиких силних конференција, које даве свет за последње три године, не уроди тако плодом и добрим резултатима као вашингтонска.

За разлику од свију других конференција, које не беху у ствари ништа друго до читава серија сјајних импровизација, ова је имала, напротив, јасно одређен програм. Она имађаше за циљ ограничење даљег наоружања и решење проблема *Пацифика*. Што се тиче прве тачке, постигнути успеси потпуно оправдавају сазив ове конференције; по питању пак Пацифика добијени резултати су мањи, али за овај моменат ништа се више није ни могло очекивати.

Споразум, по којем пет великих поморских сила усвојише известан однос за максималну тонажу њихових поморских снага, од великог је значаја. То је један корак ближе ка избацивању свију запаљивих елемената ратног пожара; даље, то беше у исто време и крај безумљу ка све већем наоружању, које у главном и доведе до последњег рата. Нека је жеља свију нас, да овај званични споразум ове конференције не буде демантован у будућности. Ма шта било да било, ако станемо на правилно гледиште посматрајући добијене

Овај чланак изашао је једновремено у „*Revue de Paris*“ и у „*The Nineteenth and After*“.

резултате са ове конференције, као и њихове могуће последице, потребно нам је да са гледишта сваке од заинтересованих сила испитамо све користи као и сва пожртвовања, која одатле за њих произилазе.

Што се тиче чињенице, да се Велика Британија добровољно одрекне престижа на мору, за који се она бори већ више од три стотине година, значи у исто време и напуштање основних принципа њене политике; то би био, сматрам, један акт без примера у историји. Чак и кад би само поделила преимућство на мору са једном од сила, од које она не може ништа више да очекује до пријатељство, или ма какво друго, томе слично, добровољно одрицање могло би само да изазове жаљење свију оних који су у стању да увиде све могуће последице од истог.

Излишно је и говорити о осећајима сваког Енглеца, а нарочито сваког моринског официра, кад је реч о одрицању преимућства на мору. А с друге пак стране немогуће је затворити очи пред чињеницом, да услед тога британска политика има бити лишена једног од најјачих средстава за њену акцију. У Лиги Народа глас Велике Британије не би имао више исту тежину; она би изгубила врло много и од свог угледа, а према томе и од свога престижа — са химном „*Британија* не влада више над валима“... или ако још влада, онда у друштву са американским орлом на основици са ограниченом одговорношћу.

Овим одрицањем напушта се једна традиција на којој су толике генерације Енглеца подигнуте, за коју су толико храбрих синова Енглеске животе своје положили. Заиста, то би био парадоксалан резултат највеће победе која је икад била добијена, а што ће за Енглеску и у будуће бити случај да је само помоћу своје флоте извојује.

Поред многих других споразума на мору, које овде не можемо узети у шире разматрање, овај ангажман је један од најважнијих до сада.

Што се тиче усвајања принципа односа колико свака нација може имати максималну тонажу у тако званом „*Capital Ships*“ беше одређено без по муке. Али да се у тој тонажи пронађе извесна пропорција, усвојива за све и применљива у сваком случају, за крстарице и сумарене, не беше лак посао.

Усвојена формула, тако звани „*Capital Ships*“ узета је за основ одређивања јачине флоте. Ово представља де-факто потребну снагу за тактичну употребу. Њена главна улога јесте да буде способна да у даном моменту уништи снагу противника.

Али лађе мање тонаже немају онај исти задатак, као и велике јединице које улазе у састав главне поморске снаге. Задатак ових варира у сразмери према оној од поморских сила под чијом заставом плове. Земље, као што су Енглеска и Француска, са великим поседима с ону страну океана, имаће тонажу много већу од других сила које нису у истом положају. Свакодневна исхрана Енглеске у зависности је потпуно од њеног поморског саобраћаја; у том се она битно разликује од других земаља. Јапан, на пример, као и њему сличне острвске земље, готово су у истом положају као и Енглеска, док пак Америчке Државе, с обзиром на њихов географски положај, немају се ни најмање бојати ма каквог напада са мора, као што је то случај са европским поморским силама. Имајући далеко у виду горње обзире јасно је, да се усвојена сразмера „Capital Ships“ не може применити и на крстарице, а да се ипак добије ратнотежа поморских снага која је потребна да се постигне.

А да би се ствари још више компликовале, томе је допринело још и подвојено мишљење односно војничке важности сумарена, која се подвојеност у мишљењима јако манифестова на овој конференцији.

Г. Балфур са својом познатом убедљивом речитошћу подржавао је мишљење, да се сумарен као ратна машина у коштацу са својим природним противником — ратном лађом може сматрати без икакве важности; дакле, у одбрани је без вредности. Једина корист која се од њега може очекивати јесте у рушењу трговачких лађа. „Ово знам“ — додаје он даље — „из поузданих извора“. Овакво тврђење мора да зачуди чак и адмирале де-Бона и Симса — главне сараднике британског адмиралитета у борби противу сумарена.

У осталом, који је то тако сигуран „извор“ овде у питању? — Тешко би било и помислити: да није реч о Поморском Штабу? Јер напоследку ако публика може бити још и данас недовољно обавештена о акцији на мору, морински официри у сваком случају знају да овакво тврђење стоји у контрадикцији са стеченим искуством. Бранити мишљење да моћ сумарена лежи само у њиховој акцији противу трговачких лађа, скроз је нетачно. Јер ове успехе, који се њима придају, треба сматрати као једну незаконитост у погледу њихове употребе. Претпостављати, да ће се и у будуће једино продужити овакав начин употребе сумарена, значи придавати присталицама сумарена менталитет који се ничим не може правдати.

Када букну Европски рат, сумарен дотле није готово ништа дао. Али се зна, да су Немци још од првог момента

мислили да су у њему нашли средство којим ће моћи умањити преимућство „Grand Fleet“. Показани неуспех у овом погледу са њихове стране може се више приписати немању искуства у овом погледу, него ли немоћности новог оружја. Тврдити да ово оружје нема никакве офанзивне вредности, значи то исто што негирати употребу наших сумарена у Балтичком и Мраморном мору.

Из стечених поука приликом акције у Дарданелима ко може тврдити да сумарени немају вредности у дефанзиви. Јер да се они случајно у априлу 1915. године нађоше пред Галипољем, искрцавање трупа било би немогуће. Никад транспорти са људством и храном не би могли остати поред обале, да су били изложени нападу сумарена. Јер, у истини, када се мало доцније појавише „Гебен“ и „Бреслава“, они потопише две оклопњаче и примораше цео транспорт да потражи прибежиште у луци Миндроза, а тиме би врло отежана исхрана војске. Због близине сумарена свака блокада изблизна није била могућа, а услуге које они учинише у Северном мору, надгледајући непријатељску обалу, доказ су да исти за главну поморску снагу могу бити ослонац од велике важности.

Што се тиче употребе сумарена у трговачком поморском рату, немогућност, по самом положају у ком се они налазе, да осигурају безбедност посаде са потопљених лађа, само је по себи довољно да за ову врсту употребе нису, ако се неће да се уведе у праксу нешто незаконито и нечовечанско: да се лађе топе без претходне авизе.

Као закључак, изјава г. Балфура подлежи оштрој критичи. Добивено искуство доказује да је сумарен у офанзивној акцији помоћно оружје главној флоти; у дефанзиви игра огромну улогу, а да за поморски трговачки рат није ни од какве користи, ако његова употреба буде заснована на законитости.

Предлог Британије да се сумарени сасвим укину, наишао је још у самом почетку на неуспех. Што енглеска публика, научена за четири пуне године на страх од сумаренског рата, беше увек готова да са највећим одушевљењем прими све пројекте којима се тежи да се уништи све оно што јој замара мозак и што адмиралитет, сећајући се још како је недозвољена акција сумарена била довела скоро близу неуспеха, жели да види уништење ове врсте лађа, то није ни мало чудновато. Али тешко је уверити здрав разум наше владе, да она може веровати да ће друге нације дати свој пристанак за ма какав предлог који би био неповољан за њих а повољан за нас. Још више, може ли се заборавити оно када се одмах после примирја, још у првим узбуђењима победе, Савезници напо-

јише идеализмом који их одведе Лиги Народа; сви покушаји да се дође до споразума за избацивање сумарена не наиђе ни на какав одзив? Није ли за жаљење, ако ово одбијање укидања сумарена представљајући моралну победу не крије у себи дипломатски неуспех.

Пре свега потребно је било да се прво добро испитају ова мимоилажења у мишљењима о сумаренима. Такође је требало избећи сваку јавну дебату по овом питању, засновану на нетачним податцима. Свако рђаво и без такта третирање неког питања, а притом тражити најосетљивије место, није ништа друго до један пример више те нове дипломатије, или још више никакве дипломатије, која под видом неких демократских метода данас тако често замршује и заоштрава међународне односе. У истини ово је жалосно обарање једнодушног срдечног другарства које је енглески адмиралитет стекао у заједничком раду од конференције за мир до данас са француском морнарицом, а нарочито са адмиралом де-Боном.

Да видимо сада, у колико донете одлуке задиру у интересе Велике Британије.

С једне стране, ми смо поштеђени огромних новчаних издатака предвиђених широким програмом за нове изградње поморских јединица; даље, ми можемо рачунати бар за једно петнаестак година на стабилност наше поморске политике. Ми се пуно надамо да нам је од стране Америке осигурано пријатељство; а можда ће ово ускоро бити одобрено и од стране америчке штампе, која толико за сада слепо мрзи све оно што је британско. С друге стране, ми се лишавамо нашег преимућства на мору, досадање основе нашег царства. Ми смо услед тога изгубили нешто од нашег престижа, а у односима са пријатељима Французима створили нов камен спотицања.

Одбијање од стране Француске, наравно под оваквим околностима, да се веже на ма какво ограничење њених сувоzemних снага, изгледаше у очима осталих делегата да она тиме даје на знање да неће примити такође никакво ограничење ни у флоти које јој може бити наметнуто. Када пак одби да потпише укидање сумарена и захте да њена тонажа буде равна Енглеској, они закључише да овај њен захтев долази једино из разлога мржње према трговини Енглеске. Ово је доказ потпуно рђавог схватања ситуације и затварање очију пред фактом да један велики део њене војске долази из северне Африке; осигурање комуникација у томе правцу са метрополлом за Француску је од велике важности.

Француска не дели мишљење г. Балфура односно сумарена; за њену одбрану она их сматра као врло потребне. Јер

ако погледамо њен положај у Средоземном мору, где су њени интереси готово свуда у питању и њени правци комуникација фланкирани од једне силе не баш тако пријатељске, онда није ни мало за чуђење што ова одбија, ради своје сигурности, да се одрекне потребних јој средстава. Овакво држање донело јој је многе незаслужене прекоре. Пребацују јој да тежи материјализму, шовинизму и милитаризму. Али добро би било да они, који на њу показују прстом, размисле боље и покушају да уђу у стварност.

У току минулог рата француско земљиште највише би заузето и опустошено, највеће жртве у људству поднесе Француска, а победа до данас донесе резултате које њу много не тангирају. Немачка флота је потопљена и Енглеска се тиме опрости највећег зла. Најбогатије немачке колоније су у нашим рукама. Али сигурност француске границе није тиме обезбеђена; јер опасност од једне јаке војске немачке није још ишчезла. Репарације су у одоцњењу, а тешкоће да се исте остваре створиле су у Француској такву финансијску ситуацију, да се поред исте финансије енглеске могу сматрати као сјајне. Још више, Француска зна врло добро, да на случај новог рата она има поднети главни удар напада. Такође, ако ми је дозвољено да верујем, исто тако и они, који су данас готови да је критикују, стављени у исти положај, не би такође као и Француска били расположени да усвоје предлоге учињене на конференцији.

Кратко речено, Француска долази из Вашингтона са незаслуженом репутацијом да је сувише захтевала и да је реакционарна. Ово је пасива њеног биланса. А као активу она може са пуно права забележити смањивање својих издатака на „Capital Ships“ и право да може предузети све мере које сматра потребним за своју сигурност, сигурност која је потребна целој Европи. Не треба заборавити да такво њено држање долази као последица директно отуда, што Велика Британија и Америка нису одржале своје дато обећање.

Пристанак Италије на одређену јој тонажу показује да је ова задовољна одлукама конференције. Јер, са њене стране, у напуштању израде ратних лађа она има финансијске користи.

Ако постоји ма каква сумња, да интереси Велике Британије и Француске на овој конференцији нису довољно били заштићени, напротив Американци су на истој постигли потпуно своје циљеве. Не одричући се предвиђеног плана, они су се ослободили предвиђеног пројекта за тешке конструкције нових лађа широких размера, скопчане са огромним новчаним издатцима. Постигли су ограничење поморских снага, које их ослободи страха на мору у свима деловима света, а са ми-

нимумом напора постигли су једнакост у флоти са најјачом силом на мору.

Не види се тачно зашто Америка жели да се у флоти изравни са Великом Британијом. Када ово питање би постављено једном од најпознатијих морских официра Америке — овај само одговори. — „Хе! зашто не?“. А из овог саркастичког одговора може се назрети права истина.

Овде нису у питању ни задаци с поморског гледишта, нити заштита њених обала, да тражи једнакост у флоти са Енглеском. Још више овде нису у питању ни будућа завојевања ради расељавања, јер на степен пренасељености Америка још није дошла. Треба тражити други разлог.

Природни правац цивилизације окреће Америку од њеног огњишта; и ма колико желела да се не меша у компликације европске политике, она не може остати независна ни трговачки ни финансијски, као ни свака друга држава, од осталог света. Ма како нам изгледали разлози њеног мешања у рату, финансијске обавезе Савезника према њој приморале су је да тежи у њихову корист. И ако се рат понови, она је на овој конференцији улучила прилику да јачином своје флоте у будуће буде арбитер света. Употреба ове снаге за одржање мира у свету идеал је америчке политике, којем она тежи. Али прилике се мењају и генерације се разликују једна од друге. Данашњи благослов сутра може бити проклетство.

Застој у повећавању поморских снага Јапана после напуштања преимућства на мору од стране Британије, најинтересантнији је догађај ове конференције.

Повећавање популације и потреба услед истог за ширењем било је увек један разлог више за наоружањем. Па и Јапан не може бити изузетак у томе. Рашћењем популације а одсечен од Аустралије и Америке, он потражи слабо место на азијском копну. Па природно са повећањем његових интереса с ову страну мора, аутоматички се повећава и потреба за његову заштиту.

Усвојена граница за његову марину, чињеница је коју оправдавају разлози. Исто тако дат пристанак на предлог Америке од стране Јапана произвео је озбиљне бојазни. Будућност ће показати да ли су исте оправдане.

Ако догађаји буду показали да је његова марина овако редуцирана недовољна да изврши свој задатак, реакција која одатле буде произашла може ставити у питање уговор све четири поморске силе. Јапан је дао великих жртава, а што је он до последњег минута одбио да напусти „Mutsu“ саграђен добровољним прилозима народа, то је само један пример више где се једна влада не сме сувише играти осећајима

народа. Сећамо се, да се аналого овоме десио један случај у почетку рата; покушајем британске владе да реквизира две оклопнице турске, које су биле поручене у Енглеској уписом из народа, беше јавно мњење у Турској због тога јако огорчено. Па ма како било, не треба се надати да се у Јапану сматра да је олакшање финансијских издатака довољна компензација за жртве које је он поднео.

Ово разматрање ситуације Јапана доводи нас на други предмет конференције: решење питања Пацифика.

Реч је о будућности Кине; проблем који нису били у стању да реше до сада потпуно ни уговори, ни споразуми, нити ма какве конвенције о миру. Он садржи много непознатих чињеница ван домашаја контроле људства, те да би се будућност овог хаотичног конгломерата бића људских, који сачињавају Кину, могла дефинитивно решити.

Узајамни односи, које напредак модерне цивилизације и знање створише између народа, чине да анархија или рђава управа код једног има утицаја на све остале. Кина брзо дође у такав положај да се више трпети не може и приближује се моменат да је интервенција са стране неизбежна. Један такав догађај само ће појачати мржњу расе тешку за умирење, а одатле ће произаћи сукоб од интереса међународног — водиће се дипломатски преговори, и то ће довести до једне ситуације где ће и светски мир доћи у питање.

Ако ова интервенција буде потребна, природно је да ће Јапан, због једнакости раса и географског положаја, бити одређен да је предузме. Јапанска политика се на то припрема већ више година. Али финансијски интереси и отворена пристаништа успротивиће се да овај задатак буде само њему поверен. Његова жеља да ову дужност на себе прими не долази ни из побуда освајачких, нити милитаристичких. Нема веће грешке него веровати да општи правац вођења једне земље зависи од њеног политичког режима.

Свака земља има једну основну политику, која је њој својствена, а резултира од њеног географског положаја и њених економских потреба, — то је непроменљива политика, па ма какав био облик владавине, ма да иста може извесног момента претрпети промену проузроковану страним утицајима.

Русија, на пример, без природног излаза на море, па ма каква била, бољшевичка или царска, увек ће се борити за излазак на море: било то преко Цариграда, Персијског залива, Индије или северне обале Кине. Политика Француске од увек је доминирана потребом за осигурање источне границе, која још од незапамћених времена не престаде да се помера час напред, час назад. Зато се данашња политика

њена у главним цртама не разликује много од Луја XIV и Палатината, или пак Наполеона и Рајнске Конфедерације. Основа енглеске политике је од увек: острво — метропола пренасељена — као центар великог царства и господарство на мору. Мада данас из финансијских разлога мало помрачени, ипак су ови принципи у исто време битни услов за егзистенцију британског царства. Мада Сједињене Америчке Државе немају позади њих дугу историју, као остали народи, те да се посматрају постављене у разним околностима, ипак се и код њих види једна основна политика, а то је доктрина de „Monroe“. Она им је наметнута због њиховог јединственог положаја у свету, који им осигурава њихове неисцрпне изворе живота и гарантује њихову независност.

То су те чињенице које председнику Вилсону нису биле довољно јасне приликом његовог идеалистичког замишљања о Лиги Народа, која одведе ка трагичном миру у Версаљу.

Његови укори својим земљацима, што не примају његове идеје нису успели, јер ове стајаху у директној контрадикцији са доктрином „Монро“, која као и свака друга основна политика, дубоко усађена у природу народа, води га слепо да следује њеном закону. И то ће бити несавладљива препрека за улазак Америчких Држава у формални савез, или да узму учешћа у светској политици, за коју су толико тражиле да се заинтересују од почетка њиховог ступања у рат.

Овде се такође налази узрок растурању сањарија о некој унији англо-саксонске расе, тако драгој срцу једног дела енглеске штампе, која заборавља да становници велике америчке републике променом трију генерација чине данас сасвим другу расу. За време последњих сто година код становника Северне Америке извршиле су се велике промене, које површан посматралац не може да примети. Утицај насељења разноврсних раса: Латина, Тевтонаца, Словена, Скандинаваца, Келта учинио је природних промена и дао резултат, да популација није више англо-саксонска.

Сви они који су за време рата имали прилике да виде америчке трупе у Европи, били су изненађени посматрајући како се ове уопште битно разликују од типова са којима смо се ми сродили. Чак и посматралац мало пажљив могао је приметити, да се црте и физика ових људи разликују много од осталих народности. Резултат укрштања у једној новој земљи дао је сасвим нов тип човека; врло различитог од порекла англо-саксонског. Фатална је грешка да се овој новој нацији придају особине Американаца порекла англо-саксонског из XIX века.

Ове црте, које се још примећују у извесној мери код

културних Американаца, које ми сретамо у Европи, и чија близина у средини нашој одржава нашу веру о неком сродству англо-американском, и ако су време и околности то уништили. Ми би учинили много боље да се отресемо наших идеја у овом погледу. Ми ћемо доћи много лакше у споразум са великом американском нацијом, гледајући их у ствари као што су, а не кроз дурбин одушевљених писаца и сентименталних говорника после банкета.

Надати се да ово не буде узалудан мамац евентуалног савеза англо-саксонског, који нас удаљи од савеза са Јапаном у корист уговора четири велике силе. Као што рекосмо, основна политика Јапана упућује га да интервенише у Кини, а доктрина „Монгое“ спречава Америку да се успротиви овој интервенцији Јапана, што пак отежава решење неких њених проблема. Њени финансијски интереси у овој највећој светској републици у будућности све ће се више повећавати; јер у колико све више расте сиромаштво њене европске клијентеле, у толико ће све више бити принуђена да потражи нове пијаце, те организација Кине имала би место за њено најозбиљније заузимање.

Укидање енглеско-јапанског савеза постаје за Америку једно врло велико питање, јер овим она држи да је створена одлична ситуација за Јапан да с њоме отпочне добре односе и дипломатске преговоре.

Савез, који смо ми са Јапаном имали, као и све људске ствари, имао је својих и добрих и рђавих страна. На подсмех судбине, поред свих незгода које од тога момента трпимо, ипак његово укидање за нас има и великих користи.

Закључен 1902. г. он је имао као први задатак да нам дозволи да можемо наше издатке на Крајњем Истоку смањити и да опозовемо већи део поморских снага, које су тамо стационирале. Ове мере имадоше великих последица, које његови покретачи нису могли предвидети. Он дозволи Јапанцима да нападну и победе Русију. Овај пораз Русије поремети и равнотежу Европе, дотле врло добро одржавану између Двојног и Тројног Споразума. Ова изгубљена равнотежа би понова повраћена приласком Велике Британије Француско-Руском савезу.

Ово прилажење не беше никада формално учињено; али се оно показало као потребно стицајем прилика. Велика Британија, дотле арбитер ситуације европске, постаде противничка страна. Од дана потписа енглеско-јапанског савеза „господствена усамљеност“ престаде и више се не могаше рачунати у најмоћнијег фактора одржања мира у Европи.

Видели смо какве су незгоде произашле од поменутог

савеза, које већ одоше у историју, а сада да видимо користи од истог.

Утицај који Јапан доби од дана савеза са једном великом силом огroman је. Подржаван увек амбицијом „само напред“, он је и без помоћи од стране Енглеске продрео много дубље у унутрашњост Кине, но што је то раније могао. Јапанска влада за време рата лојално нам је притекла у помоћ, мада интереси народни и осећај публике то не захтевају. Он је увек сузбијао анти-енглеске интересе. Међутим ситуација те земље тада би врло опасна. Она би можда била у очајању да утицај Јапана не беше на њу нарочито методички извођен.

Од овог савеза Јапан је не мање имао и стварних користи. Јер услед истог његов се кредит нагло повећа — и он је могао добити новаца за своје развијање под најповољнијим условима. Он му дозволи да заузме место међу великим силама и да у саветовањима учествује са једним гласом, што му пак повећање својих снага и богатство не би могли осигурати. Такође савез енглеско-јапански донео је велике користи и Великој Британији и Јапану приликом склапања клаузула код уговора четири велике силе, и преговарачима учини великих услуга на конференцији. Ма како биле неке клаузуле од користи за друге, ипак за Велику Британију оне не могу бити стварна гаранција, као што је имала од савеза са Јапаном. Али ако Јапан буде де-факто задовољан претварањем савеза у споразум и ако ова замена не промени односе пријатељства према нама, ми се можемо надати да прилажење Француске и Америке у друштво за Крајњи Исток неће бити без утицаја да се дође до тако истраживаног краја за одржање светског мира.

Ако, напротив, Јапан није задовољан новом ситуацијом, бојати се да споразум четири силе није довољна гаранција за решење питања Пацифика.

Много се говорило са страхом о „жутој опасности“; али зар сваки онај који је говорио и писао о уједињењу англосаксонске расе и солидарности народа који говоре енглески није потсећао на „белу опасност“ оне, који се плаше да виде експлоатацију азијског континента, управљену искључиво у корист белих.

Рат је погоршао осећаје народа и антагонизам раса до тог степена, да је вероватан један покрет који ће имати за лозинку „Азија азијатима“, и ако се то деси, Јапан ће бити тај коме ће се источни народи обратити да их води. Године 1870. немачке државе се окренуше противу Пруске. Оне нису имале никакву наклоност ка њином моћном суседу, па ни азијски народи немају ништа више према Јапану. Али они ће

схватити, да је то једина сила која их може одвести циљу. У таквом случају споразум четири силе у Вашингтону неће имати никакву вредност.

Конференција је, без устезања, велики успех за Америку. Благодарети способности и политичком смислу председника Хардинга и г. Хига, они су успели да постигну све предвиђене циљеве. Они су за светски мир допринели у довољној мери и толико много, да се до пре кратког времена то сматрало за немогуће. Услед тога њихова моћ порасте и њихов се утицај још више прошири; њихов ауторитет и престиж доби много. Али не треба заборавити да они не би задобили никада толико успеха без свесрдне сарадње Велике Британије, чије жртве беху огромне у својој великој жељи да што више допринесе светскоме миру. Ове учињене жртве су такве природе, да се многи Енглези забринуто питају: да ли исте нису и сувише велике, и да ли Влада случајно овом приликом није попустила под претекстом, да, после читаве серије како унутрашњих тако и спољашних неуспеха, забележи бар ма какав ма и привидан успех.

Будућност ће одлучити.

С француског
Инжињерско-технички мајор,
Миливоје Ж. Вучковић.

НАПАД НА КАЉЕТСКУ ШУМУ

Из Успомена на борбе око Вердена у лето 1916.

— Са три скице у Прилогу II —

Мајор Фридрик фон Кахенхаузен објављује у берлинском двомесечном часопису *Wissen und Wehr* (Знање и Одбрана) под горњим натписом успомене на борбе око Вердена у лето 1916. Како у том чланку има не само историјских података, него и интересантних поука, то га саопштавамо читаоцима у главним потезима.

*

Ноћ бејаше хладна и бурна, кад се немачки 66. рез. пеш. пук крајем маја, напустив стан јужно од Дамвилера, улогорио код Хербоа (*Herbebois*), да би одавде био уложен на фронту југозападно од Дуомона. Колона је мучно наступала раскаљаним друмом уз грмљавину топова, који су са југа и из урвина с обе стране Мезе муњевито осветљавали небо. То је био „верденски пакао“. Али официри и војници били су присебни, чак и поносити, јер је било напредовања а пуку је дат велики задатак овде, у распламтелом центру бораба. Пролажаху заробљеници, 200—300 њих, које су Баварци заробили код Тиомона.

Пошто је први велики напад против сев.-источног верденског фронта, крајем фебруара, био укочен. (Скица 1.), то је у марту и априлу било покушано, да се на западној обали задобије земљишта. „Мртав човек“ паде, али на источној обали постигнути су само незнатни успеси. Крајем априла немачка команда одлучи, да и ту предузме офанзиву већих размера. Хтела је пре свега да отме линију Флери—фор Сувил—фор Таван и да после, помоћу тако створене могућности за бочни покрет, пренесе напад више напред како западним правцем са Мезе, тако и из равнице Воевра. Али француски противник је прве половине маја на сев.-источном фронту извео један цео низ снажних противудара. У то се утрошило неколико немачких дивизија. Тек кад су крајем тога месеца француски напади попустили, приграбише Немци иницијативу и постигоше лепе делимичне успехе код фора Тиомона и источно од фора Воа. Али главну сметњу даљем надирању ствараше *Каљетска шума*. Храбра 6. пеш. дивизија, која је

у фебруару једним махом пренела напад од полазне тачке доведе, обновила је, после кратког одмора, неколико пута покушај да отме шуму, али је при томе претрпела тешких губитака. 28. маја требало је да је смени 7. рез. дивизија. Она је затим, заједно са унутрашњим крилима обеју суседних дивизија (1. пруска и 2. бав.), требала да изврши напад на Каљетску шуму.

7. рез. дивизија (ђенерал пешадије гроф Шверин) била је једна одлична, у борбама опробана дивизија. Сад је, после неколико месеца, стајала 2 недеље на мирним положајима код Розоа као резерва врховне команде и то је време употребила за вежбање у рововској борби. Њени официри и подофицири били су пре тога обучавани у „јуришним школама“ (*Sturmschulen*) код Бевила и Музона.

Положај 6. пеш. дивизије повлачио се од фора Дуомона (Скица 2.) југоист. спроћу Британског просека. Он се састојао од два рова, који нису имали ни заклона ни препона, а непријатељска крупна зрна су их сваки час рушила. Једини нешто заклоњенији прилаз водио је са левог крила из Британског просека до у положај, али је и тај био под ватром француских стрелаца са баре Воа. Неку је заштиту давао борцима Казематски просек одмах близу иза положаја. Али је гребен, који се повлачио даље северно од фора Дуомона до међупросторног објекта Хардомона, толико био обасипан непријатељским зрнима, да је веза преко њега у назад била могућна само трком, а артиљеријски осматрачи морали су се збити у једну стару француску куполу, једину осматрачницу која је давала нешто мало заклона. Земљиште даље северно било је такође под сталном ватром, нарочито увале које су међутим могле бити згодне за скљањање резерава.

Непријатељски положај, који је местимице био од немачког удаљен свега до 40 м, био је врло згодан за отпор стога што је у њему неколико бетонованих пешад. просторија из мирнодопског утврђивања било преустројено за митраљеске заклоне, а које немачка артиљерија до сад није успела да поруши. Од некада високе Каљетске шуме није се могло више видети до трупаца, а мало јужније шума Шапитр показивала је слику пусте површине прекриљене обореним стаблима. За заклоњени смештај резерава непријатељ је располагао дубоком увалом код Воа, од које се земљиште благо спуштало ка фору Сувилу. Цела површина је од борбе, која већ три месеца непрестано трајаше, била разривена хиљадама тешких и најтежих метака, што јој даваше једнолику сурасту боју.

Бањалони предње линије уђоше у положај при најјачој

киши ноћу између 27—28 и 28—29 маја: десно 3. батаљ. 72. рез. пеш. пука, у средини 1. б. 66. р. п. п., лево 2. б. 66. р. п. п. Смена је извршена у реду и без губитака. Команду над десним одсеком (72. п.) примио је пук. Сидов, над левим (66. п.) потпук. Кинцел. Снабдевање ових батаљона је одмах од почетка задавало највеће тешкоће. Пошто су пољске кујне могле да доспевају само до Булског просека, то су војници морали поред своја два резервна obroка понети и за још четири дана, што се загревало колико се могло шпиритусом.

Главна команда X рез. корпуса (ђен. Кош), којој је било поверено извођење напада, наредила је *припрему напада* тако, да на дан пред нападом целокупна артиљерија од 7 ч. ј. до 8 ч. в. одржава под мирном разорном ватром нападнути положај и непријатељску артиљерију. Идуће ноћи требали су таласи ватре у неправилним размацама да узнемиравају непријатеља и најзад непосредно пред сâм напад да се врши два часа живо активно ватрено дејство, у којем треба да учествују и миномети. Тешка арт. подељена је у пет група. Пешадијске објекте пред одсеком 7 рез. дивизије требале су да туку две групе са 16 мерзера, 8 тешких и 6 лаких пом. хауб. батерија. Једна трећа група требала је да сузбија непријатељску артиљерију, док су пољске батерије дивизије (6. пољ. арт. бригада) стојале на расположењу за узнемиравање. (Батерије 7. рез. дивизије требале су тек по јуришу да смене артиљерију 6. пеш. дивизије, али су морале одмах да даду 10 топова за попуну губитака у наоружању положаја). — Ова се подела показала недовољно умесна, јер је тиме дивизији, која је изводила напад, био одузет непосредни утицај на тешку артиљерију, те је садејство лаке и тешке артиљерије могло бити постигнуто тек великом муком. Миномети (5 тешких, 18 средњих и 18 лаких) били су распоређени на крилу 7. рез. дивизије и на десном 1-ве пеш. дивизије и уведени су у положај од храброг мајора Лотеса, који је затим при јуришу убрзо погинуо.

На основу дивизијске заповести за напад од 28. маја, командант пешадије (ђ-лајт. фон Бонин) утврдио је *распоред пешадије* у појединостима. Она је пред почетак напада требала да има распоред изложен на скици 4.

Било је потребно да се још с почетка смести у Казематски просек маса пуковских резерва, пошто би висински венац источно од Дуомона могао за време напада стајати тако јако под ватром, да би њихово улагање преко виса могло бити извршено вероватно само уз најтеже губитке. Неуморни рововски рад пешадије одиста је и успео, да се за заштиту 14 чета створи противу експлозивних зрна колико толико поуздан заклон у тој ували.

Наступање батаљона предње линије требало је да буде у четири таласа са по 30 до 50 м. размака. *Први* талас требао је одмах да пробије до *првог* нападног циља В 1 (в. скицу 2.); *други* талас да према потреби попуни први и да нарочитим јуришним групицама (Stosstrupps) отклони неке још заостале отпорне тачке („гнезда“); *трећи* и *четврти* талас треба да следују као потпора. По постигнућу нападног циља В 1 треба да наступи 1½ часа стварно артиљеријско дејство и затим извршити налет до *другог* нападног циља В 2.

Време напада било је одређено за 31. мај јутро; али пошто дневна светлост за активно дејство артиљерије 30-ог није била повољна, одложен је за 1. јун. Непријатељ је оба та дана предузимао бујне ватрене нападе на предњи немачки положај и позадне теренске усеке проузрокујући већ тиме местимично знатне губитке. Али издржљивост пешадије била је нарочито стављена у искушење тиме, што је сопствена артиљерија често подбацивала. То се врло непријатно осетило поглавито 31. маја у Казематском просеку. Узрок је био до-трајалост цеви после тромесечне јаке употребе, те је наступила прекомерна расипност. И артиљеријско људство; дуго време несмењено, било се преморило (три месеца тако рећи стално под пакленом ватром). Није чудо, што се осматрање и сувише ослањало на пробне метке а везе пешадије у предњој линији олабавиле. Пошто се часовима узалуд истраживаху топови који подбацују и губитци од тога се све више повећаваху, то је дивизија најзад 31. маја по п. морала јавити, да она може напад извести само ако се путања зрна свих ангажованих тешких батерија продужи за 100 м. Она је и поред овога била свесна штетних последица, које би ова мера могла имати за успех подuzeћа. Појављени губитци били су код неких батаљона тако велики, да су се за попуну морали узети људи бојне коморе (чете су ушле у положаје са 150 пушака; остатак, око 30, оставили су код ове коморе).

1. јун — католички Спасовдан — појави се у пуном сунчаном сјају, као летњи дан. Док у угибима и усецима још лежи сива сумаглица, донде јутарње сунце јасно осветљава доминирајући гребен, који се повлачи од фора Воа до села Флерија, а на којем се видно оцртавају оштре контуре фора Сувила. Француске батерије отворе игру у 4 ч. пре п. и пребацују своје баражне ватрене таласе у немачку позадину. Један час доцније почињу свој посао најтежи немачки калибри, мерзери, 3 и 8, муклим брујањем. У шуми Шапитр, код с. Флерија и ф. Сувила подижу се густе облаци дима, где се претпоставља да се налазе француска командантска места, која треба уништити појединачним метцима. Овде-онде

појављују се и мањи експлозивни облаци у предњем франц. положају: то средњи и лакши калибри истражују одстојања за доцније ватрено дејство. Од 6·30 ч. убацивања у непријатељски положај постају чешћа, над њим се повлачи загасито сура сумаглица: то миномети врше своје прве нападе гасом, за којима долази подуже дејство експлозивних мина. Али то је само предигра.

У 7·30 ч. одједном силно букну немачка ватра. Цео предњи положај непријатељев је у густој пари и диму; позади тога, дуж Сувилског просека и прилаза кроз шуму Шапитр, појављују се као низ бисера јасни облачићи пуцкарања лаких шрапнела, и из француског батеријског положаја иза Сувилског венца уздижу се густе паре које казују, да и тамо ударају многобројна немачка зрна. Ова ватра траје скоро два часа подједнаком жестином. Два пута се виђа на непријатељској страни уздизање силних облачних стубова до 30 и 40 метара висине: свакако експлозије муниције или ручних бомби.

У 9·15 ч. види се кроз двоглед, како се из Казематске увале полагано пуне предњи немачки ровови, који су до сад, ради склањања од сопствене ватре, били поседнути само стражама. У исто време артиљ. ватра се повлачи из дубине непријатељског положаја напред и крајњом се жестином концентрише на предњи франц. ров. Тад се појављују — најпре на десном крилу код 72. п. — појединци који јуре напред. Даље лево на пет места уздижу се црни стубови дима; то су велики бацачи пламенова поручника Тајна (од његових 10 пламеномета још пре почетка напада уништено му је 5). То је сигнал да 66. пук пође у напад. Као један човек скоче оба батаљона предње линије из рова и нагле напред за артиљеријском ватреном завесом, која свака 4 минута напредује по 100 м. у скоковима.

3. б. 72. р. п. п. отима готово свуда првим налетом предњи непријатељски ров. Само у три истакнуте сапе даје непријатељ кратка огорчена отпора, јер је у њима, густо збијен, потражио склоништа од немачке ватре. Али се поруч. Милер (11. чета) баци са 3 човека на десну сапу, где око 50 Француза положе оружје. На средњу сапу, из које се гађа јаком ватром, први налете значар Вицоска и убацни неколико ручних граната. Затим ускочи с другима и задоби многе заробљенике. — 9. чета, која пристиже као четврти талас, оте још три митраљеска амбрасмана, на чије се посаде сруше предњи таласи, али су они после тога понова отворили ватру.

Лево пред 1. батаљоном 66-ог рез. пеш. пука је немачка ватра слабије дејствовала. У тренутку када овде 1. нападни талас излази из рова, дочека га жестока митраљеска и пуш-

чана ватра. Погибе један поручник и много војника. Међутим застој је само кратак. Полетеше многе ручне бомбе у непријатељски ров и док ове праскају, чете се понова бацају на непријатеља. Уз помоћ јуришних групица 72. пука, које се с десна овамо одвајају, ров буде отет. И овде многи непријатељ полаже оружје.

На десном крилу 2-ог батаљ. 66. р. п. пука има се такође најпре савладати исти упоран отпор, јер овде отказују велики укупани бацачи пламенова. Али они добро дејствују на левом крилу у близини Британског просека. Овде многи непријатељски војници искачу из ровова и предају се.

Тако је већ око 10 час. на целој линији постигнут *први* нападни циљ. И Баварци, десно, остадоше на истој фронтвној висини, а лево кронпринчеви гренадири 1. пеш. дивизије доспеше до блата Воа. Кроз Руски и Британски просек виде се многи непријатељски заробљеници како се упутили на Дуомонски венац.

Опет дејствује јака арт. ватра на задње делове непријатељског положаја. Убацним гађањем нападају се нарочито покривени заклони у просеку Воа, где се очекује поновни јачи отпор. Учествоју и лаки миномети, који су ишли за нападном пешадијом.

У 11. ч. пре подне понова се полази у напад. У почетку је отпор слаб. Предња нем. линија светлосним знацима тражи брже напредовање артиљеријске завесе. Али тад десно крило наилази јужно од Руске увале на поновни ватрени фронт. Код 3. батаљона 72. рез. пеш. пука развија се жива, скоро получасовна ватрена борба. Али на обома крилима батаљона раде групице са ручним бомбама до у близину непријатеља. И 1. батаљ. 66. р. п. п., који се с лева прикључује, не може даље код железничког насипа. Али поручн. Стивенер полети са својом 2. четом напред и погине. И људи 72. пука на десном крилу стижу у 11:30 ч. пре подне и одмах наместе два ми-траљеза па дужином бришу просек Воа наносећи тешке губитке непријатељу, јер се он овуда повлачи уназад. Већи део престаје да се повлачи и предаје се. Испод покривених заклона буду извучени многи заробљеници, међу њима и командант француског 24. пеш. пука са штабом.

— Чим се код дивизије стекло уверење да је напад напредовао, издате су заповести *за примицање задњих резерва*. Док су 2. б. 72. п. и 3. б. 66. пука из Казематског просека напредовали, идући за батаљонима предње линије, до полазних јуришних тачака, прекорачише и 1. б. 72. п. и 2. б. 36. п. око подне гребен источно од Дуомона рејим таласима, да би у

Казематском просеку заузели место. На њихово место буде напред повучен 4. рез. јег. батаљ. из Хасулског и Брилског просека (Скица 3.).

У подне је постигнут нападни циљ В 2 на целој линији. И 1-ва пеш. дивиз. је олако узела непријатељске митраљеске ослоне тачке јужно од блата Воа (Скица 2.). Али још даље јужно у Фуменској шуми још је дејствовао извесан број непријатељских митраљеза, који су ванредно отежавали напредовање 7. рез. дивизије. Пред фронтом у шуми Шапитр није било више непријатеља, али је зато 2. бав. див. западно од Троугаоне шуме имала пред собом несломијеног непријатеља. Истина, постојала је могућност да се Немци користе изненађеношћу свога непријатеља, те да са 7. рез. див. наступе до јужне ивице шуме Шапитр, али покрет одавде на исток кроз дубоко усечени, многим митраљезима брањени Сувилски просек изгледао је *команди 10. рез. корпус* ризичан. Стога је издала заповест, да се заузета линија појача. Сутрадан је 1. пеш. див. требала са сев.-ист. у Фуменској шуми да задобије даљег терена.

Тако су се батаљони предње линије могли укопати по подне неузнемиривани од непријатељске артиљеријске ватре, јужно од просека Воа. Противник, који по свему судећи још не познаваше нови немачки положај, од подне јако је нападао својом арт. ватром стара полазна места Немаца. Расположење нем. трупе, вели писац, било је сјајно; заборављени су сви губитци и муке прошлих дана. На заробљеничком зборишту код Жиберсија доведено је до у вече 66 француских официра и 1851 војник. Они су припадали трима пеш. пуковима 6. франц. дивизије и 101. пуку 124. дивизије. На немачку 7. рез. дивизију од тога спадају 49 официра и 1575 војника, а ова је сем тога задобила још 3 топа и 38 митраљеза.

Али овој дивизији предстоји још много тежи задатак: *одбијање прошивнаида под најјачом непријатељском артиљеријском ватром.*

Већ 1. јуна вече јавише немачки авијатичари о наступању јаких непријатељских снага са југа ка Флерију и фору Сувилу. Пред сумрак показаше се француски стрелци јужно од шуме Шапитр, али они су растерани артиљ. ватром. У току ноћи многе су непријатељске патроле извиђале према немачком новом положају.

2. јуна око 6 ч. пре подне појави се непријатељ јачине око једног батаљона, који се развио пред Кинцеловим одсеком. Дочекан је жестоком ватром али се угнезди на 100—200 м. пред нем. фронтом у густини дрвећа и грања шуме Шапитр. Тада рез. поручник Блумберг (1. б. 66. п.) налети са

неколико бомбаша на непријатеља и тиме повуче цео борбени фронт свога пука напред, а с тим и лево крило 72. пука. Сви се баце са натакнутим бајонетима и узвицима „ура“ на непријатеља и најуре га. Заробљени буду 9 франц. официра и 157 војника, а задобивено 7 митраљеза. То је био један батаљон 28. франц. пеш. пука, који је вероватно као последња резерва остао од пређашњег дана тучене 6. франц. дивизије.

У току тога дана живо се радило на даљем појачању положаја. Непријатељ је и даље најжешће обасипао артиљ. ватром простор северно од увале Воа и ометао тиме снабдевање трупе храном и пионирским алатом. И евакуација многобројних рањених била је због тога скопчана са ванредним тешкоћама и губитцима (санитет је давао прву помоћ под највећом ватром у Казематској ували). Носиоце рањених санитетске чете предводе њихови официри кроз дивљу шрапнелску ватру такмичући се са носиоцима из трупе. Разводник Ендрес за један дан 4 пута прелази пут од амбуланте у Безонвоу до предње линије (кронпринц га лично одликује, али је после неколико недеља погинуо при истом послу). У положају осећала се и оскудица воде, јер је једини извор код баре Воа био под неприј. стрељачком ватром. Појавише се многи непријатељски аероплани који почеше бомбардовати положаје. Због тога је 1. пеш. дивизија само мало напредовала на десном крилу.

3. јуна у 2 ч. пре подне непријатељ поче гађати тешком ватром положај, после чега нападоше свежим снагама цео фронт дивизије. Али напад опет пропаде на 200 м. одстојања у митраљеској ватри. Опет се подиже цела немачка борбена линија у неодољив јуриш, прегазу непријатеља, узме му 550 заробљеника и 5 митраљеза и напредује стопама његова одступања 500 м. Али после тога приморава је бочна митраљеска ватра из Сувилског просека на повратак у полазни положај. Заробљеници припадну новим, скоро са верденског фронта доведеним пуковима: 53., 111., 119. и 216. Још три пута обнављају ови пукови своје нападе до 11 час. са новим батаљонима доведеним из блиске позадине. И овде као и јутром 2. јуна немачка пешадија буде одлично потпомогнута благовременом баражном ватром лаке и тешке артиљерије.

Око подне је јако заморена трупа имала нешто одмора, али после тога почиње по подне непријатељска арт. ватра да дејствује са досад нечувеном жестином. Великом прецизношћу падају тешка зрна једно за другим у нов немачки положај. Нарочито је успешна бочна ватра неколико француских батерија, које су намештене на „Хладној Земљи“ (Скица 1). Код Немаца настају велики губитци; дивизија је само једног

дана, тј. за 24 часа (3—4 јуна) изгубила 10 официра и 128 војника погинулих, 3 официра и 252 војника рањених. Мајор Пипер (из 2. б. 66. п.) буде са својим штабом затрпан. Посада рова склања се, један део напред у истакнута склоништа, други назад у просек Воа. Батаљони предње линије су на концу своје издржљивости и морају бити смењени идуће ноћи.

На њихова места улазе (с десна у лево): 1. б. 72. п., 4. рез. јег. б., 3. б. 66. п. и 1. б. 36. п. Пуковник Рок, командант 36. рез. п. пука, прими привремено леви одсек. Од команданта пешадије брижљиво припремљене смене извршују се глатко и без нарочитих губитака.

4. јуна понова киша. Досадање добро здравствено стање погоршава се; појављују се честа обољевања црева. — Уобичајени јутарњи напад Француза сузбија се концентричном арт. ватром јужно од шуме Шапитр. У осталом немачка артиљерија чини у току дана све могуће да ослаби француску арт. ватру, у чему делимично успева помоћу аероплана. Батерије бр. 7. и 8. (7. пољ. арт. пука, капет. Холцхеј) буду привучене у положај у јако нападнути просек Безонвоа ради снажнијег потпомагања сопствене пешадије. Крвави губитци ове сад се знатно смањују. — 1. пеш. дивизија постигне у Фуменској шуми нешто напретка и увече одбија француске тешке противнападе.

5. јуна јутром Французи још једном покушавају, улагањем нових пукова, да потисну фронт 7. рез. дивизије. Они су све јасније схваћали, да је увала Воа згодан полазни положај за немачки напад на Сувилски вис. Изненадно испадају и успевају да привремено продру у положај немачког 3-ћег батаљона 66. пука, али буду одмах избачени борбом на бајонет. Четири даља напада одбијени су пред фронтом. По заробљеницима се утврђује, да у нападима суделују опет нови франц. пукови и то 5. 52. и 298.

Али одсад, изгледа, нападна моћ непријатељева исцрпена је. У левцима изривеном делу шуме Шапитр он идућих ноћи, на 400 м. пред немачким фронтом, успева да устроји широк положај. Остатци његове сломијене дивизије буду смењени и појављује се нова здружена јединица: 52. пеш. дивизија. Бар је један заробљеник нађен у једној изривеној рупи из 320. пука те дивизије.

Наступају нови дани великих бораба. — 7. јуна, после дуге обостране борбе, заузет је фор Во. — 8. јуна успева 2. бав. дивизија да отме непријатељске осматрачнице код фора Тиомона. Овим се знатно ослаби бочно дејство француске артиљерије са Хладне Земље, управљене против 7. рез. дивизије. — Французи предузимају увече јаке противнападе од

стране села Флерија, да би задобили изгубљено земљиште. Батерије нем. 7. рез. дивизије гађају с бока успешно у добро видне, густе пешадијске циљеве. И Баварци одбијају нападе и 12. јуна даље напредују.

Борбени положај 7. рез. дивизије био је тих дана по-времено под врло јаком фронталном ватром од правца Флерија. Али њене вешто вођене борбене патроле ускоро извидеше, уз осветљење летелица, тачан ток подизања новог непријатељског положаја и на тај начин дадоше поуздане податке својој артиљерији за гађање. Ова је тад нападала прецизном ватром све непријатељске пешадијске објекте. Из дана у дан, од јутра до мрака, падаше тешки и све тежи немачки калибри непрекидним низом у француски положај. Непријатељ је свакако трпео огромне губитке, јер се већ 13. јуна сазнало за смену 52. дивизије, на чије место дође 130. д.

Али је и немачка 7. рез. див. истрошила своје снаге. До половине месеца сви су јој батаљони били неколико пута у положајима. Тешкоћа исхране скопчане са великим губитцима у борби, уз сталну кишу, па и цревне болести јако начеше крепкост људства. Али она је још једном имала да напада, да би отела положаје пред својим фронтом у шуми Шапитр, те да после буде смењена 103-ћом пеш. дивизијом, *скоро доведеном из Србије*. Ова је дивизија затим, у друштву са такође ново доведеним алпинским кором, који је дошао на место 2. бав. дивизије, требала да напада на висински положај село Флери — фор Сувил.

21. јуна у 6. ч. вече приступи се нападу. Он пропаде због недовољне арт. припреме. Јуришне групице 4-ог рез. јегерског пука (мајор Менгес) и 3-ћег батаљона 66. пеш. пука које су са великом одважношћу наступале, дочекане су поражавајућом митраљеском ватром. Сутрадан још једном би поновљен покушај, али опет узалуд.

Идуће ноћи наступи велика нем. унакрсна ватра из 60 лаких пољских хаубица, која је требала да ућутка противдејство непријатељске артиљерије приликом главног напада. Под силном грмљавином ове борбе буду смењени последњи батаљони немачке 7. рез. дивизије батаљонима 103. пеш. дивизије. У исто време појави се код Француза свежа 12. пеш. дивизија на место 130., која је такође била суштала, а њоме је и пети француски здружени одред био сузбијен, од како је немачка 7. рез. дивизија била уложена.

※

Сунце се понова помоли, кад су смењени батаљони немачке 7. рез. дивизије маршевали кроз порушени Азан у бивак

код Били-су-Манжиен. Официри и војници бледи су и изнурени од неколико недељних тегоба, оскудица и нервних узбуђења, после гигантске борбе, о којој ће и доцнија покољења причати, вели писац. Али после толиких губитака, пита се он, да ли је у размери са њима оно што се постигло?

Иза маршевне колоне тад дојаха један ађутант и довикну: „Баварски гард. пук узео је једним налетом село Флери“. То је била нека утеха после свега горе изложеног.

М.

РАЗЛИЧНОСТИ

Т И Р П И Ц

Ако се вели да је историја учитељ народа, онда историју ратова треба називати њиховим страшитељем. Како и не би, кад је она исписана крвљу стотина хиљада врлих мужева у вечиту књигу музе Клио. Нехотице нам се намеће питање: је ли доиста увек неизбежно апеловати на бруталну силу, тражити небројених жртава и толика ужасна разарања — или се пак исти, па и још узвишенији, циљ може постићи и мирним путем, без крви? Из непристрасног проучавања ратова видимо, да је сукобима, који су се решавали огњем и мачем, разлог често више у личној политици и пресизању појединаца, него у трзавицама између читавих народа. Нарочито нам то показује светски рат, овај највећи рат између свију, који је географску карту радикалније променио него сви досадашњи ратови. Не само звани него и најшири слоеви народа могу да просуде кобне последице частохљепља и таштине појединих властодржаца у овој светској кризи. Треба само посматрати оно четврт столећа владавине бившег цара Виљема, па ће се видети, колико је овај владар својим деловањем грешио против споразумевања између народа. Ниједан фактор светске политике не би имао да замери што је Немачка по безпримерном порасту своје производње, а у сврху заштите свог силног извоза, своје индустрије, трговине и рударства, почела да изграђује и своју флоту. Но каквих ли је било говора, изазива, претња, што су пратили изградњу и развитак ове флоте приликом сваког поринућа брода или ког било спомен-дана! „Наша је будућност на мору!“ — „Трозуб треба да је у нашим рукама!“ — „Наше оружје нека је светло, наш мач оштар, а барут сух!“ — „Реч Немачке треба да се чује у свим крајевима света!“ — То су биле крилатице, које су у осталим државама одјекивале и изазивале свакојакe осећаје, само не осећај поверења. Цар Виљем беше аутократ који је умео забезекнути сав свет својом импулзивном политиком, беседама, депешама и наздравицама. Поред свог ратоборног расположења имађаше тај владар још и несрећу,

да је био опкољен самим саветницима који се врло ретко усуђиваху да га коче, који у њему чак још и поткрепљиваху уверење, да га је Провиђење одредило за „arbiter-a mundi“! Човек, који га је пратио од његовог почетка па до његове пропасти, те који га је у његовим хиперимперијалистичким гестима и начинима највише бадрио, беше без сумње адмирал и државни секретар Фон Тирпиц.

Може се мирно рећи, да ниједна личност предратног периода није била толико у средишту светског интереса, као што је то био овај поморски првак. Немачки народ, дрилом васпитан у безусловном послуху и дисциплини, видео је у њему Посејдона Виљемове океанске политике; у њему је народно поуздање и вера персонификовала постанак и развитак и светско господство, гарантујући положај своје флоте. Немачки је флотни савез (Flottenverein) умео својом безпримерном пропагандом тако да одгоји сав немачки народ, да се у његову душу уцепило уверење да на земљи нема другога, који ће флоту цара Виљема учинити првом на свету — већ једини Тирпиц. Да ли је овај адмирал, који је управљао немачком морнарицом, заслужио ово поверење? Мало их је, који су се усудили да критикују моћног Хохенцолершког љубимца или да му пребаце прецењивање самога себе, неразумевање потреба поморског фронта, као несхватање нових појава на пољу бродоградње и артиљерских проблема. Да ли је Тирпица у циљевима његове политике стално руководила поштена жеља за напретком домовине — или су то били у првом реду себичност и честољубље, који су га потакли, да надмаши и сруши стару британску океанску силу? Непристрасно испитивање животног рада овог мужа, названог најпре ствараоцем а касније рушиоцем царства, сигурно спада у најзанимљивија истраживања историје. Та ни са једним другим именом напредовање и пропадање једног силног царства није тако уско везано: беше то рад његових мисли, који се претвори у досада нечувено дело и са елементарном жестином повуче мржњу читавог света на немачки народ, који у рату слепо усваја Тирпицову стратегију! Како је познато, немачки је државни секретар морнарице написао своје врло опширне мемоаре. Ови се — сасвим наравно — имаду сматрати његовим посмртним оправдањем, те могу да увере само још ону незнатну хрпицу његових присташа и апостола који су му остали верни. Сliku овога мужа који је створио флоту, по снази другу на свету, и која је одједанпут нестала, показују много верније сама његова дела из времена кад је тражио да се дочепа власти, те кад је на врхунцу моћи безобзирно провађао своје империјалистичке планове по свом ћефу.

Већ као млади капетан корвете свратио је Тирпиц на се пажњу свих оних, који су хтели да претворе континенталну немачку државу у доминирајућу поморску силу. Тада, у години 1884., проповедала је француска „jeune école“ превласт управо новоизграђеног торпедног оружја, које би имало да даде смртни ударац незграпним оклопљеним колосима. Тирпиц се показа занесеним присташом нових идеја и подастре Рајхстагу меморандум о стварању флоте торпиљера. У овом елаборату рече: „Чим пре будемо постигли број и то 115 торпиљера, тим ћемо мирније моћи да дочекамо непријатељске ескадре, тим ћемо лакше очувати своје луке и ако не будемо владали морем. За бродове и њихове посаде нема веће опасности, него што је ово ново подводно оружје. Излажући опасности само малу количину људи у јефтним и брзо саграђеним лађицама као што су торпиљери, постигнута је могућност да се једним јединим торпедом потопи и највећи бојни брод. Блокада ће бити непроведива ако се обала брани већим бројем добро вођених торпиљера. Торпиљер је оружје које је на мору од нарочите користи за слабијег.“

Треба фиксирати ово мишљење Тирпица из оног доба кад је настојао домоћи се водства у морнарици: тада је дакле пропагирао да се са торпиљерима самим може бранити немачка обала. Доцније, као државни секретар заступаће он — како ћемо видети — управо противно мишљење, т.ј. да подморнице и торпиљери сами нису довољни за ову одбрану! Али је тада Тирпиц са својим енергичним дизањем интереса за флоту постигао то, да се за њега заинтересовао принц Виљем, доцнији флотни цар, који је у Тирпицу видео остваритеља својих властитих — за сада још неодређених — фантазија. Међу осталим лежаше будућем цару на срцу особито идеја стварања немачке светске колонијалне власти, која би се имала такмичити са енглеском. По свом именовану за адмирала беше Тирпицово главно настојање, да свом силом потпомогне идеје свог царског господара. Његову се честохлепљу пружи године 1897. најбоља прилика. Он беше са источноазијском ескадром на кинеској обали. Вребајући као јастреб да се дочепави какве колоније, успе му напослетку да брзо јави и пошаље цару склопљен уговор о закупу Кјаучау-а. Одмах се са милионима трошкова отпоче изграђивање „упоришта“ Цингтау-а. Тврђаве се изградише, обални се топови сместише, великим се тешкоћама издуби из пећина силна лука, батаљони морнара са артиљеријом смести се у великим и сјајним касарнама налик на двореве, а цар Виљем објављиваше народу свом и свету сваком приликом, да Немачка своју челичну руку сада показује и у најдаљим крајевима света. Како

је међутим ово упориште послужило Немцима, показао је најбоље почетак светског рата: ескадра адмирала графа Спене није могла никако да се ослони на ово упориште, него мораде већ први дан да исплови на отворено море!

Но у оним данима империјалистичких нада доби Тирпиц — разуме се — и признање свог захвалног владара. Депешом би овај по рангу још сасвим млад контра-адмирал позван у Берлин за државног секретара морнарице — нечувен случај! Једва је Тирпиц заузео своје ново место, а већ је у априлу године 1898. предложио свој први флотни програм на одобрење: 17 бојних бродова, 12 крсташа и 24 крстарице. У исто време започе и беспримерна пропаганда; државни секретар, у интимном споразуму са царем Виљемом, предложи после одобреног првог програма, већ у години 1900., нови флотни закон са 38 бојних бродова и одговарајућим бројем крсташа и крстарица; бројеви су се дакле удвостручили. Сада дакле, на водећем месту, сасвим је Тирпиц заборавио своју политику торпиљера, коју је пре толиким жаром бранио! Но за то настојаваше он да постане љубимцем парламента. За сваког посланика имађаше он неку љубазност, за сваког како било обећање, и са бројем бродова растао је и број његових присташа. Католик Ерцбергер и социјалдемократ Носке постају његовим убеђеним штоватељима; протестант Тирпиц постаје богом морнарице а вођа народно-либералне странке Басерман, његовим пророком. У летацима, које је овај ширио, читало се: „Тирпиц је личност најплеменитијих човечјих осећаја, бистра разума, чија далековидност сиже преко деценија и који са урођеним смислом и високим даром за политику избегава све илузије које су тако опасне за једног државника.“ Само их је мало бистрих политичара било, који су државног секретара морнарице већ у оно време његовог подизања прозрели и умели да процене, но они не могаху пробити фаланге око њега окупљених присташа његових. Стога могаше државни секретар да продре са својом политиком великих бродова, те флотни закон од године 1900. својим накнадним новелама од године 1906., 1908. и 1912. доби такав прираст, да је почетком светског рата 1914. године флоту сачињавало следеће:

- 1) Бојна флота састојећи се из адмиралског брода, 5 ескадри по 8 бојних бродова, 12 крсташа и 30 крстарица;
- 2) Флота за иностранство, састојећи се из 8 крсташа и 10 крстарица.

Ова огромна надводна флота, која је била друга на свету по величини, доказала је да је Тирпиц заборавио сан своје младости, по ком је појавом торпеда запечаћена судбина

оклопних горостаса који су изражај британског светског господства, ако се ти велики бродови атакирају овим подводним средством са малих и сразмерно јефтиних торпиљера. Шта више: он и цар Виљем настојаваху да са бојним бродовима и крсташима, које су саградили у неколико деценија, постигну оно, зашто је Албиону требао рад кроз векове. Тирпиц, некадашњи уверени присташа и пропагатор торпиљера тако их је сада презрео, да му је чак и за подморницу фалило разумевање, кад је ова већ са стране одличних стручњака била процењена као изврсно ратно оруђе. Тако је дошло, да је Немачка почела са градњом подморница много касније, него ли француска и енглеска морнарица. У августу 1914. започела је Немачка рат са само 27 готових сумарена најразличитијих категорија. О њима је још кратко пре рата тврдио Тирпиц, да нема сврхе да се граде, јер је њихов делокруг минималан. Али — чудновато: премда је при изградњи своје флоте великих бродова непрестано наглашавао своју мисао водилицу, да ова флота мора бити тако снажна, да је борба с њом и за најјачу флоту целог света везана с ризиком, то је он ту силну флоту од почетка рата ипак задржавао у лукама. — Безобзирно офанзивна навала на непријатеља са флотом која је тешке миљарде прогутала, самом се Тирпицу дакле чини као једно пресмионо подухеће! Према овоме: Зашто је он дакле градио ту флоту великих бродова? Та он мораде знати, да ће изгледати за немачку флоту бити све то мањи, чим дуже буде трајао рат; да су енглеска бродоградилшта уз материјалну помоћ, црпену из читавог света, кадра, да зготове много брже и више ратних бродова, него блокирана Немачка.

Видимо дакле Тирпица, некадашњег жестоког присташу торпиљера, по други пут у колебању; у тешком часу изгубио је он веру у своју, кроз две деценије пропагирану, догму великих бродова. Сада му се чини теорија неизлагања флоте пробитачнијом, него ли пракса излагања и рескирања. Његове присталице и проповедници пронађу сада смешну фразу о дејству немачке флоте „из далека“; са много се речи и стручњачких фраза објави немачком народу како се непријатељ не усуђује навалити на кајзерову флоту, јер се боји немачких бродова који мирно леже у лукама; осим тога ова флота — вели се — има да служи као хрптењача за рад сумарена и да се без тога не би могло бити.

Како спомену смо — беше Тирпиц у главним начелима свога рада збуњен и поколебан. Али ето, десило се, да је малена подморница капетана Ведингена потопила 22. септембра 1914. у један мах три енглеске оклопне крстарице. Ана-

лизирајући ово одважно дело, породи се у глави адмирала опет нови стратешки план. Он га објави у једном интервју-у са американским новинарем Вигандом почетком новембра исте године: „Америка није протестовала кад је Енглеска затворила Северно море неутралној пловидби. Што ће Америка ако Немачка објави подморнички рат свим трговачким бродовима?“ Американец упита: „Зар Ви заиста намеравате подузети ово?“ „Зашто не? Енглеска хоће да умиремо од глади, ми се можемо реванширати, опколити Енглеску и потопити сваку лађу која плови прама њеним лукама и на тај начин онемогућити њено снабдевање.“ „Има ли Немачка доста подморница?“, упита Виганд. „Има; подморница већег типа имамо више него Енглеска“, хвалио се вођа немачког поморског рата. У истини се сумарена саградило у години 1910. свега 7, 1911. и 1912. по 5, 1913. 6, а 1914. до августа свега 4, и то све мањег типа! Међутим у децембру 1914. признаје адмирал истоме новинару: „Треба признати, да су сумарени ново и изврсно борбено средство. Ми смо мислили, да подморница не може остати више од три дана на отвореном мору, јер би јој посада изнемогла.“

Одговорни државни секретар признаје дакле, да он сам још у првим месецима рата није имао правога појма како би се могло искористити ово ново оружје. Али сада постаје убеђен пропагатор тога да је рат са подморницама, а не борба између великих бродова, дакле ланцирање торпеда против бродова сваке врсте, она тактика која ће донети победу! Већ 4. фебруара 1915. излази Тирпицом инспирирана изјава адмирала Фон Пол-а, шефа немачког адмиралштаба, о „подручју подморничког рата.“ У споменици припослааној неутралним државама читало се о овоме следеће: „Воде око Велике Британије и Ирланда закључно са Енглеским каналом, проглашују се овим за ратне зоне. Почев од 18. фебруара свака ће се непријатељска трговачка лађа овде уништити а да се не уклоне опасности које при томе прете њиховим посадама и путницима. Неутралне лађе у ратној зони такође су изложене погибелји.“ Против ове изјаве, која је тешко увредила свако досадашње међународно право, најенергичније протестују Сједињене Државе Америке. Измена нота са Вашингтоном достиже врхунац када 7. маја 1915. сумарен „У 20“ уништи огромно велики путнички брод „Лузитанија“. Сумарени увек даље продиру. Током године 1915. дођу у Средоземно море, чак и до Дарданела, на северу до заљева Архангелског; у августу 1916. пристаје трговачки сумарен „Deutschland“ у Балтимору, а ратна подморница „У 53“ у Њу Порту. Но о савладању Енглеске и њених савезника није било ни

једног симптома. Једино су се заострили протести Сједињених Држава против потапања путничких бродова без претходног упозорења те због уништавања трговачких бродова ван ратне зоне, тако да се услед тога протеста рат сумарена против трговачких бродова морао у прилог неутралаца ограничити. Овим су се резултати овог ратовања, наравно, још смањили; Тирпиц, у марту 1916., мораде дати оставку те би замењен адмиралом Фон Капеле. Но овај беше и остаде само лутка, Тирпиц је и даље иза кулиса остао вођа акција сумарена. Ну кад Америка запрети ултиматумом, беху, концем априла, позване све подморнице у своје луке. Али када врховно немачко водство увиди да више нема наде да може на копну победити, прогласи се 1. фебруара 1917. неограничени подморнички рат, то јест да ће се сваки брод без обзира на његову народност без икакве опомене торпедирати, ако се нађе у декларационој ратној зони.

До ове је дакле одлуке дошло у већу водећих немачких адмирала под упливом Тирпица. Он сам најжешћи је поборник овог против сваког међународног права начина ратовања; он сам, који је у октобру 1914. с негодовањем изјавио адмиралу Трупелу, бившем генерал-гувернеру Кјаучауском, да је и сама помисао на трговачки рат помоћу подморница искључена. „Никако нећу допустити, да се моји драгоцени сумарени баве таквим бескорисним пословима, — они морају да децимирају енглеску флоту тако, да наша флота високог мора са сигурношћу успеха може на њу да навали.“ Ова је изрека опет управо обратно од онога, што је он у својим разговорима означио американском новинару као мисао водиљу своје тактике!

При спремању Тирпицовог неограниченог подморничког рата немачка врховна команда била је запањена споменом, коју је издао 12. фебруара 1916. адмиралштаб и у којој је писао: „Неограничени ће подморнички рат за најдуже пола године дана присилити наше непријатеље да по сваку цену траже мир.“ Осим тога проглашује адмиралштаб, да ће се овим начином ратовања потопити у шест месеци четири милиона тона, што ће Енглеску довести до катастрофе. По подацима, које је адмиралштаб редовно издавао, били су губици непријатељске трговачке флоте у марту 1917. 0.89 милиона тона, у априлу 1.09, у мају 0.78, у јуну 1.02, у јулу 0.81, а у августу 0.8. Свега дакле у шест месеци 5.48 милиона тона потопљене тонаже, но до навештене катастрофе савезника ипак није дошло!

Трговачки рат помоћу подморница, заснован од адмирала Тирпица, оста без успеха, јер је за енергично ратовање било

премало сумарена. Да је подморнички рат започео у један мах са 300 до 400 сумарена, био би успех по свој прилици поразан. Са оваком силом која би насрнула елементарном снагом, док још нема противмера, уништиле би немачке подморнице у невероватно кратком времену много милиона тона; последица би била велико запрепашћење и одлучан успех. Но место тога започео се рат сумарена с неким устезањем и са малим бројем подморница различите вредности; савезници су мало по мало умели да предусретну опасност. Често је пута лукавошћу успело уништити подморницу. Замке за сумарене, оборужани бродови маскирани као рибарске лађе привабљиваху подморнице, да их онда топовским метцима или кљуном униште. Команданти сумарена постајаху наравно опрезнији, те се услед тога смањивала и висина потопљених тона.

Тирпицово средство коначне победе показа се напоскон као погрешно и прецењено. Осим тога привукао се нови противник — Америка — са њеном неисцрпеном енергијом. Но маса немачког народа непоколебано је слушала и читала прогласе адмиралштаба, који нису били ништа друго него одјек гласа Тирпицова. Када се током године 1917. и 1918. већ није могла затајити поплава француског фронта американским трупама, немачки су службени и полуслужбени извештаји изравно или бар уз околишења тврдили: тим боље, наши ће сумарени онемогућити снабдевање ових трупа храном и муницијом, и американске ће дивизије на француском тлу малаксати. Па и Хинденбург, под хипнозом Тирпицовог апсолутног убеђења, изразио се почетком 1917. према јавности овако: „Победићемо ако издржимо непријатељске нападаје тако дуго, док сумарени не изврше њихов задатак. Они га врше добро, јер уништавају непријатељеве услове живота у већој мери него што смо очекивали. Неће проћи много времена, молиће за мир.“

Како већ спомену смо, био је број подморница премален за ову задаћу. Почетком неограниченог подморничког рата, т.ј. 1. фебруара 1917., било је у Северном мору 57 сумарена. Заповеднику балтичких сила било је додељено осам, морнарском корпусу у Фландрији 38, а станице Средоземног мора располагаху са 31 подморницом различитих типова. Ова флота сумарена, од које је — наравно — само једна трећина вршила своју тегобну дужност, није — разуме се — могла да изврши огромни јој стављени задатак. Енглеска поља положених мина, протудејство брзих разорача снабдених бомбама, велики број плитких за побијање подморница саграђених лађица, мреже и препреке, те већ споменуте замке смањиваху стално број немачких подморница. За време рата употребило се 360 сумарена и подморских крстарица, а од ових је настра

дало 184, т.ј. преко половине. Коначно, кад се у години 1918. све више осетила блокада, не могаху бродоградилшта услед несташнице материјала више ни да дограде изгубљене подморнице, а камо ли да повећају њихов број. Подморнички рат постао је рачун са лошим резултатом. Малаксао је, а с њим и задња грчевита нада да се рат бар донекле повољно доврши.

Политика цара Виљема и општа стратегија његова дворника Тирпица проузроковале су Светски рат са убитачним последицама за Немачку. Било је јасно, да ће положај немачке флоте при оволикој премоћи противника бити сваким даном све очајнији. Уза све то још је Тирпиц са својим стратешки-тактичким колебањем погоршао и заплео положај не само поморско-војнички, него и светско-политички: Лозинка његове стратегије била је почетком рата борба бојних бродова. Уместо да се одлучно упусти у ту борбу, он је чекао две године — до Скагерака — дајући своме моћном противнику времена, да постане још силнији. И познати енглески стручњаци признају данас, да је немачка флота високог мора само у почетку рата имала изгледа да успе у борби. Међутим Тирпиц, већ од јесени 1914. пропагира подморнички рат, а гради непрестано само — оклопњаче! Тек када *vis maior* опште ратне ситуације, која постаде очајна, присили Тирпица да се повуче иза кулиса, и када његов неспособан наследник Капеле такође нестане, онда нови шеф адмиралштаба, адмирал Шер, наређује да се што брже изгради 333 сумарена јединственог типа са 224280 тона. Чудновато: Шер, који је пред Скагераком — и ако уз нечувену срећу и случајно закашњење енглеске бојне флоте — постигао са бојним бродовима самим силан локалан успех, исти Шер наручује на једанпут два пута толико подморница него што их је уопште имао Тирпиц, највећи пропагатор овог борбеног средства! Али већ беше прекасно: дошао је међутим септембар године 1918., наручени сумарени нису се могли тако брзо зготовити; мало недеља доцније пропада Виљемово царство. Његове су рушевине покопале Хохенцолершке снове о светској власти, па и Тирпица бившег морског бога, најопаснијег саветодавца немачког народа.

Капетан бојног брода,
Никола Станковић.

МИТРАЉЕЗИ У АРТИЉЕРИЈИ

(У прилог чланку „Придавање митраљеза артиљерији“ од пуковника
А. Терзића, у Ратнику за фебруар 1922. године)

Потреба да се батерије наоружају митраљезима појавила се у току Светског рата за време рововске војне.

Будући дуго на положају, сваки батеријски положај претворен је у један отпорни центар, ограђен рововима и жицом. Непријатељски аероплани спустили су се ниско и из митраљеза тукли батерије, колоне и уопште све што су нашли у своме лету. Да би се непријатељу закратиле такве екскурзије, прво на западноме а по том и на осталим фронтовима, дати су батеријама митраљези за одбрану од непријатељских аероплана, као и за блиску одбрану положаја.

И на Солунском фронту осетила се потреба за митраљезима, па су зато пред јесењу Солунску офанзиву 1918. године свима артиљеријским пуковима у нашој војсци додељени митраљези. Неки артиљеријски пукови примили су их, неки због брзих покрета нису, неки их артиљеријски пукови и сада имају. У сваком случају потреба за митраљезима по батеријама несумњива је, не само за рововску, већ и за пољску војну.

Колико је пута било прилика, да батерија или цео дивизион остану без пешадије, и колико би њихова сигурност била већа да су имали ма само и један митраљез са добро обученом послугом за гађање из митраљеза. Многе батерије, које су доживеле катастрофу због непријатељског пешад. обиласка и њихове ватре, несумњиво би избегле тај губитак да су имале митраљез при себи.

Команданти дивизиона и командири батерија, често пута приликом наступања по тешко пролазном земљишту за артиљерију, били би осигурани сопственим митраљеским одељењима, када пешадија оде напред.

Најзад митраљези по батеријама корисни су и у мирно доба по граничним гарнизонима, због комита, најзад и по гарнизонима за локалну употребу, где пешадије нема.

Рат је дакле показао, да су митраљези врло потребни батеријама, и зато треба тачно предвидети њихову формацију по батеријама у мирно и ратно доба.

Све немачке и пољске и тешке батерије биле су наоружане са два митраљеза. Ова су оруђа била употребљена за борбу противу непријатељских аероплана који лете ниско и за блиску одбрану положаја.

По званичним немачким документима детаљна употреба митраљеза у артиљерији била би овака:

Артиљеријски митраљези модел 1908 штите батерије од аероплана који лете ниско (висина мања од 1000 метара) и за блиску одбрану батеријских положаја. Они треба да су у стању да се боре противу ваздушних и земаљских циљева. На тај начин они допуњују дејство дивизијских митраљеза, који су распоређени по дубини и имају задатак да одбију непријатељске нападе.

Начин употребе.

1. Митраљезе треба тако поставити, да могу бити употребљени противу ваздушних и земаљских циљева, без промене положаја.

При пласирању митраљеза треба:

- а) Заштитити их од аероплана;
- б) Закопати подлогу митраљеза до жељене дубине, те да би било могуће гађати преко заклона и на земаљске циљеве;
- в) Ровове копати дубоке и уске, те да послуга буде заштићена од распрскавања бомби и зрна;
- г) Израдити заклоне за послугу у непосредној близини митраљеза;
- д) Око гнезда митраљеза израдити препреку од жице, те да их заштитимо од напада ручним бомбама.

2. Људство придодато митраљезу састоји се из 1 вође одељења и 6 људи. Сви они бивакују око митраљеза, код којег има стално један стражар за узбуну. Најбољи начин за узбуну остале послуге јесте више узастопних пуцњева.

Метци на пантљици налазе се у кеси за муницију, код митраљеза. За заштиту од непогоде раде се нише у зиду рова.

Близу сваког митраљеза треба стално да има за борбу 1000 метака на реденику, 1000 у пакетима и 500 на пантљици распрскавних за пробијање. Сем овога треба да има и екзерцирних метака; бар 20 бомби треба да има уза сваки митраљез.

Што се тиче чишћења митраљеза, не треба никада за чишћење раставити оба митраљеза у батерији, већ само један. Чишћење вршити кад су магловити и кишни дани. Највећу пажњу обратити чистом одржавању митраљеза, зашто је одговоран командир батерије.

Све већа важност митраљеза изискује да се обука у артиљерији дојуни овим оруђем.

Пуковски митраљески официри обучавају батерије у руковању и употреби митраљеза и дају своје савете командиру батерије за одржавање материјала.

За сваки митраљез треба обучити резервно људство (Немци су ово препоручивали, јер су имали намеру да свака батерија добије по 3 митраљеза).

Позади и у близини батерије Немци и Французи правили су стрелишта за гађање на малим даљинама. Гађало се бар два пута недељно.

По једној немачкој армијској заповести од 5. јуна 1918. Немци су придавали по један митраљез сваком одељењу арт. муниц. колоне.

Изношењем ових потреба за митраљезе у нашој арти-

љерији и начина како се користило њима и како су употребљавани у току светског рата од стране Немаца остављамо војној управи да ово питање и за мирно и за ратно доба реши како за најбоље и најумесније нађе. Д. Ст.

БУДУЋНОСТ БОРБЕНИХ КОЛА (ТЕНКОВА)

А. Ваљаност овог оружја

Велики успеси постигнути борбеним колима последње године Великог рата, изгледа да нису били довољни, да им задобију једнодушност у погледу њихове ваљаности. На пример, у Италији борбена кола сада сматрају као оруђе споредног значаја. Док су званични војни кругови у Енглеској, Белгији па шта више и у Француској коначно за кола, дотле се чују и противни гласови.

Међу свима до сада изнесеним мишљењима о њима треба признати да има једно, које очигледно има посве нарочиту важност: то је мишљење оних, који су се пред овим оружјем нашли на бојном пољу; једном речи, мишљење наших непријатеља. Да би истинитост овог мишљења утврдили, нећемо га тражити у комуникеима намењеним званичној публици, већ у документима поверљивијег карактера.

Мајор Busche, делегат немачке врховне команде, на збору партијских шефова у Рајстагу изјавио је 2-ог октобра 1918: „Војничка ситуација, која је била пре великих скорашњих догађаја, изложена вам је од стране ђенерала Вајберга. За кратко време она се из основа променила. Врховна команда мора да прибегне страховито тешком решењу: да објави, да нема више могућности да се непријатељ победи. Најглавнији фактор, који је постигао овај резултат на најодлучнији начин, *јесу кола*. Непријатељ их је употребио у знатној маси и за нас неочекивано. На тачкама где су се ова кола изненадно појавила, наше трупе нису имале довољно јаке нерве да би се бориле против њих. Она су пробила наше предње линије, отворила пут својој пешадији, дошла су позади наших трупа, изазвала локалну панику и онемогућила вођење борбе. Велики број наших рањених треба приписати успеху борбених кола, која су толико смањила нашу ефективу и изазвала утрошак наших резерви, брже него што је то дотле било правилима предвиђено.

Сем тога, цитирајмо и изјаву Лудендорфову 9-ог октобра 1918. у царевој канцеларији: „До 8 августа војничка ситуација била је добра. Али овога дана употреба борбених кола у маси одбацила је за врло кратко време — два до три часа

— шест или седам дивизија. Шта се управо десило? У најмању руку један жалостан дан за немачко царство“. Дакле по мишљењу наших непријатеља борбена кола била су један од главних фактора њиховог пораза.

То је тачно, кажу противници овог новог оружја; али успех борбених кола лежи у изненађењу, које су она произвела а које се неће више поновити; сем тога бранилац није имао проналаске које ће без сваке сумње имати у будућности а који ће учинити немогућим учешће борбених кола на бојном пољу. У овим декларацијама постоје два разна аргумента: један који се односи на *тактичко* а други који се односи на *техничко* изненађење. Први је аргуменат без вредности, јер тактичко изненађење произведено ма каквим средством — старим или новим — имаће увек своју снагу и своје дејство. Зар коњички маневар није имао увек исте моралне ефекте — само кад је могао да се изведе — било да је извршен Ханибаловим војницима или војницима Фридриха II?

Други аргуменат — техничко изненађење — је несравњено озбиљнији и заслужнији да се потанко испита.

Погледајте, довикују противници, само огромне губитке борбених кола, које смо имали у овоме великом рату, у којем одбрана против ових кола није ни постојала. Зар Енглези не признају сами, да је само један једини немачки топ, којим је управљао официр, директним гађањем уништио једно за другим њихових шест кола? Што се тиче Француза, не наводи ли се као пример један вод борбених кола уништен, под сличним условима, једним топом прикривеним позади једног жбуна на испадном углу положаја Орм-ди-Гран—Розо-а? (Orme du Grand—Rozoy). Шта ће да буде, питамо вас, када нарочити проналасци против ових кола буду створени? Најзад, је ли паметно ставити на милост и немилост најмањег пешадијског топа оружја, која, ма била и најскромнија, коштају 150.000 франака а тежа око 2.000,000?

Извесно је, да ови аргументи нису такве природе, да их треба одбацити пре него што се испитају, али не могу се ни примити без дискусије. Дакле, неопходно је потребно испитати разна средства одбране која могу бити употребљена противу кола и проучити утицај који развиће ових средстава може имати на будућност а евентуално чак и на егзистенцију борбених кола.

Преглед главних одбранбених средстава проишав борбених кола.

Непријатељска борбена кола — Пробојно гађање.

Инжињерија { Препоне, клопке, мине.

Артиљерија	{	Обичне батерије	{	Перкусионо гађање
		Специјална оруђа		Гађање гасним гранатама
				Пробојно гађање.

Воздухопловство — Аероплански топ — Пробојно гађање.

Пешадија	{	Гађање против отвора
		Пробојно гађање.

Пре свега пређимо одмах преко непријатељских борбених кола, која би била најприроднији противник, али чија би појава на бојном пољу могла само да нас још јаче увери у потребу истих, то јест да и ми са наше стране имамо борбена кола, која би противстављали непријатељским колима.

Инжињерија може да спреми, као што су и Немци радили за време рата, разне препоне: бетони насип у шахматном распореду, разне пољопривредне алатке измешане и повезане међу собом и т.д. У главном, циљ је ових препона да се створе принудни пролази, који ће појавом борбених кола на њима ставити борбена кола под ватру против-тенковских топова или ће их одвести у клопке као: широки ровови или покривене рупе, места удешена да се сруше под теретом кола, најзад и нарочито минирани просторије.

Минирани просторије показале су се као страشان непријатељ за борбена кола. Али је очигледно, да се мина треба озбиљно бојати само у стабилизираним бојевима. Шта више и у овоме последњем случају њихова употреба не може никако спречити употребу кола. Нека се помисли пре свега на знатне тешкоће, са којима непријатељ изводи постављање минираних просторија, на незгоде и опасности које због њих произлазе за своје сопствене трупе. Узгред напоменимо само да су Немци у 1918. г. постављали нарочиту мрежу од жице изнад минираних просторија, подигнутих у унутрашњости њихових одбранбених линија у циљу да на себе привуку пажњу борбених кола а у исто време и као мера предосторожности за своје трупе. Па шта више они су постављали велике натписе на којима је било написано: „Пажња! Минирано поље“. За време њиховог повлачења, они су често забрављали да скину ове натписе и савезничке трупе старале су се да их обиђу.

У осталом није ни мало немогуће успешно радити против мина. Са једне стране гађање артиљерије учиниће да известан број мина експлодира; са друге стране сама борбена кола могу садејствовати у њиховом рушењу. Још од 1918. ради се на томе да се при нападу на положај евентуално организован минским пољима, апаратима—моторима самих борбених кола — одбаце ваљци толике тежине, да би преласком истих преко

мина произвели њихову експлозију. Код наших савезника извршени су и практични опити у овом погледу; резултат је тај да делови борбених кола нису повређени приликом експлозије, која се на тај начин произвела испред њих. Друга решења су такође у току студије и изгледа да су на добром путу.

Пређимо сада на обичну артиљерију. Несумњиво је, да је она моћно средство у борби против кола, али ћемо и то признати да су је Немци за време рата употребили до максимума: све су батерије и лаке и тешке морале, по наређењу немачке врховне команде, прекинути своја гађања и гађати борбена кола, чим су се ова појавила. Али ипак треба имати на уму, да интервенција артиљерије постаје врло деликатна, чим борбена кола стигну до првих линија, јер тући кола у овоме моменту значило би натерати своју сопствену пешадију на напуштање дотичног терена.

Што се тиче гађања гасним гранатама, њега не треба сматрати као „нарочито“ средство у борби против кола. Треба имати у виду да у моменту када кола дејствују стварно као борбена кола и кад њихова послуга мора да употреби сва средства да открије непријатељеве митраљезе и да их ућутка — у току самога периода јуриша — употреба гасова у циљу задржавања борбених кола је изузетна. Гасови су стварно више једно офанзивно него дефанзивно средство: артиљерија их нерадо употребљава у циљу стварања бараже у непосредној близини своје пешадије а још мање да гађа у своје сопствене линије, у моменту када су кола већ у њих продрла.

При свем том могуће је, да ће послуга борбених кола патити од гасова као: на њиховим полазним положајима, за време кретања у зони артиљеријске ватре па шта више у извесним случајима и у периоду самог напада. Али тада се она неће наћи под условима нарочито неповољним: јер, пре свега, пошто је послуга херметички затворена у колима, она ће избећи дејство делова који дејствују ударом. Остаје бојазан од токсичких фугаса. Ради одбране послуге борбених кола од истих могу бити употребљене нарочите маске. Сем тога могло би се користити удисањем ваздуха помоћу вентилатора и тиме филтрирати ваздух који уђе у кола.

Што се тиче тешких изолованих артиљеријских оруђа, познато је, да су иста у велико употребљавана од стране Немаца. Али и поред њихових многобројних успеха ипак нису успела обуставити дејство борбених кола. Њихова улога није баш тако лака. Ако су ова оруђа постављена у првој линији она ће претрпети, пре него што буду могла учинити најмању услугу, огромне губитке у току саме артиљеријске спреме на-

пада или доцније од гађања пратећих батерија. Ако су иста више повучена у назад врло ће им тешко бити, да на време садејствују. У погледу употребе тешког артиљеријског оруђа ми ћемо као резиме навести мишљење једног немачког тобџије: „Оруђа, против борбених кола, морала су да буду постављена толико у напред, да их је још одмах — у самом почетку напада — нападачева артиљерија ућуткала па шта више и онеспособила за дејство..... Шта више, сем губитака, морално дејство нападачеве артиљерије било је толико да је послужи топовској било немогуће да гађа са потребном тачношћу и хладнокрвношћу, да би могла да погоди један тако изненадни циљ.“

Што се тиче *авиона*, то је једно сасвим ново нападно средство против борбених кола. Али, ма да нам је још сада дужност да на то мислимо и да тражимо против-средства, ова опасност нам не изгледа тако озбиљна да би довела у питање опстанак борбених кола. Један чланак скоро публикован у војничком ваздухопловном прегледу, од стране једног официра авијатичара, говорећи о гађању авиона на борбена кола, вели: „Чега има да се боје кола са њиховим челичним оклопом. Мало од распрскавања и од пешачког зрна. Једино од пуних зрна — удара у кола. Имајмо куражи да признамо, да на размакнуте јединице борбених кола, са обзиром на неописане тешкоће гађања са авиона, удар у циљ биће врло редак.“

Најзад пређимо на оружје које је најопасније за борбена кола: *пешадијско оруђе*. Збиља може се рећи, да борбена кола, треба да су непробојна од стране пешачког ручног оружја, да би могла да испуне своју улогу, као и да би могла корисно маневровати међу непријатељским линијама.

Пешадија својим оружјем може да дејствује на два начина: било гађањем противу отвора и саставака нарочитим зрнима са меком средином (*balles à pouce mou*) било пробојним гађањем.

Гађање зрнима са меком средином било је савршено искоришћено од стране Немаца. Њихова обична зрна са кошуљицом од паквона а оловном средином одговарало је изврсно својој улози. Кошуљица оваког зрна, када удари у близини отвора и састава, распрскавала се, а врело олово улетало је у унутрашњост кола озбиљно рањавајући послугу по лицу а нарочито по очима. Ма колико да је било велико дејство ових зрна односно овога гађања, које је произвело рањених више од половине целокупног броја колске послуге, ипак није могла спречити успех борбених кола. У осталом треба напоменути да са обзиром на брзину са којом се фабрикација кола радила за време рата, пријемна комисија мо-

рала је да толерира и често пута да прими кола, код којих ови отвори нису најбоље израђени. Сем тога од тога доба смишљене су мере којима би се осигурала потпуна заштита послуге. У овоме смислу могу се или затворити сви отвори и осматрати искључиво среством оптичног инструмента или се ограничити на то, да се механички спречи убацивање олова у кола, што се без велике тешкоће, бар у колико се тиче са-ставака, може постићи.

Али најстрашнија пешадијска оруђа била би они изуми, који би се лако носили а при том брзо гађали, било са експлозивним гранатама са јаком пробојном снагом, било са зрнима или куглицама која пробијају кола а при том да мало заузимају простора, да су лака и да се њима лако рукује, како би се могла додељивати пешадији у великим количинама. Овака оружја, која би се могла лако носити, лако преносити а у исто време којима би се лако руковало, била би без сваке сумње страхан непријатељ борбених кола. Али јесу ли остварљиви овакви изуми — оваква оружја? Све зависи од дебљине блиндажа који имају да савладају.

Да би усталили погледе у овоме смислу, узмимо дебљину блиндажа од 3 сантиметра — пошто ова дебљина, као што ће се видети, оправдава ову претпоставку — испитајмо пре свега случај са изумом који би дејствовао на овај блиндаж експлозивним гранатама јаке пробојне снаге. Најмањи калибар, који се има узети у разматрање у овоме случају, јесте 37 мм.; али, да не би овим испитивањем дошли до једне претеране почетне брзине, која би била потребна да пробије блиндаж од 30 мм. дебљине, много је боље да узмемо мало већи калибар од 47 мм. Са овим калибром вршене су детаљне пробе у погледу пробојности блиндажа, а наиме пробе вршене од стране морине. На тим пробама утврђено је, да је потребна почетна брзина нешто мало већа од 600 м., да би се сигурно могао пробити блиндаж од 30 мм. Овај пак услов повлачи за собом, по садањим балистичким законима, тежину топа од 300—400 кгр. Без сумње да овакав топ не може бити пешадијски топ, који би могао заменити садашњи 37 мм. кад се узме у обзир да овај последњи тежи свега 80 кгр. и кад се сетимо на какве смо тешкоће наилазили приликом његовог преноса по бојном пољу.

Ако сада пређемо на проналаске са пуним пројектиlima, зрнима или куглицама, као основ за ово може се узети једино оружје ове врсте а то је пушка 13 мм., коју су Немци употребили за време рата. На полигону ова је пушка дала резултате, који се не могу пренебрегнути, пошто је пробијала кола система „Ренол“, до на 300 м. даљине а под упадним

углом близу 75° . Напротив, на бојном пољу ова пушка показала се апсолутно без вредности. Откуда долази ова разлика? Просто са тога разлога што је ова пушка дугачка, тешка и неспретна за руковање; људи, који су били наоружани овим незгодним проналаском нису ни могли гађати или су гађали рђаво, јер су били преплашени због њене велике видљивости и узбуђени приближавањем самих кола. Најзад оружје будућности имаће посла са блиндажем који је најмање дупло дебљи од онога код кола „Ренол“ и оно треба још шта више да буде и брзометно! Појмљиво је дакле да би оно било у погледу дебљине, дужине, видљивости а вероватно и тежине такво да би се понова наишло на незгоде, које би учиниле неупотребљивом пушку против немачких кола на бојном пољу.

Али треба да се запитамо, да ли су блиндажи од 30 мм. и више употребљиви за лака кола? Ако се придржавамо одредаба из времена рата, у ком су лака кола имала максимум тежине 7 тона, да би могла бити премештена на камионима, извесно не. Али данас цео свет слаже се у томе да се остваре борбена кола способна да се преносе и по путу својим сопственим средствима. Дакле, обзир преноса у стратегијском смислу захтевају од пратећих борбених кола једини услов, да ова буду толико лака да би се могла товарити на отворене железничке вагоне данашњег модела и да могу да пређу већину мостова, који се налазе испред њих. Садања највећа тежина добивена на тај начин је знатно већа од старе.

Што се тиче тактичке покретљивости она нема никаквог утицаја у овом случају. Од времена када је пренос стоком замењен механичким преносом и од времена када је усвојен ланац, тактичка покретљивост није више функција тежине. Једна борбена кола од двадесет тона покретљивија су на бојном пољу него топ 75 мм. који је толико пута лакши од истих.

Напротив, што се тиче видљивости и могућности наносења квара колима ватреним оружјем, ова два обзира очувала су сав њихов значај, и са ова два гледишта неопходно је потребно што више смањити кола.

Узевши у обзир све, јасно се види да никакав императиван услов не забрањује употребу блиндажа од 30 мм., као и то да је неоправдано, бар у колико се сада може ценити, да се предвиђа један преображај у наоружању, који би био такве природе да онемогући употребу борбених кола на бојном пољу.

Неко може да буде доведен у искушење и да примети: није ли умесно расмотрити овом приликом и борбу између

топа и оклопа? И зар нам искуство није показало надмоћност топа? Оваква примедба није основана, јер се овде не тражи да се пронађе једно моћније оружје већ да се докаже вредност једног пратећег оружја чија је моћ ограничена условима тежине и запремине.

Најзад изнећемо још један аргуменат, који нарочито остављам за закључак: ми смо у целокупној овој дискусији претпоставили, да борбена кола буду осигурана од пробоја пројектила ручног пешадијског оружја, да би се могла корисно употребити у борби. Али за време рата ниједна енглеска кола нису имала блиндаж довољне дебљине, да је био непробојан за зрна обичних немачких митраљеза. Међутим зна се, да, и ако су губитци енглеског „Тanks Corps“ били врло велики, ипак су енглеска борбена кола могла у толико случајева а нарочито код Камбре-а сјајно испунити своју мисију; овога дана — 8 августа — о којем Лудендорф тако жалосно говори, један врло велики део победе припада борбеним колима.

Б. Модел

По свршетку рата а због успеха задобивених од стране кола система „Ренол“, као и релативно малих губитака у односу на губитке претрпљене од стране кола система „Шнајдера“ и „Сен Шамона“, идеје су биле јасно упућене ка малим колима. Шта више неколицина ишла је тако далеко у овоме погледу, да су проповедали идеју врло малих кола, која би заменила скоро сасвим пешака. И ђенералштаб поче убрзо да назире — истина у врло далекој будућности — бојно поље, на којем више не постоје људи који се боре отвореним грудима.

Остављајући на страну свако друго разматрање, лако ће се запазити да се техничка моћ садањег стања техничке индустрије апсолутно противи остварењу врло малих борбених кола. За доказ узмимо као полазну тачку борбена кола система „Ренол“ од шест и по тона. Са којег дела ових кола можемо одузети тежину? Је ли од блиндажа? Извесно не, пошто смо напротив решени да знатно увећамо његову дебљину. Хоћемо ли моћи учинити какву економију у њиховом наоружању? Опет не, пошто ми тежимо да заменимо топ 37 мм. једним топом, који ће бити способнији да води борбу против кола. Да ли се неће моћи смањити послуга? То изгледа врло тешко. Шта више неки предлажу, да се послуга повећа од два на три човека, због тешкоће на коју наилази сам шеф борбених кола у погледу руковања апаратом и у исто време послуживања самог топа. Ови тврде да кола са

два човека, ако је један од њих рањен, постају неупотребљива. Најзад они додају, да послуга од три човека даје много веће гаранције у моралном погледу. Дакле, не може да буде економије ни са те стране.

Напротив, сви се слажу у тежњама: да борбена кола могу, према потреби, да иду брже да би нашла најзгодније пролазе; да могу да иду по путу својим сопственим средствима и још многа друга усавршавања. Али, што се тиче кола, свако њихово усавршење плаћа се повећавањем тежине. Према томе логично је донети закључак, да су врло лака борбена кола далеко од њихова остварења.

С. Кола и артиљерија

Да би разбили сваку сумњу, потребно је јасно рећи да су борбена кола наоружана топовима апсолутно неспособна да изврше право артиљеријско гађање, то јест колективно и маскирано гађање. Ма какав био калибар ових оруђа, борбена кола могу вршити гађање само непосредно и појединачно. Јер како се може из унутрашњости кола, која су херметички затворена, узети заједничка нишанска тачка, како се из истих може видети њихов командир вода и чути његова заповест, или оних команданата који руководе гађањем и извршити регулисано гађање плотунима?

У осталом зашто тежити да се искористе ови овако скупи и ретки проналасци као што су борбена кола за једну улогу, коју обични топови могу несравњено боље да изврше?

Као резиме горњег излази да борбена кола стављају на расположење пешадији, у циљу потпомагања исте у њеном наступању, једно ново средство које узима од артиљерије: њене топове али не и њене методе.

Тако исто један део артиљерије, у циљу одржавања тесног и трајног додира са пешадијом, моћи ће се користити ланцима и у неколико блиндажама борбених кола. Али у томе случају артиљерија треба ради тога да има један топ са вертикалним гађањем, да би могла извршити сасвим изблиза маскирано гађање, за које борбена кола нису удешена.

Поводом овога потребно је нагласити, да би једна таква артиљерија — која је већ узета у разматрање у страним војскама — дала борбеним колима нарочито драгоцено дејство и значај.

Пре свега, ако би борбена кола и пешадија у току напада били задржани ватром из отпорних гнезда, у којима су митраљези и други против-колски изуми, оваква артиљерија била би способна да снажно и брзо дејствује на њих, док обична артиљерија, задржана позади у своме наступању

разним сметњама као и због положености своје путање, најлази увек у сличним приликама — као што је то и искуством утврђено — на несавладљиве тешкоће у осматрању и преношењу заповести. Исто тако оваква артиљерија, као први ешалон, могла би врло успешно да заштити борбена кола од против-колских изума, која се у току борбе буду открила, док би обичне батерије биле у главном немоћне да осигурају ову заштиту.

Најзад ова би артиљерија учинила посредно велике користи борбеним колима тиме што би омогућила економију истих, то јест могла би их резервисати — као што то и сама правила препоручују — да би се употребила у маси а у моментима када могу да учине највеће користи.

Ако не будемо имали оваку артиљерију, несумњиво је да ће борбена кола бити често пута употребљена чим почну дејствовати само неколико непријатељских аутоматских оружја, да би се уштеделе жртве и избегао утрошак муниције несразмеран циљу који има да се постигне. Другојаче речено, значи, да у садањем стању наоружања најмањи положај, у којем је добро постављен мали број митраљеза, може приковати за место велике ефективе и изазвати привремено развијање артиљерије и прекомеран утрошак муниције. Батерије, које расмотрисмо и које предвиђамо могле би пратити прве ешалоне, остајући при томе потпуно заклоњене, а у исто време могле би лако неутралисати или ућуткати ова отпорна гнезда, докле би обичне батерије, осуђене својом положеношћу путање да остану далеко или да се поставе отворено, имале највеће тешкоће у савлађивању истих.

Пуковник,
Драг. В. Јерemiћ.

НОВОСТИ И БЕЛЕШКЕ

ИТАЛИЈА

Обука и спремање официра. — Од престанка непријатељстава питање о стручној спреми официра чини предмет озбиљног старања вишег командовања. За време рата многи су официри произведени журно, без довољно претходне стручне и интелектуалне спреме. Због тога је и организација војних школа, — утврђена уредбом од 20. априла 1920., — морала бити привремено измењена према оваким приликама.

I. *Организација војних школа према уредби од 20. апр. 1920.* — У војне школе имале су да улазе:

1. Војне колегије (средње школе), ради спремања младих људи за Рекрутске школе или ради оспособљавања за официрски чин попуне.

2. Рекрутске школе, ради рекрутовања официра и подофицира попуне.

3. Практичне школе, ради допуне спреме питомаца који излазе из рекрутских школа.

4. Централне школе, намењене за усавршавање практичне спреме официра, у колико се тиче тактичке и техничке употребе средстава којима располажу њихови родови оружја и примене ових средстава у вези са другим родовима оружја.

5. Виши артиљ. технички курс састављен од разних специјалних курсова намењених подизању нивоа техничке спреме арт. официра и спремању њиховом за техничке гране њихова рода оружја.

6. Више школе (институти) војног образовања ради стручног усавршавања виших официра.

7. Централна школа физичког васпитања за спремање наставника ове струке.

II. *Измене унеће у ово усиројство.* Данашњи *задашаи њих школа.* — Потреба да се знања официра допуне, довело је до стварања усавршавајућих курсова за официре чина потпоручника и потпуковника. Ради тога, пошто су Рекрутске школе (у Модени и Турину) постале привремено излишне због обилатог производства за време рата, то су оне претворене

у више курсова (*écoles de perfectionnement*), што се учинило и са практичним школама као и са Ратном школом у Турину.

С погледом на велики број официра, који се имају спремати (4.000 из пешадије, 1400 из артиљерије), курсови усавршавања су врло кратки; у почетку од 8 месеца, смањени су после за пешадију на 5, за коњицу од 8 на 7 месеца. Шта више, да се не би нанело уштрба трупној служби, неки су питомци ослобођени од похађања; њима се дају преписана предавања те полажу само завршне испите.

III. Рад официрских школа.

A. Обука официра.

1. Виши курсови усавршавања (*corsi d' integrazione*). Одржавају се код Ратне школе у Турину, која још није отпочела свој редован рад. (Један распис предвиђа почетак рада ове школе од идуће јесени). — Ови курсови имају да подигну стручна знања официра на виши степен и да их оспособе за командовање батаљоном и вишим јединицама, као и за решавање задатака више врсте. Курсови су намењени за активне официре од капетана до потпуковника. Програм предавања је исти као и у Ратној школи пре рата.

Настава, свакако допуњена и измењена искуствима рата, још није дефинитивно утврђена. У осталом, због неједноликости официра који посећују курсове, ниво студија није врло висок. Настава тежи да има више практични карактер, а теорија да проистиче из претресања многобројних конкретних случајева. Сваке недеље један дан посвећен је вежбању на терену, и тад се практични курс комбинује са ђенералштабном службом. Одржава се и једна неколико-дневна вежба са претресом једне операције брдске војне са функционисањем разних службених грана.

2. Официрски курс за пешадију, коњицу и артиљерију. — Њега има да похађају нижи официри активе произведени после априла 1915. Трајање курса 8 месеца, од којих 6 у школи, 1 испити, 1 путовање по војишту. Коњица има још 3 месеца да пробави у Тор ди Квинту. На артиљ. курсу (Турин) суделовали су и инжињерци. Курс ће се све донде обнављати, док кроза њ не прођу сви поменути официри. Ипак изгледа да ће пешадијски курс у Модени бити готов за увршћивање официра до идуће јесени.

У осталом настава и на овом курсу пати од сувишне краткоће његове и од неједнакости официрског знања. Стручна војна обука, за коју се претпоставља да је довољна код ратних официра, жртвована је ради опште наставе њихове.

— Да би се духови мало разгалили и да би се следовало моди, даје се маха телесним вежбама.

3. Инжињерски курсови: а) Академски курс од 7 месеца за оне офицере који су до рата свршили свега 2 године нижег курса Академије (место 3), те да би могли ступити на виши курс (*école d' application*); б) Офицерски курс Војне Академије у Турину, за оне инж. офицере који је још нису похађали, 12 месеца.

4. Централна школа за физичко васпитање. — Види Ратник за март о. г. стр. 125.

Б. Сиремање официра дојуне.

1. Приправнички курс за будуће резервне офицере. — Ови су курсови на више места требали да буду организовани за обвезнике класе 1900. код пукова, детаשמана и управа према наређењима корпусних команданата а под њиховим непосредним надзором, али нису били одржани 1920. године. Међутим, министарски распис од овог месеца наређује, да се први овакви курсови отворе 1. августа о. г. за класу 1901. у свима корпусним местима.

Трајање курса 6 месеца; при крају 3 месеца капларски испит; при крају курса подофицерски. После 4 месеца трупне службе једномесечни допунски курс са офицерским испитом (резервног потпоручника).

За пешадију је број пријавника неограничен, за остале родове ограничен.

2. Специјални курс за допунске офицере (в. одмах за овим).

Рекрутовање активних официра. (Специјални курс). — Од примирја на овамо рекрутовање младих официра било је у активној војсци потпуно обустављено. Војне школе су намењиване искључиво за усавршавање оних официра, који су били произведени у рату. Ипак, пошто је број активних нижих официра био мањи него што је потреба изискивала, то се морао упутити позив официрима допуне (резерве), да пређе у активу. Тек сад се отварају школе за офицерски подмладак. Прошле јесени је министар војни објавио, да се од 1. децембра 1921. отвара *специјални курс* за офицерске приправнике резерве свих родова, па и за оне, који би хтели да похађају и доцније курсове ради активисања, под условом накнадног законског одобрења.

Овај специјални курс, дакле, већ је отпочео свој рад али само за кандидате из пешадије, коњице, артиљерије и инжи-

њерије, и то под условом, да доцније пређу на курсове за прелаз у активу.

Услови пријема на специјални курс: положена матура војних гимназија у годинама 1919., 20. и 21., навршених 17 година старости, молба. Примаће се у ограниченом броју и младићи из других средњих школа од 18 до 24 год. старости, али они морају да уговоре добровољну обвезу ако још нису рекрутовани, или да траже повратак под заставу ако су на привременом отпусту. Од ових последњих примаће се 30 за пешадију, 5 за коњицу, 15 за артиљерију и 10 за инжињерију; али њихов број се може и повећати, ако пријавника са првенственим правом буде испод 40. Целокупан број свих ових питомаца треба да износи 100.

Овај ће курс радити у Модени али независно од тамошњег курса за усавршавање активних официра наименованих у рату. Специјални курс почео је 1. децембра прошле године.

Трајање курса. Испити. — Курс траје шест месеца и дели се на два тромесечна периода.

Први испит, капларски, је крајем фебруара са поновним испитом за слабије крајем марта; производства 1. марта и 1. априла. — Крајем маја подофицирски испит са поновним испитом крајем јуна; производства 1. јуна и 1. јула. — Неспособни шиљу се у трупу за допуњење рока с правом жалбе за поништај.

По положеним испитима приправници имају да продуже службу у трупи три месеца као подофицири, затим прелазе на једномесечни допунски курс и полажу испит за резервног потпоручника. После кратког осуства, за време којег чекају на производство, пуштају се на курсове за активне официре. На ове пуштају се и матуранти војних гимназија из 1919—20 год. ако су већ рез. потпоручници.

Курсови за активне официре почињу у октобру ове године. Може се, према пројектима за организацију тих школа, рачунати да ће курсови њихови трајати 3 године за пешадију и коњицу, а 4 за артиљерију (за инжињерију одредиће се доцније). По навршетку школе питамац прелази као поручник у свој род оружја.

(Rev. Mil. Fr.)

ЕНГЛЕСКА

Експлоатација железница Велике Британије за војне потребе. — У миру кретање трупа регулисава се споразумно између војних власти и железничких друштава.

Војне власти су: 1) министарство војно (War Office) за

све размештаје и кретања из једне војне области у другу или из једне прекоморске „команде“ у другу (Commands, територијални назив за неаутономне колоније); 2) команде за кретања у границама њихових области, за шиљање рекрута из депоа, који се налазе на њиховој територији, у друге команде. — Не постоји, тачно узев, обвеза железничких друштава да се одазову жељама војних власти, али се ипак не дешавају тешкоће. — Ако би нпр. министарство војно имало да превози трупе из Бирмингема у Алдершот, оно извештава управу железничке мреже у Алдершоту; железничко друштво тога места одмах регулише све појединости железничког покрета споразумевајући се са осталим друштвима у унутрашњости земље, те затим шаље свој пројекат министарству. Ради тога свако веће железн. друштво има код себе по једну војну канцеларију чији шеф (агент) са својим стручним секретарима има дужност да отправља ове послове.

При мобилизацији свака терит. команда краљевине добива по једног техничког комесара (са називом „секретар железничког друштва“) из оног друштва, чије је седиште у области те команде.

Команде врше под својом одговорношћу (тј. по својој власти) изоловане размештаје, деташирања кадровска (ради попуне), премештаје резервиста итд. Кретања већих група и тела регулишава министарство војно, нпр. из мобилизацијских центара („станица“) а без посредних органа, споразумно са железничким друштвима, као и у миру (в. горе).

За време последњег рата влада је субвенционисала и контролисала железничка друштва; састављен је један железнички извршни комитет, којем се имао обраћати „Управник Транспората“ у министарству војном и од којег је добивао потребна техничка обавештења. Овај је комитет дакле био посредник између министарства војног и железничких друштава, преко којег су и ова слала своје пројекте министарству.

Персонални састав пољских железница. — Код Алдершота (велики војни логор енглеске војске недалеко од Дувра) постоји једна железн. саперска чета, која прима добровољце на смањени рок војне обвезе (која је од 3 године). Ови пријавници пролазе кроз скраћену војну обуку, па после ње кроз техничку; по свршетку активне службе прелазе у резерву за 9 година и употребљавају се у железничким четама (пољским).

Сем тога, постоји извесан број железничких саперских чета у специјалној резерви, које се формирају од људства обичних железничких чета.

Све ове јединице, које се при мобилизацији могу пове-

ћати, сачињавају персонал (труп) железничког оперативног одељења R. O. D. (Railway Operating Department), којој уједно припадлежи и војна експлоатација *пољских* железница.

(Rev. Mil. Fr.)

РУМУНСКА

Формација шасерских дивизија. — Сем своје 21 дивизије, распоређене у 7 корпуса, румунска војска имала је:

2 дивизије шасера (*vanitogi*-ловаца, скраћено D. V.), које су биле привремене,

1 бригаду брдских шасера,

1 команду пограничне страже, састављене од 4 пука.

У пролеће 1921. одлучено је, да две шасерске дивизије буду сталне. Оне још немају своје артиљерије.

Сада главни ђенералштаб намерава стварање и треће шасерске дивизије. Ове три дивизије имале би по 4 пука свака и своју артиљерију. Преостала два пука формирали би једну самосталну бригаду.

1. септембра је бригада брдских шасера, која је имала 2 пука по 3 батаљона, претворена у дивизију брдских шасера од 3 пука. Њена се артиљерија организује; она ће имати 3 самосталне групе са брдским топовима од 7.5 см. и 1 пук брдских хаубица.

Организација аутомобилске службе. — 1. октобра је ова служба добила нову организацију:

1 пук у Букурешту, за целу војску, са централном школом, са четама, камионетима и камионима, радионицама за оправке и главним депом за материјал;

3 аутомобилска батаљона за корпусе (за 3 корпуса у Букурешту, за 2 у Јашу, за 2 у Сибију).

Унапређења резервних официра. — Око 150 младића произведени су за резервне потпоручнике. Стручну спрему добили су у приправничким школама уз своје другове из активе.

(Rev. Mil. Fr.)

РУСИЈА

Број становништва. — Упоредјујући наш извештај о овом предмету (свеска за јануар, стр. 144.) са новије доби-веним податцима, излази, да је у том извештају изнето значајно смањивање свакако у вези са територијалним променама које су у Русији наступиле после рата. Тачније одређивање

опадања утврђује, да је становништво Русије, урачунавајући Украјину, Кавказ и Туркестан, изнело 130.707.000 становника, као што се и раније тврдило. Од тога броја спада на:

варошко становништво 21.252.000 тј. 16·2%,
сеоско становништво 109.455.000 тј. 83·8% целокупне насељености.

Последњи попис, пре овог садањег, извршен у години 1920. показао је 136.000.000 становника у горе наведеним областима, и то:

варошко становништво 22 милиона;
сеоско становништво 144 милиона.

Према томе, за једну годину становништво земље смањило се са преко $5\frac{1}{4}$ милиона (тачно са: 5.293.000) и тај мањак погодио је поглавито сеоско становништво, али и варошко. Мањак је код:

варошког становништва	748.000
сеоског	”	4.545.000
		Свега 5.293.000

(Rev. d' Inf.)

СЕВЕРНА АМЕРИКА

Пробе зрна са видном путањом и промена у пешадијској спреми. — Један нов модел зрна са видном путањом, израђен према званичном упуству, испитан је у бениншком сталном логору. Ово зрно производи беле и црне трагове. Прах се налази на дну зрна и по избацавању производи једну или другу боју, према употребљеној муницији.

Да би се смањило удар кундака о раме стрелца при окидању, врше се пробе са подметачем (јастучићем или колutom) од каучука.

(Rev. d' Inf.)

Смањивање експедиционе војске у Немачкој. — Америчке снаге на Рајни, које су до сад износиле 498 официра и 13.090 војника, биће постепено смањиване, као и до сад. У првој половини марта сведене су на 372 официра и 5217 људи, што одговара бројном стању америчке пешадијске бригаде са потребним помоћним трупама.

Формација артиљерије. — Поводом смањивања мирнодопског бројног стања морало се приступити извесним знатнијим изменама у формацији артиљерије.

1. Дивизијска артиљерија. — Она има два пука од 7.50 см. (француски модел), т.ј. за три дивизије редовне војске 6 пукова; задржани су пукови који су у најбољем стању а то су код 1. и 2. дивизије (пукови 6., 7., 12. и 15.) и код 3. дивизије (10. и 76.), свега 6 пукова.

2. Корпусна артиљерија. — Формирана је само једна бригада од два најбоља тешка пука, који имају овај састав:

17. пук: кратки 15.50 см. Шнајдеров;

5. пук: један батаљон 15.50 см. великих градских; један хаубички батаљон од 8 палаца; један хаубички батаљон од 24 см.

Школе и наставне централе: у Артиљеријској школи један пук идентичан са дивизијским пуком. На сваки наставни центар корпусних области: једна самоств. батерија са вучом.

(Rev. Mil. Fr.)

Шта стају уштеде на артиљерији? — Ђенерал Крозије, начел. ордонанског (екон.) одељења, тражио је 1906. г. кредит од 1.200.000 долара за израду артиљеријског материјала, који би био довољан да се до 1916. године снабде артиљеријом војска од 500.000 људи, т.ј. са 250 батерија. Али парламенат је ову суму смањио на 310.000 долара. Резултат тога био је, да се 1917. године располагало свега са 544 топа, место 2100, који су били одмах потребни. Тако је у току две године, од априла 1917. до априла 1919., поменуто одељење морало утрошити 4.087.347.000 долара, т.ј. за читавих 28% више него што је изнела сума утрошена на осталу војску у том периоду.

Поред тога, израда артиљ. материјала толико је приметан и дуготрајан посао.

Служба везе: *радиошелеграфска мрежа.* — Установљава се безжична телеграфска мрежа, која ће директно везивати министарство војно са корпусним командама и ове међу собом, те да се олакша посао обичном телеграфу, који је често претрпан званичним телеграмима. Разуме се, да ће од те мреже проистицати неоцењива корист за земаљску одбрану.

(Rev. d' Art.)

НЕМАЧКА

Изложба аутомобила у Берлину у години 1921. — Извештаји, које налазимо у стручним и нестручним публикацијама о тој изложби показују нам, да Немачка при конструкцији аутомобила води озбиљно рачуна о потребама војске.

Поменута изложба показала је напредак у развоју аутомобилске индустрије у свим њеним деловима. Скоро 600 фирми изложило је своје продукте: почев од готових аутомобила па до разних специјалних делова.

Ми ћемо се бавити некојим новостима на пољу аутомобилске индустрије са војничког гледишта.

Скоро све познате старе фирме (Мерцедес итд.) посветиле су велику пажњу изради *малих* путничких аутомобила

од 3, 5 до 6 коњ. снага. За војску биће од интереса један нови тип малих путничких аутомобила испод 6 Н Р, систем „Grade“, тако звани „Мали Граде“ од 4/12 Н Р. Тај ауто има двотактни мотор са 1 цилиндром, који нема нарочити хладионик, већ се хлади ваздухом; нема диференцијала, мотор се ставља у покрет са седишта шоферовог. Кров се може скинути или разапети једном руком за време вожње. Сви делови које треба скинути, могу се одстранити без алата. Све је врло једноставно и практично.

Пробе са тим аутом показале су:

- 1) добро функционисање на великим успонима и лошим путевима. И преко поља возио је са добрим успехом. Разлози:
 - а) мала тежина (350 кгр.!) при сразмерно јаком мотору,
 - б) изврсне опруге,
 - в) велико одстојање обеју осовина,
- 2) лака оправка дефекта због једноставности у конструкцији;
- 3) мали утрошак потрошног материјала и гума,
- 4) при томе су та кола доста брза и јефтина.

Ове особине омогућују употребу тог аута за војне задатке. Као аутомобил за ордонансе и пренос депеша играће такви типови вероватно у будућем рату велику улогу, ако се покаже да су издржљиви. Уски колосек (1 м.) тог аутомобила даје му могућност да се на друмовима, који су претрпани колонама, протура напред, а затим је и набавна цена за данашње прилике врло повољна (комплетни ауто 44000 марака).

Искуство са американским аутомобилима односно увећања моторног дејства, определило је конструкторе фирми „Apollo“, „Stöwer“, „Szave“ „Elite“ итд. да пређу са 4 цилиндра на 6 и 8 цилиндара. При томе је интересантно груписање 8 цилиндара фабрике Аполо: по 4 цилиндра пласирано је у углу под 110°. Међу њима леже магнет и расплињач (Vergaser), који су тако добро приступачни, па се евентуалне неисправности у критичним ситуацијама могу брзо да оправе — а то је с војничког гледишта такође врло практично. Тај је аутомобил снабдевен кочницом на *предњим* точковима.

Врло интересантну нову конструкцију донела је фабрика „Maubach-Motorenbau“ са својим путничким колима од 22/70 Н Р без мењача. Моторна снага пренаша се, било у темпу пешака, било у највећој брзини, непосредно на стражње точкове. Аутомобил прелази са овим директним пренашањем моторне снаге и преко свих обичних успона на великим друмовима. Само за нарочито јаке успоне има 1 мењач. Цела се та конструкција оснива на великој еластичности — осетљивости мотора, који бензинске гасове добива из специјалног

расплињача и при најмањем окрету даје довољно снаге. Аутомобил се ставља у покрет помоћу електрицитета (првих 2 до 3 метара вожње), а онда почиње да дејствује бензински мотор. Вожња натраг иде само помоћу електрицитета. Сем тога има тај аутомобил кочнице за сва 4 точка и вентилатор, који се може регулисати (т.ј. у хладно доба године може се помоћу једне полуге тако регулисати, да полага није ради или да се посве заустави).

Оцена о том аутомобилу добивена је до сада само на основи једне пробне вожње у Италијанским Алпама и при томе је добивена средња брзина од 50 км. у тешком брдском терену.

Са војничког гледишта овај аутомобил нема за сад великог интереса због сувише јаког мотора и високе набавне цене (500.000 марака), но није искључено да ће побољшани и усавршени модели те конструкције добити и за војну употребу већу важност.

Једну новост, која заслужује сваку пажњу, представља „Rumpler-Tropfen-Auto*). То је путнички аутомобил од 10/30 Н Р чији се мотор налази над стражњом осовином. Према томе нема карданског преноса к стражњим точковима. Мотор, мењач и стражња осовина спојени су у једном блоку. Четвортактни мотор има 6 цилиндара. Седиште за шофера је напред у средини, а седишта за путнике леже између обеју осовина, што је за путнике врло угодно. Шасија има форму лађице.

Преимућства ове констукције:

1) Кола леже стабилније на путу и при влажном времену нема бацања стражњег дела (због клизања) из ових разлога:

а) променљиве тежине (путници) налазе се у средини, стога нема уплива на релативну тежину, која притискује на предње и стражње точкове, а точкови (зупчани) за погон и скретање су — и при празним колима — увек једномерно оптерећени.

б) целокупно тежиште аутомобила лежи дубље за 7 см. него ли код других аутомобила исте јачине мотора.

2) Боље искоришћење моторне снаге, јер нема код преноса онај губитак снаге, који има сваки ауто са карданским преносом.

3) Мања тежина, пошто је моторна осовина много лакша него сама тежина; мотор+мењач+кардан (то има уплива при вожњи уз брдо, за тим уштеда на гумама, пошто је умањена тежина ових делова, који не леже на опругама).

*) Име Tropfen-auto долази отуда што је шасији дат облик капље, који она има када пада из ваздуха на земљу, дакле врло повољан облик да е сумањи отпор ваздуха (немачки „Tropfen“-капља).

4) Шофер има бољи преглед при вожњи.

5) Умањен отпор зрака при вожњи због форме коју шасија има (форма капље).

Практичних искустава још нема о „Tropfen“-аутомобилу, али напред наведене особине важне су и за војну употребу.

Од теретних аутомобила опажало се на изложби да фабрике обраћају велику пажњу конструкцији теретних аутомобила од 2 тоне. Употреба таквих аутомобила за војне сврхе није још испробана. Вероватно ће такав тип бити подесан за превоз рањеника (санитетски аутомобили).

Фабрика „N. A. G.“*) показала је један тип теретног аутомобила од 4 до 5 тона са двоструким мењачем, из разлога да се брзина празног аутомобила увећа. То је тако учињено, да сем мењача са 4 брзине има још 2 зупчаника, помоћу којих се добија још даљне 3 брзине. Кад је теретни ауто празан, стављају се у дејство још ова 2 зупчаника па се брзина знатно увећа. Изложени теретни аутомобил од 5 тона може (са огромним ваздушним гумама) достићи брзину од 55 километара.

То је врло важан фактор за војне аутомобиле: кад се аутомобили са фронта празни враћају у позадину могу искористити ову велику брзину и тиме у знатној мери скратити време, које је потребно за пренос муниције и осталог материјала, евентуално и трупа. Али тако велике брзине могу се постићи само на *огромним ваздушним гумама*, које још нису за ратну сврху испробане.

Сем ових и још много других мање важнијих аутомобилских типова донела је та изложба и некоје новости у изради појединих делова за аутомобиле.

Фирма „Rauhgummigesellschaft“ у Берлину изложила је своје *ојоре* спољне гуме (Rauhgummi—Reifen). Те су гуме при пробама показале добар уплив против клизања. То је тако учињено да спољна страна гуме има ситне наборе са оштрим угловима и изгледа као гумена спужва (сунђер) са врло малим растојањима.

Особине тих гума:

1) велика густина, хомогеност и чврстина

2) добро одвајање тоpline

3) врло отпорне противу оштећења стаклом, јексером итд.

Из ових разлога је та врста гуме од велике важности за војне аутомобиле. У Немачкој почеле су се у месецу септембру 1921. год. вршити код аутомобилских јединица пробе са том гумом. Резултати још нису познати.

*) Neue Automobil-G sellschaft Berlin, Oberschöneweide.

Фабрика гума „Fulda“ (из Фулде) изложила је точак: „Fulda-Patent“, код којег се пуне гуме за теретне аутомобиле могу навући на точак без употребе хидрауличне пресе. То је питање на тај начин решено, да се наплатци могу извадити, ако се паоци помоћу шrafoва скрате.

За војску је од велике важности, ако се пуне гуме могу монтирати на точак без хидрауличне пресе. На тај се начин могу у брзини преправити аутомобилски точкови и за вожњу по жељезничким шинама.

Али овај начин, како је то фабрика Фулда решила, изгледа, да није посве успео. Чврстина точкова трпи кад се наплатци деле на делове. Сем тога се шrafoви паоца лако свину и упрљају блатом. А баш чврстина је један од главних услова за добар војнички теретни аутомобил.

Једна фабрика зупчаника изложила је тако звани „Soden“ мењач. Принцип тога мењача састоји се у том, да су зупчаници међусобно увек у потпуном контакту и ако нису у употреби, а само осовине на којима су зупчаници спајају се помоћу федера са дотичним зупчаником. На тај начин нема при мењању брзине могућности, да се зупчаници оштете.

Многе фабрике употребљавају „Soden“ — мењач, али за војне сврхе не може за сад доћи у обзир, пошто је сувише компликован.

Како из свега напред изложеног видимо, аутомобилска индустрија у Немачкој усавршава ово прометно средство, водећи при томе рачуна и о потребама војске, а на нама је да се користимо искуствима стеченим на том пољу.

Састав пољске батерије. — Према нацрту артиљеријског правила (Ausbildungsvorschrift für die Artillerie) од 1921., немачка батерија на ратној нози дели се у *борни део, профујантску комору, приљажну комору.*

I. Борни део (Gefechtsbatterie):

Извиђачко одељење	{	Официр посматрач, 2 војника на коњима, носачи Richtkreis-a, 2 телефонисте на коњима, 4 војника за везу (од којих један носач дурбина).
Ешелон за пренос извештаја	{	1 покретна осматрачница, 1 лака телефонска кола.
Ешелон оружја (Geschützstaffel)	{	1 војник за везу, 4 топа
Први муницијски ешелон	{	1 војник за везу, 4 каре
Други муницијски ешелон	{	1 војник за везу, 4 каре
Бојна комора (Gefechtstross)	{	1-ва батеријска двоколица испрегнута и рез. коњи, 1 покретна кујна.

II. Профијантска комора:

Двојна фуражна кола;

Профијантски фургон (велики камион).

III. Пртљажна комора:

2-га батеријска двоколица;

1 кола с алатом;

2 пртљажна фургона (велики камиони);

1 рез. кола за употребу према случају.

(Rev. d' Art.)

МАЏАРСКА

Рекрутовање. — Влада је путем штампе објавила позив за пријем добровољаца у војску и то за дванаест година трајања војне обавезе.

Позив садржи ове услове:

1. Добровољци могу бити примљени само као војници (т.ј. не као официри).

2. Бивши официри и подофицири, који се буду примили као војници, имају се одрећи свог дотадањег чина.

3. Бивши официри, примљени као војници, примаће плате четног наредника (adjutant).

4. Бивши подофицири и официрски приправници, примљени као војници, примаће и даље плату свога (дотадањег) чина.

5. Добровољци могу изабрати род одужја и пук, у којем желе служити.

6. Примљени добровољци имаће бесплатно одело, стан и храну и плату 6935 до 9565 круна годишње, према чину.

7. По свршетку дванаест година службе добровољци имаће привилегије и олакшице за ступање у жандармерију, полицијску, царинску службу итд.

(Rev. d' Inf.)

БЕЛГИЈА

Размештај контингента 1920—21 и 22. — У духу принципа, да се доведу у ближи међусобни додир обвезници разних области Белгије и у времену војне службе, али да би се водило рачуна и о њиховим посебним интересима, министар народне одбране наредио је да се изврши распоред контингента горе наведених класа на овој основи:

1. Уврстити, — у колико то средства из буџета за рекрутовање допуштају, — фламанске и валонске елементе по свима вишим јединицама (пуковима) ради сузбијања сепаратистичких тежњи.

2. Задржати, начелно, у њиховим родним областима само рекруте:

а) из пограничних крајева,

б) са приморја и из опустошених крајева Фландрије.

Овако задржавање дотичних у областима завичаја, у колико даје извесне олакшице онима што су родом из опустошених крајева, толико исто ствара олакшице (финансијске итд.) рекрутовању и даје, сем тога, извесну заштиту тим крајевима.

Еквитациони курсови за резервне официре. — Ради подизања ратне способности официра допуне, издат је пропис према којем се у сваком гарнизону где има трупа с коњима, одржава по један еквитациони курс за резервне официре свих чиновна, родова и грана почев од капетана навише. Исто вреди и за лекаре и ветеринаре резерве тога ранга, ма били и код некоњичких родова оружја, па и за поручнике предвиђене у случају мобилизације за дужност помоћника команданта батаљона.

Укидање добошара. — Коначно укидање добошара прописано је министарским наређењем. Справе већ нису биле употребљаване ни у рату.

Увршћивање класе 1920. — Ова је класа позвана под заставу овим редом:

Пешадија: 1. децембра 1921.

Остали родови и службе: 5. децембра 1921.

Ђаци одређени на курсове школа за резервне потпоручнике: 5. децембра 1921.

Млади војници, распоређени код окупацијске војске на Рајни, биће одевени, опремљени и наоружани у својим депоима пре одласка тамо.

(Rev. Ml. Fr.)

Ј А П А Н

Нова правила. — Правило о унутрашњој служби издато је прошле године. Оно је компромис између традиционалних и демократских тежњи, које се опажају у јапанској војсци. Правило иде на то, да ојача дисциплину заводећи строжу контролу пропаганде комунистичких идеја, али, с друге стране, одаје старање, да се узимају у обзир личне особине потчињених и да се у њима развије дух иницијативе.

Ваља још напоменути, да се јапанска војска налази пред потпуном прерадом једног низа правила и упута; онај о настави је издат још крајем 1920., а тако исто и упут о вежбама пешадије.

(Rev. Mil. Fr.)

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

БУГАРСКА ВОЈСКА ПРЕ И ПОСЛЕ СВЕТСКОГА РАТА

Написао резервни ђенералштабни пуковник Коста Николов.
Софија. Цена 5 лева.

У половини јануара ове године изашла је у Софији ова књига, за читаоце Ратника од великог интереса, јер се из ње сада види: 1) тачно стање бугарске војске пред рат године 1915., о чему до сада код нас није било приступачних података; и 2) садашње стање оружане снаге Бугарске, како су је прописали услови мира у Неј-у.

Писац ове књиге, један од најбољих бугарских ђенералштабних официра, у своме предговору каже: „Најтеже за нас клаузуле Нејског мира несумњиво су оне, које су уперене на уништење наше војске“..... „Читалац ће се прочитавши ову књигу уверити у жалосну истину, да су победитељи, лишавајући Бугарску њене најпоузданије потпоре, показали своју жељу да Бугарску поставе у немогућ положај да постоји и да се развија као држава, да је ставе пред непознату будућност са везаним рукама. *Хоће ли успети? На ово ће ишање одговорити бугарски народ.*

Бугарска војска пред рат

Територија Бугарске делила се на 10 дивизиј. области сведених у три армијске области. Дивизијске области биле су подељене на 40 пуковских округа а сваки од ових на по 4 батаљонска реона, свега 160 батаљонских срезова (реона).

1. Пешадија бројала је 40 пукова, сваки по 3 батаљона, од ових 1. и 2. по 4 чете а 3. батаљон од 3 чете. Сваки пук имао је по једну митраљеску получету, по једну музику и неборачку чету.

Код граничних пукова чисљаху се још 20 пограничних чета за чување државне границе.

Свега је пешадије било: 441 стројева и 20 пограничних чета, 40 музика и 40 неборачких чета.

Пукови, по два, били су у саставу пешадијских бригада — 20 бригада, а ове — по две — у свакој од 10 дивизија.

2. **Артиљерија** стајала је под управом артиљеријске инспекције министарства војног.

а. *Пољска артиљерија*: 10 пукова са по 3 дивизиона сваки пук; дивизиони од по 2 брзометне батерије. Сваки пук имао је по једну парковску батерију. Свега: 10 пукова, 30 дивизиона, 60 брзометних батерија са 240 топова и 10 парковских батерија.

б. *Хаубичка артиљерија*. 3 пука, 6 дивизиона, — свега 12 батерија са 48 оруђа и 3 парковске батерије.

в. *Брдска артиљерија*: 3 пука, 10 дивизиона, 20 батерија, — свега 80 топова и 3 парковске батерије.

г. *Коњичка артиљерија*. 1 дивизион од 2 батерије са 8 брзометних топова.

д. *Тврђавска артиљерија*: 3 пука (Софија, Видин, и Шумла) од по два дивизиона и 1 парковска чета. Свега 12 батерија — неодређеног броја топова.

3. **Коњица** је била под управом инспектора коњице при министарству војном.

Било је свега 11 коњичких пукова од по 4 ескадрона и једног митраљеског, једног коњичко-пионирског и једног нестројевог вода. Укупно 44 ескадрона са по 11 поменутих вода и једна музика.

Коњички пукови, по 2 и 3, чинили су 4 бригаде.

4. **Инжињерија**: 10 пионирских, 1 жељезнички, 1 телеграфски, 1 технички и 1 понтонирски батаљон.

Сваки пионирски батаљон имао је по 2 пионирске чете, получету телеграфску и получету понтонирску и једну нестројеву получету.

Свака дивизијска област имала је пионирски батаљон, док су остали инжињерски батаљони стајали под министарством војним.

5. **Флота** је била мала а делила се на: а) непокретну одбрану, б) покретну одбрану (једна школска крстарица и 6 торпиљерки), в) обалска артиљерија (2 обалске батерије 23 и 10 см.), г) дунавске и беломорске јединице.

6. **Административне установе**: а) *Саниџејске*: 10 дивизијских болница са по једном болничар. четом, за сваку дивизију по једна; 6 гарнизонских болница, 1 инвалидски дом, и 2 санитетска слагалишта; б) *Артиљериско-техничке*: 3 муницијска слагалишта са по једном лабораторном четом. Софијски артиљериски арсенал са арсеналском четом; 3 армиске артиљериске радионице; в) *Инжињерско-техничке*: једна инжињерска радионица и главно инжињерско слагалиште у Софији; г) 3 коњска дејоа и 1 ергела; д) *Војно-судске установе*: војни

касациони суд, 5 војних судова; 1 дисциплинска чета; ђ) *Интендантске јединице*: 10 чета, у свакој дивизији по једна.

ђ. *Школе и курсеви*

1. *Рајна Академија* за спрему ђенералштабних официра са трогодишњим течајем.

2. *Војно училиште* за спрему официра за војску, са трогодишњим течајем.

3. *Школа за резервне потпоручнике*.

4. *Пешадијска школа гађања*.

5. *Картографски институт са топографском школом*.

6. *Коњичка школа* официрска за кандидате за командире ескадрона.

7. *Школа за артиљериске техничке мајсторе*.

8. *Школа за ниже техничке специјалисте у инжињерији*.

9. *Санитарска подофицирска школа* за спремање медицинских фелдшера (лекарских помоћника).

10. *Ветеринарска подофицирска школа*.

11. *Флотска машинска школа*.

12. *Ложачка, минерска, крмарска, артиљеријска и гњурачка школа*.

13. *Курсеви за више официре*, отворани по потреби.

14. *Пуковске учебне команде* за спремање рекрутских наставника и за подофицире у пуковима и резервне.

15. Специјалне учебне команде у артиљериским јединицама за обуку специјалиста (мерача, сигналиста, телефониста, итд.)

Велике јединице

1. Пешадиске дивизије састављене из свих родова оружја. — свега 10 дивизија.

Свака дивизија састојала се из: 2 пеш. бригаде, (4 пеш. пука), 1 пољски арт. пук (24 брзометна топа), 1 пионирски батаљон, 1 дивизиска болница са болничарском четом, 1 интендантска чета и 1 дивизиска контрола.

2. *Коњичка дивизија* — једна, од 4 бригаде. У саставу дивизије коњички артиљериски дивизион.

Пуковник Николов, правећи закључак о оваквој организацији бугарске војске, вели: „Ова одлична организација, дело талентованих бугарских официра, њена гпкост за лако развијање у мобилно стање и општа обавеза служења у војсци, били су они повољни услови, који помогоше трудољубивоме бугарском официру да се од полукултурног Бугарина у року од једва 40 година створи милионска жељезна армија, која је задивила свет својим победама како у Балканском тако и у Светском Рату. Бугарска је војска испунила своју дужност. И, ако у њој има криваца за пораз, њих не треба тражити само међу старешинама.“

Други одељак ове књиге говори о војним одредбама Хејског уговора, којима је ограничена организација и наоружање бугарске војске:

1) Укинута је обавезна војна служба; 2) бугарска војска има бити састављена само из добровољаца, али, како Бугарин по своме народном карактеру није склон добровољној војној служби, то ће и бугарска војска остати непопуњена људством; 3) све мере за мобилизацију бугарске војске — забрањене су. Број официра може бити највише $1/20$ од дозвољеног броја војника. Бугарска војска треба да служи искључиво за одржавање реда у земљи и као погранична полиција; 4) у бугарској војсци не сме бити више од 20.000 људи, у жандармерији и полицији највише 10.000 и у пограничној стражи 3000 људи (официра, подофицира и редова). Свега дакле Бугарска има право да држи 33.000 наоружаних људи (што свакако није мали број према ономе што је Бугарска раније држала у кадру). Али, служба у оружаној сили за добровољце одређена је дуготрајно: 10—12 година, за старешине (официре) 20 година, за официре, пак, који су се затекли у војсци рок је службе до навршетка 40-те године старости. Од официра може, највише, да у току једне године напусти службу у војсци један двадесети део од укупног броја војника; ако напусте више од овог броја — разлика се не може попунити; 5) Бугарска не може имати више од једне школе за кадровске официре. Све остале војничке школе: ратна академија, официрске и подофицирске школе и учебне команде морале су бити затворене у року од 3 месеца од ступања на снагу Хејског уговора. Војна академија сада не може да прими годишње више од 70—80 питомаца (т.ј. $1/20$ од дозвољеног броја активних официра — 1400—1600). По школама и у грађанству се не смеју радити војничке вежбе ни са омладином ни са другим контингентима мушког становништва; 6) Бугарска не може слати ни у коју државу војне, моринске ни ваздухопловне мисије, нити да к себи прима туђе овакве мисије. Исто тако Бугарска нема право да има своје војне изасланике (аташеје) који би пратили развиће ратне вештине иностраних војсака; 7) Бугарска је разоружана, тако, да са оружјем и муницијом коју сада има, може да се издржи једва дводневни бој, према мерилу светског рата. На сваких 1000 војника не сме се имати више од 1500 пушака са по 500 метака на сваку пушку, 15 митраљеза са по 10.000 метака, 2 миномета (бацача мина) са по 500—1000 метака и 3 топа (разних калибара) са по 1000 метака на топ; 8) фабрикација оружја и муниције, може се вршити само у једној фабрици и то под надзором и одговорношћу државе; 9) забрањен је увоз оружја и муни-

ције са стране у Бугарску, а тако исто забрањен је извоз овог ратног материјала из Бугарске; 10) И флота бугарска је растурена; дозвољено је само држање највише 4 торпиљера и 6 моторних чамаца, али без апарата за бацање мина и без мина; 11) Бугарска нема право да подиже безжичне телеграфске станице моћног радиуса; софијска станица може давати само трговачке депеше и то са одобрењем и под контролом савезних сила; 12) исто је тако искључено и право постојања војног и поморског ваздухопловства.

Трећи одељак говори о оружаномј сили Бугарске после закљученог мира.

I. Војска и погранична стража

Поуњавање војницима врши се само добровољцима под обавезом службе: у војсци 12 а у пограничној стражи 6 година. Добровољац треба да је потпуно здрав и у годинама од 18 до 28; да је поуздан и да не припада каквој антидржавној организацији.

За врбовање добровољаца у Бугарској има 24 бироа, сваки биро за један батаљон. Уписивање добровољаца врши се у свако доба а ступање њихово на службу: 1. новембра и 1. марта.

Основна војничка обука добровољаца врши се по пуковима, обично у допунским јединицама, и траје једну годину; после тога времена они се распоређују по јединицама и установама.

Добровољци на служби примају од државе: плату, храну и одело; могу да се жене и имају право на једномесечно одсуство сваке године; ослобођени су сваке дужности по општој обавези рада. При отпуштању, после 12 година службе, добијају или државну службу или премију од 5000 лева. Ако добровољац добије државну службу, то му се добровољачка служба рачуна за пензију. Ако добровољац у току службе онеспособи или умре, онда он, односно његова породица, има право на инвалидску пензију.

Добровољац се може отпустити из војске само ако онеспособи или судском казном која повлачи губитак грађанских и политичких права.

Подофицирски чин може добити сваки војник, који је свршио подофицирски курс при својој јединици, ако има празних места а старешине га предложи. Командант пука има право произвођења учинове: „подофицирски кандидат“, „под-

официр“ и „фелдвобел“. Претходни услови службовања су: за подофиц. кандидата да је прослужио две године као редов, за подофицира — најмање једна година као подофиц. кандидат, и за фелдвобела најмање две године као подофицир. Подофициру се допушта да служи до 45 година старости.

Принадлежности подофицира: додатак уз плату. Сваке године има право на месец дана одсуства са платом, после прослуженог рока има право на пензију. Чина се може лишити подофицир само судским путем, не дисциплински.

Број подофицира и војника, који могу напустити службу пре истека обавезног рока, не може бити већи од $1/25$ броја под заставом; вишак преко овога не може се попунити са новима.

Комплектовање официрима врши се само из војног училишта, од питомаца који успешно сврше ову школу. При ступању у ову школу младићи се обавезују да ће као официри служити најмање 20 година. Отуда годишњи расход официра не треба да је већи од $1/20$ целокупног дозвољеног броја официра. За то се исти тај број младића и прима сваке године у војно училиште.

Официрски чиновници у садашњој бугарској војсци јесу: потпоручник, поручник, капетан, мајор, потпуковник, пуковник и ђенерал. Крајњи су рокови старости за чиновнике: за капетана 45, за мајора и потпуковника 50, за пуковника 55 а за ђенерала 60 година.

Организација. По закону о устројству војске и пограничне страже, бугарска се војска састоји из пешадије, коњице, артиљерије, инжињерских трупа, управних инстанција, установа и завода.

Пешадија: 8 пукова. Сваки пук има 3 стројева батаљона, телефонску команду, музику, интендантуру, интендантску команду и рачуноводство. Батаљон се дели на 3 пешадиске и 1 митраљеску чету. Пукови се нумеришу од 1 до 8, а батаљони од 1 до 24. Сваки пук има своју допунску команду. Свега 24 батаљона, 72 пешад. и 24 митраљеске чете, 8 телефонских, 8 музика и 8 допунских команда.

Бројно стање пука не може да буде веће од 65 официра и 2000 војника; батаљон — 16 официра и 650 војника. Чете имају у средњем 120—130 пушака а митраљеске чете — 4 митраљеза.

Погранична сџража. Састоји се поглавито из пешадије. Њено највеће бројно стање износи 3000. Она је груписана у 8 сектора, сваки сектор са 3 одсека са по једним митраљеским водом; сваки одсек има 3 пододсека.

Коњица. Највећа је коњичка јединица — пук. Има 3

армијска коњичка и 1 гардиски коњички пук; сваки пук има по 4 стројева ескадрона са по 4 вода. Гардиски пук има и музику. Најјаче је бројно стање коњичког пука 30 официра и 720 војника. У средњем ескадрон броји по 100 карабина са по 500 метака.

Артиљерија се дели на пољску и артиљерију у утврђеним местима. У пољској артиљерији не може бити топова већег калибра од 10⁵ см. На 1000 војника може се држати само 3 пољска или брдска или хаубичка оруђа са по 1000 метака највише на свако оруђе. Највеће бројно стање људства у артиљериском дивизиону 20 официра и 400 војника.

Утврђена су места, у унутрашњости: Софија, Шумла, Видин. Ова утврђења имају 9 тврђавских група и 6 кадровских батерија разнога калибра. Обалска су утврђена места Варна и Бургас. Варна има 2 групе утврђења и 4 батерије а Бургас само 1 групу и 1 батерију.

Артиљерији припада и арсенал са његова 4 мунициска слагалишта.

Инжињерија. Треба да постоје, сходно закону, 3 инжињерска и 2 велосипедска батаљона.

Инжињерски батаљон има 2 пионирске чете (по 3 вода), 1 рефлекторско и 1 понтонирско одељење. Батаљони носе бројеве 1—3.

Бројно стање инжињерског батаљона не може да буде веће од 14 официра и 500 војника.

Велосипедски батаљон има 3 велосипедске чете и 1 мотоциклетску команду. Друга велосипедска чета има и 1 аутомобилско одељење за услуге репарационој комисији.

Бројно стање сваког велосипедског батаљона не може бити веће од 18 официра и 450 војника.

Сем тога у бугарској војсци постоје још:

1. *Војни судови* (главни војно-касациони суд у Софији) 3 војна суда (Софија, Рушчук, Пловдив) и једна дисциплинска команда (у Пештери).

2. *Интендантске установе и команде* — у саставу пешадиских пукова.

3. *Санитарне установе*: 3 санитарска слагалишта, 2 гарнизонске болнице, 1 инвалидски дом и 1 дом за сиротане војника.

Свака команда има своју амбуланту, али нема лекара. Болесници се упућују у грађанске болнице.

У Софији постоји гарнизонска марвена болница са поткивачницом. Сем тога код сваког коњичког пука и артиљериске самосталне команде има по једна марвена амбуланта.

4. *Привремене услове.* Ликвидационо одељење главног интендантства, Главна Ликвидациона комисија и Ликвидациони штабови.

Жандармерија

Према „закону за жандармерију“, жандармерија је оружана сила са војничком организацијом и дисциплином са задатком: да чува унутрашњи ред и мир и уопште да се стара за извршавање закона и наређења у држави.

Устројство, издржавање, васпитање и обука жандармерије — под непосредном је влашћу министра војног. Она је на службу придата министарству унутрашњих дела а буџет је у саставу буџета министарства војног.

Законом су предвиђена опширна права жандармеријских командних органа, што је због покварености полициског апарата у Бугарској, по мишљењу пуковника Николова, добра ствар; жандармерија ће, по његовом мишљењу, знатно ублажити партизанско трвење у Бугарској.

Комплектовање жандармерије. За жандарме се примају млади људи, до 30 година старости, који су служили у војсци пре потписа Нејског мира и провели у строју најмање 1 годину. Они треба да имају свршену основну школу, најмање, и да су честити и поуздани, неосуђивани за прљава дела. На случај недостатка добровољних кандидата за жандармерију — овај се може попунити подофицирима и војницима из војске, који су провели најмање пола године у строју. Жандармерија се има укомплектовати у року 5 година од потписа Нејског мира. Пријаве за ступање у жандармерију чине се у бироима за врбовање добровољаца, после чега се подвргавају лекарско-комисијском прегледу.

По пријему у жандармерију кандидати се упућују у жандармску школу, која траје најмање 3 месеца. Они који успешно сврше школу именују се жандармима и упућују се у састав жандармериских батаљона, а остали, који не сврше с успехом, упућују се у ове батаљоне у којима проводе годину дана па се опет подвргавају испиту, а они, који ни овом приликом не положе жандармериски испит, отпуштају се.

При ступању у жандармерију полаже се заклетва на верност служби и обавеза за непрекидну службу на 6 година, после тога рока жандарм може бити задржаван још до навршене 50-те године старости.

Права и привилегије жандарма исте су као и војника у пограничној стражи.

Подофицири, њихови су чиновници у жандармерији исти као и у војсци, само са додатком „жандармски“. Подофицири се

комплетују од жандарма, произвођењем по устаљеном реду. *Официри* жандармерије одвојени су од војске, носе засебну униформу и аванзују по својој — жандармској — линији. И они дају обавезу да служе непрекидно 12 година.

а) Официри, који изађу из војног училишта, могу су превести у жандармерију, ако претходно прослуже, најмање, једну годину у строју а по том прођу кроз курс жандармериске школе.

б) Примају се у жандармерију активни и резервни официри, по жељи и по избору, поглавито од оних који су били у борбама и доказане су честите официрске репутације.

Избор официра за жандармерију врши командант жандармерије а одобрава је министар војни. Претпостављају се официри са вишим образовањем и знањем, најмање, једног страног језика. Резервни официри, који су произведени од подофицира, не примају се.

За команданта жандармерије одређује се официр са нарочитом спремом за овај позив. Он треба да има више војничко образовање или правни факултет и жели се да влада бар једним од језика: немачким, француским или енглеским.

Организација жандармерије

1. Пешадија

Највећа је жандармериска јединица — батаљон, по један за сваки административни округ (само софијски округ има 2 жандармериска батаљона). Батаљон се састоји од 2—4 чете, по 2—3 вода — свега 100 пешака жандарма.

По буџету за 1921/22 год. жандармериска пешадија броји 16 батаљона, 48 чета, са 80 пешадиских и 24 планинских вода.

Жандармериским батаљонима, по потреби, придају се коњичке жандармске команде или цели ескадрони.

Жандармерија је наоружана пушкама система Манлихеровог, калибра 8 мм.

У жандармериску пешадију потпада и приморски жандарм. батаљон, који се састоји из штаба, 2 жандармске поморске чете и дунавске жандармске чете. Свака чета има по 2 вода од по 100 редова. Ова жандармерија врши службу у пристаништима на обали мора и на Дунаву.

2. Коњица

Жандармериска коњица распоређена је по окрузима а тако исто и код пешадиских жандармер. батаљона.

Највећа јединица је „група“. Има свега 8 жандармских коњичких група, свака по 4 ескадрона. Ескадрони, који имају

по 100 коњаника, деле се на водове. Овим групама придодато је 12 планинских коњичких водова.

По буџету за 1921/22 год. коњичка жандармерија броји: 8 група = 32 ескадрона = 96 стројевих и 12 планинских водова.

3. Жандармериско училиште

Налази се у Софији, под управом команданта жандармерије. Курс ове школе најмање траје 3 месеца, у коме се спремају жандарми, како је напред речено.

Из овога, III, одељка види се да Бугарска расплаже знатном кадровском војском од 33.000 људи. Овакво бројно стање кадра имала је Србија кратко време пре рата 1912 године. Овако јак кадар, бројно, довољан је за одржавање реда у земљи и за заштиту граница од контрабанде.

Највећа је тешкоћа сада за Бугарску у томе, што се ова њена војска не може да обнавља рекрутима и да сваке године отпушта извежбане људе у резерву. Прети опасност, ако овакав режим дуго траје, да ће изумрети генерације које су служиле војску и биле у ратовима а да нове младе генерације остану без војничке спреме, која је у савремено доба, код јаке развијене ратне технике, услов без кога је маса — просто топовско месо.

Иначе, пешадиски пукови сада су у ствари минијатура пређашњих дивизија. Ови се пукови и сада могу лако развити у пешадијске дивизије, под условом само да има довољно оружја, муниције и остале спреме, што се у осталом може и са стране набавити, ако ситуација буде подесна за то.

Коњица је бугарска и сада, као и пре рата, како по броју коњаника, тако и по броју јединица — група (стварно пукови) врло јака. Подељена на армиску и жандармериску коњицу — она укупно броји 48 ескадрона, док на пример ми имамо сада 32 ескадрона! Овде се дакле Бугари не могу потужити на одредбе Нејског мира.

Врло је тешка околност за савремену бугарску војску: разоружање њено. Ово, у вези са забраном фабрикације у земљи оружја и муниције, за сада, док још има способних за рат старих генерација људства, — највећа је сметња за брзо развијање велике бугарске снаге за евентуалан нов рат.

Организација министарства војног

Министарство војно дели се на: Штаб армије (Главни Генералштаб), Административно одељење са Главном интендантуром, Буџетско-контролно одељење, Војно-судско одељење, Географски институт, Команду жандармерије и Главну ликвидациону комисију.

Г. Штаб армије (Главни Генералштаб)

Руководи и управља војском у техничком, чисто војном погледу.

А. Штаб. Оперативна служба. Управља њоме помоћник начелника штаба. Има 3 одељења:

Г. Одељење — три секције: Секција Г. а, — дисклокација и бројно стање војске; гоњење разбојника, сузбијање штрајкова и нереди; погранични инциденти; одређивање границе Бугарске. Секција Г. б. — прикупљање података о духу војске и утицању рђавих елемената на њу, борба с овим елементима; борба са контрабандом и разбојништвима; прати бугарску и инострану штампу. Секција Г. в, — саобраћајна служба војске погранична служба и превозење трупа и материјала.

Д. Одељење — три секције: Д а. списачно и стварно бројно стање војске; материјална снабдевеност и недостатак. Секција Д б.— војна служба и све што се тиче закона о оружаном сили. Секција Д в. — служба, обука, васпитање, стројна и борбена спремност официра, подофицира и добровољаца; прати своју сопствену литературу: награђује и препоручује књиге и уџбенике за војску.

Е. Одељење (Рајно-историска комисија). Прикупља, сређује, проучава и искоришћава све материјале, документе, податке итд. за писање историје ратова, које је водила Бугарска. Овде су: ратно-историска архива, ратно-историјски музеј и редакција историјске комисије.

Ж. Канцеларија има две секције: *За лични састав*, пролажење службе официра (производство, постављења, преводи, отпуштање и пензија и т.д.) и *Стројна секција* — управља службом по гарнизонима, води бројно стање чиновника, одликовања и т. д.

З. Артиљеријско Одељење је и командна инстанција и, у исто време, највиши орган за извршивање наоружања и техничку спремну артиљерије. У овоме су одељењу: а) инспектор наоружања, б) начелник утврђених места, в) одељење стројево-економско и техничко са 3 секције: Стројева ради на правилима, упутима за обуку ит.д. и служби официра. Економска — састав буџета за артиљериске јединице, кредити за арсенал ит.д. Техничка секција проучава техничка питања артиљериске гране. г) Арсенал са одељењима: економско-административно, индустријско, војно, и муницијско.

И. Инжињерско Одељење. Командна је инстанција и највиши орган за инжињерску и пионирску грану у војсци. Има један одсек: Техничко-фортификациски са секцијама: техничком, стројево-економском и материјалном.

Д. Коњичко Одељење. Командна је инстанција и највиши коњички управни орган у земљи. Има одсеке: стројеви, ветеринарски и економски.

Ђ. Погранично Одељење. Погранична секција и секција за телеграфско-телефонску везу.

Е. Војно Училиште. Спрема офицере за војску и за жандармерију.

Ж. Војно-издавачки Фонд са задатком да развија просвету у војсци издавањем новина и књига војничког садржаја као и списа о ратовима Бугарске и о ратноме послу у опште.

Управа овога фонда дели се на Редакцију, која за сада редигује лист: „Народна Отбрана“ и журнал „Военен Сборник“, као и „Воену библиотеку“. Дирекција фонда управља материјалном страном фонда.

Овај фонд управља се правилником, који је утврђен од врховне управе.

II. Административно Одељење и Главна Инжендатура.

Дели се на:

1. *Продовољствени одсек:* Исхрана људи и стоке; врши лицитације и одобрава оне лицитације, које су обављене код трупа.

2. *Сиварни одсек.* Одело, спрема, комора, осветљење, огрев ит.д. Плате, дневнице, попутнина ит.д.

Ово одељење има техничку секцију за научно испитивање свих артикала хране и материјала за одело, обућу, итд.

3. *Санитарско Одељење.*

4. *Ветеринарско Одељење* — снабдевање војске коњима, ветеринарни материјал, лични ветеринарни састав, итд.

5. *Правобраништво.* Проучава спорове са правне тачке гледишта и штити државне интересе у споровима.

III. Буџетско-контролно Одељење

У техничком погледу потчињено је министарству финансија, али на буџету је министарства војног. Мотри на правилно руковање војним буџетом.

Војни буџет за 1921/22 год. износи 535,632.240 лева.

IV. Судско Одељење

Има један одсек, који руководи војно-судском и административном преписком.

Главни војни касациони суд самостална је установа са два одсека.

V. Географски институт

Врши све геодетске, топографске и картографске радове за војску и за потребе грађанских власти и установа.

Институт има одељења: 1) Геодетско са 4 одсека (триангулационо, астрономско, невелационо и рачунско); 2) Топографско са одсецима: топографским и фотографским и 3) Картографско са одсецима: картографским и техничким.

VI. Штаб Жандармерије

1. Одељење — за лични састав; 2. Одељење економско; 3. Командант планинске службе; 5. Жандармериска школа.

VII. Главна Ликвидациона Комисија

Ликвидује рачуне расформираних јединица и оперативне војске из рата. Штаб комисије је у Софији.

За сваку од бивших дивизија има по један ликвидациони штаб, који се налазе у местима штабова бивших дивизија.

Из садашње организације централне војне управе види се, да је бугарско министарство војно задржало целокупан апарат за рад на развоју оружане снаге.

Главни ђенералштаб врло лако може да трансформира своја прва два одељења у оперативно и обавештајно и из секције 1в да развије саобраћајно одељење.

Падају у очи савремени задатци секција 1а и 1б I одељења: борба са одметницима, угушивање штрајкова и нереда. Ови се задатци у савремено доба свршавају стварно у свима ђенералштабовима, али су у бугарском ђенералштабу добили свој нарочити ред.

Не може измаћи из вида и добра организација, а у вези са њом и добра продуктивност рада на пољу војничког васпитања војске и војне знанствености кроз организацију: Војно-издавачки фонд. Јер врло добро уређени „Военен Журнал“ са тако исто ваљано уређеним листом „Народна Отбрана“ потпуно може да задовољи потребе савремене знанствености у војсци као што је садашња бугарска, а „Военна библиотека“ служи још и за чисто васпитне циљеве широке народне масе.

*

У закључку своје књиге пуковник Николов вели: „Ма да представља један остатак некадашњег снажног организма, ипак је ова војска наша нада. Она симболише народни борбени дух, који је у прошлости имало бугарско племе. Другови официри, који су остали у војсци, нека не забораве, да им предстоји да још више учврсте и уздигну свест у народу:

да он још није завршио своју историску задаћу и да му предстоје још борбе. Народи који су готови за борбу не гину, али тешко онима који очајавају..... Нека ова мала војска, коју нам оставише наши непријатељи, јача духом, нека буде пример дисциплине и војничких врлина. *Нека њена каквоћа дојуни њену слабу бројну снагу.* Ако другови из војске и жандармерије постигну ово, њихова ће заслуга бити велика према отаџбини. Другови пак из резерве нека јачају своју љубав према рођеној им војсци, ма она и била добровољачка. *Нека се држе близу војске,* те да садејствују у томе да се народ и војска осете као једна целина, готова да крвљу брани родну груду.

Ако постигнемо такво јединство, ми ћемо за отаџбину дочекати добре дане. *Не очајавајмо, већ радимо.*

Као што се види, закључак писца ове књиге прожет је жељом и вером да ће у његовој отаџбини у краћем року настати бољи дани.

Потпуковник,
Војин Максимовић.

MOBILIZACIJA ORUDJA, ORUŽJA I MUNICIJE U FRANCUSKOJ

— Général Baquet: Souvenir d' un Directeur de l' Artillerie —

U 1921. godini izdao je u Parizu đeneral Baquet jedno delo pod naslovom: „Souvenir d' un Directeur de l' Artillerie (Les Canons — les Munitions) Novembre 1914. — Mai 1915“. Iz tog dela vidimo u kakvom se stanju nalazila Francuska u početku rata s obzirom na popunu oruđem, oružjem i municijom. Pisac — đeneral Baquet — imao je kao „Directeur de l' Artillerie“ dužnost, da mobiliše celu industriju Francuske, kako bi mogao zadovoljiti potrebe vojske. Na svoju dužnost je stupio u novembru 1914. godine i našao je vrlo rđavo stanje: nije bilo dovoljno fabrika, mašina, personala i sirovog materijala. Zbog nemačke okupacije severne Francuske izgubljeno je bilo: 2/3 produkcije uglja, 85 % produkcije željeza, 3/4 fabrika čelika i polovica fabrika alata. Situacija je bila očajna. Od državnih fabrika imalo se na raspoloženju: 1) radionice za izradu oruđa u Bourges, Puteaux i Tarbes; 2) fabrike artilerijske municije u Bourges, Lion, Tarbes i Rennes; 3) fabrike ručnog oružja u St. Etienne, Chatellerault i Tulle; 4) fabrike za izrađivanje vozova i raznog drugog materijala u Dolai, Rennes, B-sançon, Toulouse u Vincennes; 5) fabrike pešačke municije u raznim gradovima; 6) jedna fabrika baruta u Bouchetu vršila je probu sa barutom i eksplozivima, ali njena produkcija je bila vrlo malena.

No nijedna od ovih fabrika nije izrađivala čelik, koji je neophodno potreban za izradu topova, pušaka i municije. Taj sirovi materijal u formi ploča, šipaka itd. davala je građanska industrija. Najznamenitije takove fabrike bile su u Le Creusot, St. Chamond, St. Etienne, Firminy, Unieux, Rives-de-Giers i druge, a nekoje od ovih liferovale su i gotova oruđa i drugi izrađeni materijal. Celokupna produkciona snaga državnih i privatnih fabrika pre rata ceni se na 150 milijuna franaka. U vremenu od novembra 1914. godine do juna 1915. godine porasla je ova suma na 2 milijarde franaka.

Zrna za poljski top. 2. avgusta 1914. godine bilo je u slagalištima za svaki poljski top 1190 metaka, ukupno 5,700 000 metaka, od toga 2,200.000 razornih zrna. Utrošak municije u prvih 6 sedmica rata bio je vrlo velik. 17. septembra 1914. godine tražila je francuska vrhovna komanda dnevnu dotaciju od 80.000 metaka, kratko vreme iza toga 100.000 metaka, a pri tome još nekoliko hiljada za saveznike. Mobilizacioni plan predvideo je dnevnu produkciju samo sa 13.600 metaka, od toga polovina šrapnela, a to je dvostruka mirnodopska produkcija artiljerijskih radionica. Radi moralnog dejstva nemačke razorne granate obraćena je u prvom redu pažnja uvećanju produkcije razornih granata na uštrb šrapnela. U avgustu 1914. godine izrađeno je dnevno 6000 metaka. Od 15. septembra 1914. godine porasla je dnevna produkcija na 10.000 metaka.

Ova slaba produktivnost (s obzirom na potrošnju u vojsci) bila je uzrokom, da se morala mobilisati celokupna narodna industrija. Država je bila razdeljena na distrikte, a u svakom distriktu je po jedna velika fabrika organizovala rad. Posle velikih teškoća uspelo se u 5 meseci izraditi 7 milijuna granata. Ali ova fabrikacija u masama imala je jednu zlu posledicu: lošu izradu municije. Počev od 26. decembra 1914. godine, kad se počela nova municija upotrebljavati, bilo je čestih eksplozija u cevi. Na 3000 metaka došla je 1 eksplozija u cevi.

Šrapnele je izrađivala većinom Usine A. Citroën, koja je koncem 1917. godine postigla dnevnu produkciju od 50.000 šrapnela. Do konca primirja izliferovala je ta fabrika 24 miliona metaka.

Zrna za velike kalibre. U početku rata izrađivalo se dnevno samo 1000—2000 teških zrna. Posle organizacije izrade municije porasla je dnevna produkcija 1. juna 1915. godine na 8000; 1. avgusta 1915. godine na 15 000; 1. januara 1916. godine na 30.000; 1. januara 1917. godine na 80 000 metaka, a od toga je bila polovica polučeličnih zrna, naročito veliki kalibri od 270 mm. do 400 mm.

Eksplozivi i barut. Najslabije stanje bilo je sa eksplozivima. U početku rata imala je Francuska u svojim štokovima svega

2400 tona eksploziva, od toga 400 tona trinitrotoluola, a dnevna potreba operativne vojske zahtevala je za 80 000 granata 75 mm topa 65 tona. U januaru 1915. godine palo je stanje eksploziva u slagalištima na 700 tona, a dnevna produkcija iznašala je samo 16 tona a dva meseca kasnije 30 tona. Situacija je bila u istini kritična. Stoga se prešlo na izradu drugog eksploziva, tako zvanog „Schneiderita“, to je amonijev nitrat, koji je bezopasan pri manipulaciji, ali u svom dejstvu daleko zaostaje za drugim eksplozivima i ne može dugo u slagalištima ležati (slaba stabilnost). Kad je pak nedostajalo amonijevog nitrata, počelo se sa izradom perkloratnog eksploziva — šedita (cheddite) — koji nije bio tako bezopasan pri manipulaciji. Bilo je nekoliko nesrećnih slučajeva, stoga je taj eksploziv većim delom iz naoružanja opet izbačen. Kriza sa eksplozivima trajala je do aprila 1915. godine, kad je nastupila mogućnost, da se dnevno izradi 67.000 granata.

Baruta je Francuska izrađivala pre rata 17 i po tona dnevno, za vreme mobilizacije bilo je u slagalistima 1800 tona baruta. U novembru 1914. godine iznašala je dnevna potrošnja 30 tona, u januaru 1915. godine 50 tona. U septembru 1914. godine izrađivale su fabrike dnevno 47 tona.

75 mm. topovi. U početku rata imala je Francuska 4780 poljskih topova, od toga 4000 kod operativne vojske, a ostatak u slagalištima i kolonijama. Odmah u početku rata isporučeno je u privatnim fabrikama 100 gotovih baterija, a sem toga konfiskovano je 8 baterija, koje su bile određene za grčku vojsku. Iznenadno, u januaru 1915. godine, baš kad su trupe počele upotrebljavati nove granate, nastupila je kriza za francuski poljski top. Svakodnevno dešavale su se eksplozije u cevima i s time spojeno uništenje cevi. Koncem meseca januara 1915. godine bilo je 100 cevi uništeno preranom eksplozijom, a 1. maja 1915. godine porastao je taj broj na 500! Na isti način, kako se angažovala velika industrija za izradu zrna, isto se tako pristupilo organizaciji velikih fabrika za izradu topova.

Teška artiljerija. Mobilnog materijala imala je Francuska u početku rata 308 oruđa, od toga 104 Rimalho-haubica 155 mm mod. 04, 120 topova 120 mm mod. 78 i 84 haubice 120 mm mod. 90. Ostala oruđa kalibra 90 do 270 mm bila su dugački i kratki topovi iz godina 1877—1885. Do meseca maja 1915. godine poslato je na front:

834	komada	90 mm	topova	
398	„	95 mm	„	
8	„	100 mm	„	(marinskih)
250	„	120 mm	„	(od toga 24 sa automobilskom vučom)
172	„	155 mm	„	
120	„	155 mm	haubica	

48	„	220 mm merzera
42	„	270 mm „
72	„	105 mm topova (nove izrade: Creusot).

Ukupno oko 2000 srednjih i teških oruđa. Prvi novi topovi kalibra 155 mm stigli su tek u februaru 1916. godine na front. Još se pominju 6 obalskih haubica 29³ cm (u godini 1910. isporučeni od Danske i zadržati u Francuskoj), koji su koncem godine bili spremni za borbu, zatim 24 merzera 270 mm, montirani na željezničkim lafetama (spremni koncem septembra 1914. godine) i 10 merzera 370 mm, koji su bili dovršeni u mesecu avgustu 1915. godine. Stabilni dalekometni topovi bili su plasirani na obalskim utvrđenjima radi zaštite obale, a nekoliko takvih oruđa bilo je montirano na željezničkim vagonima.

Ručno oružje. Francuska vojska ušla je u rat sa 2,900 000 pušaka 8 mm mod. 86 sistema Lebel, oko 500.000 karabina i 1,200.000 jednometnih pušaka 11 mm mod. 74. U novembru 1914. godine bila je velika potražnja za puškama. Posle velikih teškoća dala je dnevna produkcija u januaru 1915. godine 1050 cevi, a u maju iste godine 1800 cevi. Počelo se sa velikim nabavkama u inostranstvu, od toga 50.000 pušaka u Japanu, ali te su puške odmah po svršenoj izradi prepuštene Engleskoj, koja je još slabije stajala; zatim 29.000 kratkih pušaka isporučeno je bilo u Americi, ali te nisu bile podesne za prvu liniju radi raznolikosti u modelima. Sem toga data je isporuka od 100.000 i posle još 250.000 pušaka fabrici Remington. Cena za te puške bila je 32 i po dolara po komadu i 37 i po dolara za 1000 puščanih metaka. Pošto liferacije ni u u propisanom roku bile izvršene, to se i odnosno pušaka i puščane municije pristupilo mobilizaciji cele domaće industrije, koja je pod vodstvom direktora fabrike oružja u Herstalu sa dobrim uspehom radila.

Mitraljeza bilo je u početku rata 5100 komada, od toga 2000 kod operativnih jedinica. U vojnim radionicama izrađivalo se pre rata mesečno 40 mitraljeza; ta je produkcija porasla u mesecu septembru 1914. godine na 150, a koncem 1916. godine na 2100 mitraljeza mesečno. Sem toga dala je fabrika Hotchkiss u septembru 1914. godine mesečno 50, a u avgustu 1915. godine 180 komada. Zatim je bila poverena izrada mitraljeza i engleskoj firmi Vickers i američkoj fabrici Golt.

Puščanih bojevih metaka bilo je pri početku rata 1.3 milijarde. U avgustu 1914. godine izrađeno je 67 milijuna, a u sledećim mesecima po 100 milijuna metaka.

Iz svega napred izloženoga vidi se, da se i u Francuskoj potcenjivao utrošak oružja i municije i da su štokovi bili premaleni, a pripreme za mobilizaciju industrije nedovoljne.

Art. major,
Janko Š. Švrljuga

БУКВАР ВОЈНИЧКОГ ЗДРАВЉА

од мајора **Dr Влад. С. Станојевића** Београд, 1922. г. 2. издање

У релативно кратком времену излази и друго издање ове корисне књиге, намењене нашем војнику. У њој су здравствена познања вешто и кратко обухваћена, а довољно популарно обрађена за просечни наш војнички елеменат.

И ако назив књиге г. Станојевића, одговарајући главној намени њеној, циља на индивидуалну здравственост човека као војника, она је ипак, суштином предмета, и својом садржином и ширег хигијенског значаја. Она, у исто време, провлачи кроз војску, као школу народну, и опште хигијенске појмове.

Добро изабране и успешно репродуковане слике, лакоћа и простота стила и језика, чине књигу употребљивом за сваког писменог војника. Желети је, да ово осетно допуњено и поправљено издање њено буде прихваћено у нашој војсци, као и раније. Овом корисном књигом олакшаће се у многоне одржавању здравствениости у нашој војсци, чему се обично опире незнање шире војничке средине.

Dr Б. Ј.

БИБЛИОГРАФИЈА**СРПСКО-ХРВАТСКО-СЛОВЕНАЧКА**

Dr. Hinko Hinković: Jugoslavija u Americi. Zagreb, 1922. Komisionalna naklada ćirilometodske nakladne knjižare D. D.

Просвета, календар за годину 1922. Уредио Васа Стајић, издаје Просвета у Сарајеву и Матица Српска у Н. Саду. Цена 8 дин. **Dr. В. Глушац: Неколика њишања из прошлости Босне и Херцеговине.** Тузла, 1921. Цена 5 дин.

Ђузепе Прецолини: Кајорето. Превео Миодраг Ристић, издање и штампа Павловић и Комп. 1921. Цена 4 дин.

Dr. Лука Ристић: Сифилис, начини ширења, њоследице и сузбијање. Издање Министарства Народног Здравља. Београд, штампарија „Рад“, цена 3 дин.

В. Т. Ђујић: Осврво смрти 1916. године. Рајни записци са сликама. Издање и штампа „Млада Србија“ 1921. Цена 5 динара.

Dr. Mita Kostić: Geneza nemačke kulturne orijentacije u Srba. Zagreb 1922. Hrvatski Štamparski Zavod D. D.

Просветине књиге за народ. Свеска 2. Уређује Ђорђе Пејановић: *Краљ Пејар I Велики, Ослободилац.* Штампарија Петра Гаковића, Сарајево 1921.

Бранислав Нушић: *Девеџсто пѣйнаесѣа. Трагедија једног народа.* 1921. Цена 35 динара.

Narodni Kalendar 1922. Godište prvo. Tisak i naklada Hrvatsko-Štamparskog Zavoda u Osijeku.

Славна дела српске војске: *Пробој немачко-бугарског фронтѣа 15-ог септембра 1918. године* (са једном скицом), превео са француског Миливој Ј. Николајевић, ђенералштабни пуковник. Београд, 1921. Цена 10 динара. Штампарија „Доситије Обрадовић“.

Србијановић: *Поводом смрти Краља Петра I.* Утисци, белешке и записи. Београд, издање штампарије Павловић и Комп. 1921. Цена 3 дин.

Ж. Балугџић: *Большевизам.* Издавачка књижара Геце Кона. Београд, 1921.

Уједињење (важнији чланци из „Уједињења“), издао Црногорски одбор за народно уједињење. Париз, 1919. Цена 5 дин.

Вардар, Календар за 1922. Издање Кола Српских Сестара. Београд. Цена 5 дин.

Dr. A. Lorand: *Инџелегенџија човека и њено усавршавање.* Превео Dr. Коста Кондић. Издање И. Ђ. Ђурђевића, Сарајево—Београд.

Paul Normet: *Будимо силни.* Цена 3 дин. Београд, 1921.

Jean Finot: *Наука о срећи.* Београд, 1921. Цена 7 дин.

Џон Лебок: *Задовољсѣа у живојш.* Превео Драгомир М. Јанковић. 1921. Издао С. Б. Цвијановић, Београд. Цена 15. динара.

ЧИТУЉА

погинулих, умрлих и несталих официра, војних чиновника и обвезника чиновничког реда, за време Европског рата од 1914. до 1920. г.

(наставак)

А. Погинули:

Пешадиски капетан II класе *Сава П. Пејровић*, рођен 29. децембра 1882. године, у Приштини; погинуо 15. октобра 1914. године, на Еминовим водама, као командир митраљеског одељења 6. пешадиског пука.

Рез. пешадиски капетан II класе *Стојан Перић*, рођен 20. марта 1878. године, у Призрену; погинуо 8. новембра 1914. године, на Бачинцу, као командир 2. чете 5. батаљона регрута 8. пешадиског пука II позива народне војске.

Пешадиски капетан II класе *Светозар Ранковић*, рођен 16. јуна 1871. године, у селу Јунковцу, округ крагујевачки; погинуо 25. новембра 1914. године, на Космају, а био је на служби у 4. кадровском пешадиском пуку.

Рез. пешадиски капетан II класе *Свѣтислав А. Кановић*, рођен 2. јула 1882. године у Неготину; погинуо 24. августа 1914. године при прелазу Саве код Чеврнтије, а био је на служби у 13. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Свѣтозар К. Крсѣић*, рођен 24. децембра 1882. године у Смедереву; погинуо 30. новембра 1914. године на коти 304, а био је на служби у 16. пешадиском пуку I позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Сима Васиљевић*, рођен 14. јануара 1863. године у селу Брезни, срез таковски, округ руднички; погинуо 26. новембра 1914. године као командир 1. чете 2. батаљона 10. пешадиског пука II позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Сѣојадин Д. Сѣојадиновић*, рођен 6. марта 1885. године у Београду; погинуо ноћу између 9. и 10. августа 1916. године, као командир чете у 7. пешадиском пуку.

Рез. пешадиски капетан II класе *Сѣојилко Ђ. Сѣаменковић*, рођен 26. октобра 1878. године у селу Градњи, срез пчињски, округ врањски; погинуо ноћу између 15. и 16. октобра 1916. године, у међусобној свађи у селу Ваштарану, а био је на служби у штабу 22. пешадиског пука.

Рез. пешадиски капетан II класе *Сѣеван А. Милосављевић*, рођен 21. фебруара 1863. године у селу Глоговцу, срез мачвански, округ подрински; погинуо 16. октобра 1915. године на Љутовници код Горњег Милановца, а био је на служби у 6. пешадиском пуку III позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Сѣојан Т. Ђорђевић*, рођен 1874. године у Врањи; погинуо 31. октобра 1916. године северо-источно од села Велесела, као водник у 21. пеш. пуку.

Рез. пешадиски капетан II класе *Свѣтозар П. Савић*, рођен 10. марта 1858. године у Београду; погинуо 2. октобра 1915. године код села Берање, као командир чете у 9. пешадиском пуку III позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Хајм М. Давичо*, рођен 1. октобра 1872. године у Београду; погинуо 26. новембра 1914. године на Равном Гају, као командант 1. батаљона 11. пешадиског пука III позива народне војске.

Рез. пешадиски капетан II класе *Цвѣтан М. Ђорђевић*, рођен 2. новембра 1872. године у селу Раутову, округ нишки; погинуо 15. новембра 1914. године, на коти 881 — Добро Поље, као командир 3. чете 2. батаљона 2. пешадиског пука I позива народне војске.

(Наставиће се)

великих земљишних просторија) није располагало потребном снагом.

У циљу стварања изненађења требало је:

изводити их на више места;

време артиљеријске припреме смањити;

чувати у највећој тајности намеру и почетак напада;

артиљеријску припрему изводити што јачом артиљеријом;

тежити заузимању непријатељских батерија;

токсинске гранате употребити у знатно већој мери ради неутралисања;

да се за време акције не премештају све сопствене батерије.

Поред свега горњег, т.ј. поред руководног обзира велике штедње пешадије, тада би прокламовано, да је утопија очекивати потпуно разрушење непријатељских организација и да команданти не треба, да би скинули одговорност са себе, да траже од артиљерије оно што она не може дати. Команданти морају бити способни да оцене шта је потребно за напад њихове пешадије, да према потреби ублаже неоправдане захтеве, па да не губећи време и узимајући на се одговорност, чим буду изведена и проверена потребна рушења, сматрају припрему као завршену и да одлуче извођење јуриша.¹⁾

С друге стране, ове су директиве водиле рачуна и о томе, да и непријатељ може нападати, па да због тога треба стално појачавати своје *сопствене одбранбене организације*. При томе се, наравно, имало на уму, да нападне припреме уједно већ појачавају и одбранбену снагу дотичних фронта.

За оба случаја, т.ј. било да се има изводити сопствени напад, претходно су морали имати израђени:

Проси и гибак њлан за ојачање њоложаја;

План за држање свога њоложаја са минимумом снага, како би се остатак могао извући одатле и употребити на правцу свога или непријатељског напада;

План за њтрансиорњовање резерава и мањеријала.

Сем тога би предвиђен и случај да непријатељ по својој вољи отпочне повлачење, па према томе и план рада за тај случај.

Као што се види, сада је методичност у раду истакнута на прво место. Али при свем том није занемарен ни онај врло важан услов успеха, т.ј. *задобивање изненађења*. Јака

¹⁾ Ова је напомена донекле у супротности са побудама које су баш и довеле до нових погледа, т.ј. до обзира штедње снага, а нарочито пешадије, али је она свакако дошла услед тога што се било усадило веровање друге крајности, по коме је пешадија просто без борбе, са пушком о десном рамену, имала улазити у непријатељски положај.